

Митра Рељић

О ПОЈМУ
И РЕЧИ
У ЈЕЗИКУ
КЊИЖЕВНИХ
СТВАРАЛАЦА

СЛАВИСТИЧКО
ДРУШТВО
СРБИЈЕ

МИТРА РЕЉИЋ

**О ПОЈМУ И РЕЧИ
У ЈЕЗИКУ КЊИЖЕВНИХ
СТВАРАЛАЦА**

ПРЕДГОВОР

Књига *О појму и речи у језику књижевних стваралаца* обухвата избор, у највећем броју проширених радова, који су под истим или унеколико измењеним насловима објављени у различитим часописима и зборницима (в. библиографске податке на крају књиге) и представљају неке од области најчешћих научних интересовања аутора књиге. Радови су, сходно предмету анализе, тематски разврстани у делове неједнаког обима. У првом делу под насловом „Из појмовника културе” скреће се пажња на историјску те културно-религијску компоненту концептуалне структуре одређеног броја појмова у стваралаштву првенствено српских писаца. Само у два текста анализом су обухваћени и други словенски ствараоци. Други део, уопштено насловљен „Лексика” чине два рада посвећена ауторским неологизмима (од којих је обимнијим обухваћена неолексика српских и руских писаца) и један рад посвећен лексици конкретне збирке песама. Трећи део „Писци и српски језик под окупацијом” заступљен је са два текста посвећена двама водећим писцима са Косова и Метохије који су оставили запажен траг у српској књижевности – прозаисти Григорију Божовићу и песникињи

Даринки Јеврић. Први се односи на, историјским околностима изнуђен, специфичан слој лексике у књижевном делу Григорија Божовића, настајао у периоду ропског положаја српског народа под османском влашћу. Други представља осврт на језичке ставове Даринке Јеврић, песникињин поглед на језик, његову историјско-кулурну улогу и значај век касније, када се српски језик нашао у подједнако тешком положају. У „Прилогу” под насловом „Песник у заточењу” дати су објављени и необјављени текстови о животу и стваралаштву песникиње Даринке Јеврић у Приштини од 1999. до 2004. године.

М. Р.

I. ИЗ ПОЈМОВНИКА КУЛТУРЕ

КАМЕН У СТВАРАЛАШТВУ СЛОВЕНСКИХ ПЕСНИКА

*

Чедо моје, учини ми љубав,
положи ме на расу, која је за мој погреб,
и спремни ме потпуно на свети начин,
као што ћу и у гробу лежати.
И простри рогозину на земљу
и положи ме на њу
и положи камен под главу моју,
да ту лежим, док ме не посети Господ
да ме узме одавде.

(Сава Немањић,
Немањина последња жеља)

*

Одређен број фразеологизама присутних у бројним језицима света јасан је показатељ да говор о камену није могуће започети без осврта на семантику и натприродну симболику камена представљену у Светом писму. Симболика камена у библијском (старозаветном и новозаветном) тексту, нарочито она која се односи на његову божанску природу, згуснута је и многострука. Дмитриј Фролов (2015: 15–16), познати руски семитолог, издваја три, јасно уочљива, основна мотива камена у Старом завету –

камен (*евен*) као такав који се везује у првом реду за Јакова, драги камен повезан са Јосифом и мотив каменовања повезан са Мојсијем. Централно место у старозаветној приповести о камену има оно које сведочи о Јаковљевом путу за Харан („И дође на једно мјесто, и ондје заноћи, јер сунце бјеше зашло; и узео камен на оном мјесту, и метну га себи под главу, и заспа на оном мјесту” – 1 Мој. 28:11), његовом сну у којем му се јавља Бог и решености да на том месту постави темељ дому Божијем („И уста Јаков ујутру рано, и узео камен што бјеше метнуо себи под главу, и утврди га за спомен и прели га уљем” – 1 Мој. 28: 18; „А камен овај који утврдих за спомен биће дом Божји; и што ми год даш, од свега ћу десето дати теби.” – 1 Мој. 28:22). „Најчешће се” – подсећа Фролов (2015: 15) – „камен помиње у контексту односа Бога и човека – њему је додељено значење изабраног материјала које се преплиће с концепцијом изабраног народа.” Кад је реч о новозаветном тексту, Д. Фролов и С. Мојсијева (2016: 97) најпре утврђују да се камен најчешће појављује у Јеванђељу по Матеју, потом предочавају подударности „камених” контекста у Старом и Новом завету. Аутори налазе да драги камен у Новом завету губи актуелност будући да је био најчешће асоциран са дванаест колена Израилевих и појављује се само кад се говори о Новом Јерусалиму: „И темељи зида Града бијаху украшени сваким драгим камењем: први темељ јаспис, други сапфир, трећи халкидон, четврти смарагд” (Откр. 21: 19). Истовремено се констатује да од три варијације старозаветног мотива каменовања, у Новом завету изостаје мотив каменовања као Божије

казне с неба, док се каменовање као ритуална казна јавља једанпут у причи о Исусу и прељубници, а да се трећа варијација – врста агресије грешника над праведницима, код Матеја појављује двапут (Фролов, Мојсијева 2016: 99). У оквиру трећег и кључног мотива – камена као таквог, аутори откривају низ подударности у Старом и Новом завету. У обе Књиге камење симболизује народ, затим искушење (*камен спотицања*) или представља најчвршћи темељ (за жртвеник, дом, храм), па самим тим и чврстину вере. „Камен (*petra*) поседује два природна својства: чврстину и тврдоћу. Зато су и људе називали ‘каменом’ или за чврстину вере или за тврдоћу срца¹ (...) Та објективна дуалност представе камена видљиво се реализује у Библији: и у Старом и у Новом завету она може мењати знак у зависности од контекста” (Фролов, Мојсијева 2016: 106). У продужетку нам аутори предочавају јасну паралелу сижеа у Књизи Постања, где се камен јавља у вези са Јаковом – родоначелником великог народа и у Јеванђељу по Матеју, где је камен ништа друго до предсказање да ће Петар постати темељ или, као живи камен, оснивач Цркве, тј. нове заједнице изабраних. У складу са променом судбине и улоге главног јунака, дешава се и промена његовог имена: Јакова у Израил, Симона у Петар. Символички посматрано, камен представља почетак народа

¹ Фразеологизмом *срце од камена* уобичајено се означава изостанак осећајности, али и нечија стаменост, издржљивост. Мотив *каменог срца* односно *трајног срца*, како уочава М. Радловић (2014: 124–125), у песмама М. Павловића „Кнежева вечера“ или „Оплакивање Смедерева“, таман као и у епској песми „Зидање Раванице“, представља „залогу трајања и опстанка културе која је тренутно уништена“.

Израиљевог и почетак Хришћанске цркве (Фролов, Мојсијева 2016: 107). Коначно, у Новом завету камен симболизује самог Христа. У вези са датом идентификацијом, Фролов и Мојсијева (2016: 109), између осталих, наводе и тумачење анонимног коментатора: „Каменом је Христос назван из два разлога. Прво, за верујуће у Њега Он је чврста основа и они који стоје на њој неће постати жртве обмане нити устукнути пред гонитељима вере. Друго, о Христа се разбијају Његови противници не носећи штету камену, тј. Хришћанству.”

*

Семантика и симболика камена у центру је пажње лексикографа, археолога, скулптора, фолклориста, у новије време лингвокултуролога и др. Недовољно пак упућени у библијско предање, митологију словенских и других народа, о камену поседују одавно усвојен инвентар стереотипних судова сходно којима се семантика и симболика дате речи углавном исцрпљује у фразеолошким наговештајима камене хладноће, мұка, непомичности, тежине те каменог „осветништва” препознатог у људској безосећајности, клетви и клевети, иако, на пример, израз „није ни прокаменио” несумњиво упућује на то да камен, осим што ћути, однекуд и збори.

У стваралаштву бројних песника камен неретко разговара, мисли, снови, дише, јадикује, гдекад се стиди а понекад је самилостан и од богова бољи. Оваква песничка „зановетања” истину камена подједнако откривају у сопственом имагинатив-

ном дамару и давној митској стварности, обреду и обичајима бележеним на свим странама света. У свакојако удаљеним културама, религијама и језицима, у мањој или већој мери, до данас се чувају мистерије о камену живом, светом, мудром, камену-памћенику, али и суровом „укротитељу” живих створова и лутајућих људских душа (в. Павловић 1953–1954; Ајдачић 2004). Веровање одређене културне заједнице у животност камена на посебан начин илуструје и један у мноштву примера датих у обимном истраживању Едуарда Бернета Тајлора. Наиме, у језицима северноамеричких Индијанаца Алгонкина, камен који служи као жртвеник, а „сагласно својој изнимној светости и моћи”, међу неким другим необичностима родског третмана речи, припада граматичкој категорији живог (Тајлор 1989: 140). С друге стране, легенда о Светом Патрику и змијама забележена у Ирској, где су, према тамошњем народном веровању, отровни гмизавци молитвом Свечевом одреда претворени у камен (Тајлор 1989: 180), подсећа да овакве способности нису својствене само злим женама какве срећемо у словенском писаном и усменом предању, и не само српском Светитељу Сави.

„На питање шта је то специфично за обликовање духовног бића Словена, за настанак њихове митологије, најкраћи могући одговор гласи: то је сједињење оријенталног и окциденталног” (Петровић 2004: 110). У прилог цитираном је и митска предодба камена коју су словенски народи с различитих страна преузимали и, по мери сопствене духовне матрице, обликовали у међусобно посве блиску симболику камена. Довољно је прелистати речнике словенских

језика па се уверити у несумњиву подударност при семантизацији и симболизацији дате речи, а слична или истоветна фразеологија у оквиру које се манифестују померања у односу на ранија значења, потврђују мноштво додирних тачака словенског култног и културног наслеђа. Песници пак, било да се ради о древној симболици камена или о његовој, у природи очитованој људсколикости, крстоносности те каменој камености праћеној семантичким преображајима речи кроз време, на најбољи начин помажу да се та заједничка духовна нит из прве препозна.

*

Камен као мотив налазимо у песништву свих словенских народа; њему се посвећују цели циклуси, најуспешније строфе, или се згуснута поетска мисао искаже покојим упечатљивим стихом. Сетимо се наслова књига попут *Ванаји камена*, *Камени спавач*, *Камена усаванка*, *Житије камена*, *Камен*, *Облутак* и др. У краћем прегледу који следи, одабир песника диктиран је избором мотивске грађе и намером да се у оквиру разноврсности песничких приступа, од једног до другог ствараоца, истакну незаобилазне сличности или разлике поетских опсервација на дату тему.

И тако песник, каткад, моћну природност камена, његову озбиљност и бесмртност супротставља човековом не одвећ убедљивом присуству у „годишним дрвећима заокруженом”, времену чији као да је почесто сведок из пуке радозналости. Управо је то, и више од тога, камен Виславе Шимборске у којем „постојање достиже модел нерастреситости, узор густине бивања...” (Павловић 1984: 46) а у каквом је човек престао да борави и само га још „чеона

кост” и „влас на сопственој глави” могу подсетити на то да је одавно „измамљен из унутрашњости врсте”. Из себе самог, рекли бисмо.

Куцам на врата камена.

– То сам ја, пусти ме.

Хоћу да ступим у твоју унутрашњост,

да те упијем као дах.

– Ја сам од камена – вели камен –

и по нужности морам да сачувам озбиљност.

Иди одавде.

Немам мишића смеха.²

(В. Шимборска, *Разговор с каменом*)

Лирски јунак се смело обраћа камену као себи блиском, дакако, свестан важности сопственог „света”, света речи који је „вредан повратка”. Ипак, сви његови аргументи остају неуслишени а камена унутрашњост неприступна, јер му недостаје најважније од свих чула – „чуло учешћа” које ниједно људско чуло не може надоместити.

– Нећеш ући – вели камен. –

Недостаје ти чуло учешћа.

Ниједно чуло неће ти заменити чуло учешћа.

Нећеш ући, имаш једва замисао тога чула,

једва његову клицу, представу.

² „Pukam do drzwi kamienia. / – To ja, wpuść mnie. / Chcę wejść do twego wnętrza, / nabrać ciebie jak tchu (...) // – Jestem z kamienia – mówi kamień – / i z konieczności muszę zachować powagę. / Odejdź stąd. / Nie mam mięśni śmiechu.“

Стих В. Шимборске о изостанку чула учешћа код савременог човека Ј. Миленковић (2016) користи у контексту тумачења човекове, у основи племени-те, али погрешно артикулисане тежње и чежње за „правим”. „Чежња за ‘правим’ у највећем броју случајева не признаје ‘пут ка...’, она хоће да све буде право одмах, унапред, и ту је заправо највећа замка ове страсти. Искључује учешће.” Другим речима, савремени човек постао је одметник од самога себе, од исконски људског и божанског у себи (Исто). Према запажању В. Хорева (2009), у философској лирици Шимборске „Постојећи свет је реалан, али истовремено и услован: човек означава речју појаве њему непотчињене природе, схватајући их у складу са својим представама и жељама. Песникињу узнемирава ограниченост човекове спознаје и представе...” До сличног закључка долази и П. Вујичић (1983: 134): „Шимборска види човека као наставак биолошких врста, и у њеном разумевању света овај тобожњи ‘краљ живота’ нема баш много предности над својом животињском сабраћом или над својим варварским прецима. Човек нашег времена не би смео да се заваарава илузијама, и Шимборска се не боји да га прикаже у смешном, готово гротескном положају.” У осврту на „Разговор с каменом” С. Чумаков (2011) акценат такође ставља на ограниченост човекове спознаје и његов узалудан покушај да проникне у свет непознатог. „Стиче се утисак да, не само што је човек отуђен од природе него и Природа, мучећи га неразрешивим загонеткама, мрзовољно гура човека од себе” (Исто).³

³ Евентуална асоцијација на Самјуела Бекета овде би била погрешна, јер иако је „ирског писца (касније и француског)

Саздан од елемената који нису само симболичка животодавна, прочишћујућа и обнављајућа средства те митским представама стицаним привилегијама мудрости, живог, душиног итд., у сфери иоле креативније мисли, ни камен више није оно што је првотнo био. Отуд су и најтананија човекова чула немоћна пред бићем камена који му се „читавом површином обраћа”, а „читавом нутрином лежи изокренут”. Ослањајући се на давну митску приповест о поновном стварању човека из камена,⁴ пољска нобеловка потврђује да, поред камена, још само људска лобања „стоји противречно времену и пролазности, али и наспрам Великог света као Свет у малом. Лобања је једино истинито код човека, а открива се тек након смрти (*и умире без смрти* – каже Шимборска, прим. М. Р.); крије различите светове сведене на Једно” (Петровић 2010: 265).

У првој витрини
лежи камен.

привлачила (је) индиферентност природе према свему што је људско, њена недоступност свим људским мерама и изразима” (Петров 2010: 31), Бекетов камен, као симбол неорганског света, далеко је од камена В. Шимборске.

⁴ Наиме, оставши сами, Деукалион и Пира клечећом молитвом у храму добијају дозволу да, бацањем камења иза леђа поврате људски род и пошто се Пира изјасни да се боји „Мајчину сјенку вријеђат разбацујући њене кости”, охрабрење да то учини стиже од њеног оца:

Онда Прометејев син Епиметеја умири кћерку
Благим ријечима велећи: „Ил наше домишљање вара
Ил је одговор свет и никаквог не иште гр’јеха:
Земља је велика мати; а камење по тјелу њеном
Кости су, мислим, и њих за леђа нам бацати ваља”.

(Овидије, *Метаморфозе*)

Видимо на њему
неизразиту цргу.
Дело случаја,
како веле неки.
У другој витрини
део чеоне кости

Остала је само
стара сличност
искре укресане из камена
са звездом.
Размакнут од векова
простор поређења
добро се очувао.
То нас је он
измамио из унутрашњости врсте,
извео из круга сна
сан испред речи,
у коме што је живо
рађа се занавек
и умире без смрти.

То је он
претворио нашу главу у људску
од искре до звезде,
од једне до многих,
од сваке до свих,
од слепоочнице до слепоочнице
и оно што нема трепавица
отворио у нама.
Из камена
одлетело је небо.

Шап се разгранао
у честар завршетака.
Змија однела жалац
из клупка својих узрока.
Време се заокружило
у годовима дрвећа.
Размножило се у еху
завијање пробуђеног.
У првој витрини
лежи камен.
У другој витрини
део чеоне кости.
Умакли смо од животиња.
Ко ће од нас умаћи.
Кроз какву сличност.
Чега с чим поређење.

(В. Шимборска, *Белешка*)

Док је у песми *Разговор с каменом* потенцирана камена постојаност, озбиљност те неприступна густина бивања насупрот човековој спознајној ограничености и „убогости” његових чула, у песми *Белешка*, уз ироничну констатацију да смо „умакли од животиња”, сажета је разграната митска симболика камена, какву ћемо срести још код понеких словенских песника, а најпре код Васка Попе и Миодрага Павловића.

*

„Неспоразума” између камена и човека слично оном из *Разговора с каменом* В. Шимборске, а ни експлицитне супериорности првог, нема у стихови-

ма словеначког песника Вена Тауфера. Напротив, камен је овде човеков најближи сродник и двојник, „топло бreme” на чијем лицу прсти „траже процеп”

—

у ком живети мора
живо ко ја што сам
у бесу дечијем
бачено доба⁵

(В. Тауфер, *Камен*)

Често идиоматски обликованим низовима значењски засићених поетских слика, Тауфер исказује судбинску повезаност камена и човека:

кад те рука одвагне
ти још говориш

судбина прстију
суд покрета
језик ноктију
грумен тренутка
сећа се
камена да га се сећа
камен⁶

⁵ „kjer mora živeti / tako živ še ko jaz / v otrokovi jezi / zalučan čas“

⁶ „ko te potežka roka / ji govoriš // usoda prstov / posoda gibov / jezik nohtov / strd hipov / se spominja / kamna da se ga spominja / kamen“

Па „кад ветар поново збрише / слику доба”⁷ те се судбине човека и камена промене, и кад се први више не буде сећао одакле долази, и тад, рећи ће песник:

рука није празна
за прсте држим
пола камена брата⁸

За разлику од Тауферовог, нагомилано сећање бесмртног камена Ника Графенауера покрива тишина, ћутња и усамљеност. „Никад се у уху не одазове животом”, а песник слуги да „Црне биће његове сузе / кад се гласне”.

Није већи од тишине што потражила је у њему
своје лежиште.
Дрвеће га заклања црним сенкама,
небо и вода се ломе о њ,
смрт га је одбацила.
Столећима је већ тамо тако
згрбљен у самоћу
и шутљив.
Црне биће његове сузе
кад се гласне.⁹

(Н. Графенауер, *Камен*)

⁷ „ko veter spet zbríše / podobo dobe“

⁸ „roka ni prazna / za prste držim / pol brata kamna“

⁹ Ni veći od tišine, ki si je poiskala v njem / svoje ležišče. / Drevje ga zagrinja s črnimi sencami, / nebo in vode se krhajo ob njem, / smrt ga je zavrgla. / Že stoletja je tam tako / zgrbljen v samoto / in molčečen. / Črne bodo njegove solze, / kadar se oglasi.“

На другом месту Графенауер ће прибележити:

У прибраности камења почива дубоко
реч којом именујеш све, као с ноћи.¹⁰

(Н. Графенауер, *Мир*)

Овде се асоцијације на поетско промишљање камена Осипа Манделштама намећу саме по себи, што свакако не значи да је мисао о камену – речи у песму Ника Графенауера „банула” из Манделштамовог *Јутра акмеизма*. Путеве речи, поетске поготово, смело је тумачити. У једној међу бројним студијама о стваралаштву О. Манделштама О. Ронен (2002: 16) објашњава и етимолошку повезаност речи камен и поменутог књижевног правца.

„Назив прве Манделштамове књиге песама ‘Камен’, у којем је сажет теоријски *credo* песника – акмеисте, представља етимолошки оправдан анаграм речи *акме*: стсл. *камы*, *камене*, од **акту*, ие. **актен-*; стгр. *ακμή* ‘шиљак, врх планине’, гр. *αίχμη* ‘врх копља’ (...), *ακμων* ‘наковањ’ (‘небесни камен’ код Хесиода...), стинд. *аџтан-*, ‘камен, небо’. У Манделштамовој семантици реч камен припада не само сферама *прекрасно*, *тешко* него и сфери *оштро*. ‘Оштрица акмеизма није бодеж и жаока декадентства’, каже Манделштам (...), супротстављајући плетећој игли футуриста стрелу готичких звоника.”

¹⁰ „V zbranosti kamnov počiva beseda, / ki z njo poimenuješ vse kot z nočjo.“

Промовишући нови књижевни правац, О. Манделштам (1999: 182) напомиње да реч тек у акмеизму „први пут заузима достојнији, вертикалан положај и ступа у камено доба свог постојања”. Мало даље писац констатује: „Камен се под руком градитеља претвара у супстанцу, и онај за кога звук длета што разбија камен нема метафизичко значење, тај није рођен да гради” (Манделштам 1999: 182–183). А сам камен није ништа друго до реч, како песник, присећајући се оног Тјутчевљевог камена, изричито и каже: „Акмеисти са страхопоштовањем подижу тајанствени тјутчевски камен и постављају га у основу своје грађевине.” Градити пак, вели Манделштам (1999: 183), „то значи борити се против празнине и хипнотисати простор”, па исту мисао исказује стиховима:

Камене, ти чипка буди,
Паучина постани,
Небеске празне груди
Тананом иглом рани!¹¹

(О. Манделштам,
Ја мрзим кад ме зари)

У *Разговору о Дантеу* (Манделштам 1999: 251–252) писац ће доћи до закључка да је камен „само време, искључено из атмосферског и скривено у функционални простор”, а у предговору ове књиге М. Сибиновић (1999: 16) нас подсећа да је тај „камен – ‘дневник времена’ (...) онај исти камен

¹¹ „Кружевом, камень будь, / И паутиной стань, / Неба пустую грудь / Тонкой иглою рань.”

из *Јутра акмеизма*, јер све што му аутор приписује истовремено је и песничка реч”. К. Бокајева (2014: 162) напомиње да

„Принцип архитектоничности представља у целини програмску оријентацију Манделштама као песника. Борба с хаосом, безобличношћу, његово превазилажење по ретком стиха, стојхејоном (...) – његов је однос уопште према стваралаштву. Стих, реч, говор као и антички стојхејони успостављали су алфавет космичког виђења света. То је искључиво културни задатак и занимање наслеђено још од првих античких песника и философа који су склапање властитих језичких структура схватили као рађање из хаоса – космоса, у исто време док је алфавет разумеван као аналог космоса, а слова доживљавана као делови, честице тог космоса, његови праелементи, прастихије.”

Предмет размишљања почесто је био и Манделштамов „камен вере”. Податак да је он преузет од Ф. Тјутчева потврђује Манделштамов рукопис у којем се, уз стављање стиха под наводнике, јасно указује и на извор (Ронен 2002: 121).¹² С друге стране, корене песникове метафизичке запитаности о смислу живота Наум Вајман (2017) налази у јудејској самосвести и погледу на свет, који ће постати и најважнији део хришћанске метафизике. Вајман је у потпуности сагласан са Д. Фроловом

¹² Сматра се да је сам Тјутчев „камен вере” актуелизовао под утиском расправа вођених 1844. поводом дисертације његовог

који је, пре свих, изнео на видело старозаветну нит у стваралаштву О. Манделштама, укључујући и метафору *камен*. „Та метафора привукла је Манделштама својом скривеношћу; он ниуколико није био спреман јавно да изнесе своје интимне дијалоге с најдубљом јудејском самосвешћу, напротив, ту самосвест гдекад је хтео да сакрије чак и од себе самог.” (Исто).

Не, није једро, распето и сиво,
Што ме неумитно вуче –
Страши ме „подводни камен вере”,
Његово судбинско обртање.¹³ (превела М. Р.)

„Хришћанство неумитно вуче (распеће, попут једра)” – објашњава Вајман – „али на њега се ‘спушта нежно проклетство’ и страши тај исти камен – бујични камен који светлуца на дну.” (Исто).¹⁴

*

Битно је другачији поетски доживљај камена Манделштамовог савременика Николаја Гумиљо-

московског познаника Ј. Ф. Самарина, посвећене проповедницима Стефану Јаворском и Теофану Прокоповичу (Ронен 2002: 122).

¹³ „Нет, не парус, распятый и серый, / С неизбежностью меня влечет – / Страшен мне ‘подводный камень веры’, / Роковой ее круговорот.“

¹⁴ Мишљења о томе зашто се писац 1911. г. крстио баш у методистичкој цркви су различита – од оних да је тим чином хтео да заобиђе квоту предвиђену за Јевреје при упису на Петербуршки универзитет до оног да је, отклоном од јудаизма, бирао статус хришћанина без обавезе да посећује цркву и богослужења (Ронен 2002).

ва. Гумиљовљев камен наступа као лирски субјекат „опремљен” људским изгледом и особинама – камен злог погледа са неуобичајено дубоким напрглинама – борама („В нем щели странно глубоки”) под чијом маховином светлуца скривени пламен осветништва због, издајом му нанетих, удараца.

Већ одавно друиди тмурни,
Сибиле суморних владара,
Из морâ дозваше га бурних
Да освети злочинства стара.¹⁵

(Н. Гумиљов, *Камен*)

Овим исечком из митске приповести песник нас подсећа на, снагом и мудрошћу обдарене, друиде те предање по којем су Сибиле своју моћ црпили и из камена на који би се пропињале у тренутку прорицања. Отуд оданошћу камену узвраћају још само пророчице, друиди и вода – „вали верни” с којом је камен, и свакако, у посебном „сродству”.

Мисаоно-чулна перцепција камена у поезији Марине Цветајеве прилично је разноврсна; овде је камен онај који „памти” и „грамату чува”, у рату бива симболом родне груде, понекад „шапће”, или је бреме што о врату виси, но, у исто време, ту је он најтранспарентније слављен:

Слава Господу на небу –
Богу сила и царстава –

¹⁵ „Давно угрюмые друиды, / Сибиллы хмурых королей / Отместить какие то обиды / Его призвали из морей.”

За гранит, и за шљунак
За вапненац и за кварц.¹⁶

(М. Цветајева, *Ода пешаку*, превела М. Р.)

То химнично слављење камена подједнако је присутно и онда кад песникиња машта зарони у давну прошлост:

У овом ништавном животу –
Само је трен вредан помена!
Из сивог камена – гле! – твоја је слава.¹⁷

(М. Цветајева, *Сибилa и младић*, превела М. Р.) –

декламује јуноша док посматра онемоћалу пророчицу како у лику змије из камена излази. У *Федри* је камен, уз све друго, милосрдан, готов да поштеди, смилује се над лепотом Иполитовом, па и то није све; камен је добротом изнад самих богова:

Ево, загреј де
Удове, чланке, рамена
Да од богова су бољи
Камени – ствар је јасна
Знана.¹⁸

(М. Цветајева, *Федра*, превела М. Р.)

¹⁶ „Слава господу в небе – / Богу сил, богу царств – / За гранит, и за шебень, / И за шпат, и за кварц.”

¹⁷ „В сей нищенской жизни – / Лишь час величавый! / Из серого камня – гляди! – твоя слава.“

¹⁸ „На же, обогрей же / Щеки, плечи, члены. / Что богов добрее / Камни – дело вемо, / Знамо.“

На неславну пак садашњост камена подсећа Јуре
Каштелан:

Вратите ме у громаде,
у клисуре, у сплетове горја.
У законе вјечности моје, дјевичанство...
У мраморна мора, у сне и магле вратите ме.
Владари земље, мир и сан ми дајте.

(Ј. Каштелан, *Јадиковка камена*)

Наводећи примере камених фигура које „људска рука није ни такла”, Миодраг Павловић (1984: 33–34), између осталог, каже: „Треба веровати у свештену забрану обраде камена. Камен се, у пуном расцвету једног друштва, о којем зачудо баш ништа не знамо, није смео обрађивати.” (Уп.: „Ако ли ми начиниш олтар од камена, немој начинити од тесаног камена; јер ако повучеш по њему гвожђем, оскврњићеш га” – 2 Мој. 20: 25). Те кад Каштелан у име камена тражи од човека да га ослободи „из плочника, улица, прагова тамница”, песник има на уму управо то „сећање” камена, сећање на време кад је несметано „растао” горд на сопствену сенку, јер сенка је исто што и душа (Павловић 1984: 35). А душевност, као и њен недостатак, чита се на лицу човековом, па отуд, по свој прилици, и „лакосен”, односно „тешкосен” – изрази који се у народу често могу чути.

*

С пуно душе о камену пева и македонски песник Анте Поповски. У његовом литерарном опусу камен је човек, и реч, време и непрочитано писмо, па волшебник, исцелитељ, али и „камен – богу-

мил” с којим се некад давно пишчев деда „бацао на крстоноше”.

„Како вас примети” – пише Поповски (1995: 27) у *Есеју о Јерусалиму* – „камен устаје и сам ви прилази, па преобраћен у речи, моли вас да застанете, да послушнете тишину, да га додирнете и помилујете згуснуто време у њему”. Једна пак од песама завршава се стиховима:

Не додируј непотребно камен...

Не додируј се!¹⁹

(А. Поповски, *Не додируј се*)

Поистовећивање камена с човеком другом приликом исказано је посве транспарентно. Наиме, на питање како је покретано и допремано огромно стење оличено у статуама, предачки одговор гласи:

није то камен, то су живи људи.

камени су некад знали да се крећу сами...²⁰

(А. Поповски, *Живи људи*)

„Написан је камен, а изговорен човек” – закључује Миодраг Друговац (1995: 39) и то је суштина поетике камена из пера Анте Поповског. Додаћемо само толико да тај камен – човек носи приметан печат завичајног духовног поднебља.

На сличан начин, симбол камена и код Радована Павловског, као и други песникови кључни симбо-

¹⁹ „Не допирај го ненужно каменот... / Не допирај се!”

²⁰ „не се тие камен, тоа се живи луѓе, / камењата некогаш знаеја да се движат сами...”

ли, израња из завичајног амбијента Западне Македоније, из те ритуалне земље богате колективним сећањем, легендама, неписаном фолклорном традицијом (в. Поповић 1974: 235) у којој

Новорођенче именов претка
Прохода камењем конопљем ланом и трњем
Житељи који немају жита
А тврди камен на срцу носе
И лагану птицу у сну.²¹

(Р. Павловски, *Животопис*),

али и из шире сагледаног митско-паганског и библијског предања те песниковог интимног доживљаја света. Код Павловског срећемо „камен белих муња” (*Облеон*), „црвени камен грома” (*Пут низ планину*), „модри камен грома” (*Два петла; црвени и црни*), али и црни – „каракамен” (*Језерска земља, Камен*). Иако мудар: „Камен пун мудрости шути и гори!” (*Одмор крај огња*), и у свакој кући ћутљиво „огњиште”, ослонац на којем се ломи хлеб, камен Павловског није онако одбојан и непробојан као камен Шимборске; он зарад сваковрсног плода – земаљског и изванземаљског – прима у себе зрно жита (са примарном асоцијацијом на Христа). Песма *Зрно*, између осталог, подсећа и на природни феномен камена способног да сачува семе или спору која ће кад-тад проклијати.²² Камен

²¹ „Новороденче со име на предок / Проодува низ камен, коноп, лен и трње / Жители што немаат жито / А тврд камен на срцето носат / И лесна птица во сонот.“

²² Врста папрати под латинским називом *Ceterach persica*, чије

је, дакле, плодно тле кроз који зрно Павловског „води пород ка сунцу”.

У мени живи житије народа
А мноме се
И судбине по свету пребројавају
Да ми не би остало семе у тами
Да ми не би земља огрубела, увела
И кроз камен отварам пут
Пород ка сунцу водим
У невремену ја знам химну да запевам
Затим ка звездама да се удаљим
И да будем вечна светлост
Над шарама од жита и народа.²³

Подужу песму *Камен* у којој човекову радозналост у погледу будућности и краја света те жељу за стицањем порода и богатства, песник супротставља камену који „другује са вечношћу”, сугеришући истовремено и неку врсту сродства песника и камена („Љубав боље да је рађала камење / или песнике”), Павловски завршава мотивом ломљења хлеба на камену:

је станиште у далматинском појасу далеко од Косова и Метохије, данас ниче само из старих зидина Бањске. Стручњаци за крупно биље тај феномен виде само као додатни доказ да је при градњи манастира камен (са заосталим спорима папрати) допреман из Далмације.

²³ „Во мене живее житието на народот / А со мене / И судбини по светот се пребројуваат / Да ми не остане семето во темнина / Земјата да ми не огрубее, овенее / И низ камен отварам пат / Породот кон сонце го водам / Во невреме, јас знам химна да запевам / Потоа кон свездите да се оддалечам / И да биднем вечна светлина / Над шари од жита и народи.“

О како се варате
док ломите хлеб изнад Камена
верујући да не долазите у додир
са душом света.²⁴

И да – додали бисмо – нисте ближе Христу. Зар Часна трпеза на којој се приноси бескрвна жртва (хлеб и вино) није такође од камена?

*

Мисаоно-чулне перцепције камена код српских песника додатна су потврда српсковизантијског наслеђа у српској поезији (в. Радуловић 2014), и то не треба да изненађује. Наиме, нигде у сакралном градитељству, фрескосликарству и много чему другом, одсев византијског билог није тако моћан као на српско-македонском југу.

Отуд је и у песништву Даринке Јеврић камен такође најчешће „лоциран” у темељу оног што представља највећу драгоценост Земље хвостанске, било да је то камен као Божија казна: „Са утрина Светих Архангела сустиже нас камење” (*Срамотни печат*), или онај који симболизује темељ индивидуалног и колективног опстанка српског народа и коме се заветује сва своја снага и слобода, као у стиху: „Руке ми под најдоњи камен дечански гњију” (*Дечанска звона*). У својој поетској исповести Даринка Јеврић глас „узиђује у камен и луч” не би ли се „изнова ријеч срочила”, па

²⁴ „О колку се лажете / кога кршите леб над Каменот / дека не доаѓате во допир со душата на светот.“

макар да, мимо оног новозаветног наговора, хлеб
у камен претвори:

Намирим праве ријечи. Завјетни знамен.
Све дукатима преспем.
И послушкујем: мѹк: хљеб
Претворен у камен

(Д. Јеврић, *Полазник*)

Друкчије није ни могло бити у поезији настаја-
лој онде где се хлеб и камен једе подједнако и где
су одвећ честа казивања писара смрти:

Демонско лукавство камена
Укротих да појми смрт,

А смрт исписах читко
Да лакосјена им буде

(Д. Јеврић, *Казивања писара смрти*)

„Најдоњи камен”, онај новозаветни, није само
песничка инспирација и духовно прибежиште Д.
Јеврић. Матија Бећковић пева:

Ишчупане су ми руке из рамена,
Кућа раскућена, а браћа поклана,
Па сиђох до свог најдоњег камена
Да себе тражим, Мајко са три длана.

(М. Бећковић, *Богородица Тројеручица*)

Своју мисао о камену као симболу хришћанства и самог Христа, на другом месту – у *Беседама*, М. Бећковић износи сасвим експлицитно: „Хришћани су живо камење узидано у највеће и најживље духовно здање чији је крајеугаони камен Исус Христос – вечни живот и вечна љубав.” (*Нишин киљан*). Најприснију везу камена и Творца, камену постојаност, као и судбинску повезаност камена са човеком, песник је „ишчитавао” понајпре у Ловћену и Острогу – Горама Отаца те цетињском светоме престољу Црне Горе – постојбине камена и постојане камене куће (Делић 2019: 720).

Нема ништа боље од камена,
Природније чвршће, потпуније,
На шта би се могло ослонити,
У шта би се могао заклетити

Творац би га позно да га види!

Од прије је живота на земљи
И с највише права на њој стоји.
Чим су чоек и камен заједно
Нека вјера мора се родити.
Кад насамо нађеш се с каменом
И прислониш чело на камење
Лако би се могло скаменити.
Нема ништа за чим би жалио
До камена ко се уздигао!
(М. Бећковић, *Лелек мене*)

Завршна три стиха песме:

Само оно што се скаменило
Претећи ће од свега на земљи
И никада пропанути неће!

„могла би бити” – пише Ј. Делић (2019: 720)
– „највећа похвала Раичковићевој ‘Каменој успаванци’”.

*

Мотив каменовања као ритуалног кажњавања (тачније, претња таквом казном) оптадника од племена које је, као врста народног суда, практиковано код нас те многих других народа (Чајкановић 1994 V: 163), срећемо код Његоша. Анализирајући фразеологију *Горског вијенца*, А. Пејановић (2010: 137) издваја *каменовање* као један од микроконцепата (регулатора патријархалног морала – очувања образа) макроконцепта *част*. Претњу каменовањем у четири случаја посведочава израз *под гомилу*:

Нема, бабо, овде духовника,
нако ћемо послат попа Мића,
а он књиге уза себе нема;
него кажуј ал ћеш под гомилу:
не варај се – друго бит не може!

(П. П. Његош, *Горски вијенац*, 2191–2195)
и само у једном случају израз *под камење*:

Кажуј бабо рашта си лагала
ал на нашу душу – под камење (2184–2185)

С друге стране, у *Лучи микрокозма* а у сврху дочаравања Божијег престола и поретка, песник учестало посеже за драгим каменом:

На средини непрегледне равни
крѹтā се је гора узвисила:
òснѡв јој је од чиста рубина,
а сва гора – маса брилијантна. (661–664)

или:

Око горе прѣстолодржѣћē
четири су гѡре од алмаза (711–712) итд.

На праведника хитнути камен не мора бити и казна; дочекан молитвом која ће га лишити зла, он „удари као плод, / као радост на њиву”. Камен – антропоморф се у песми Живојина Ракочевића, попут детета које је туђом кривицом згрешило, учи да појми љубав, постане „топло срце”.

На нашег оца Мирослава²⁵
сваки камен пада,
кад га подигне рука
он сам полети и погоди,
пола му пута од мржње, а пола од љубави
па удари као плод,
као радост на њиву.
Отац му обрише своју крв,
сакрије га да се не стиди,

²⁵ Песма је посвећена приштинском пароху Мирославу Попадићу који је био мета непрестаног каменовања од стране албанске младежи настањене у близини Храма Светог Николе.

утопли другим камењем,
стави поред зида,
да се нови камен учи
будућем реду и слободи у заједници.

И само снага вере може учинити да се камен
који је „пао на срце” преобрази у љубав:

Од камена што му је пао на срце,
сазидали смо храм,
сам се дијелио,
и пунио руке мајсторима,
Данас, кад отац није ту,
Ми улазимо у његово топло срце.

(Ж. Ракочевић, *Камење љубави*)

У збирци песама *Житије камена*, написаној још у студентским данима, Ракочевићев камен је изданак завичајног, од камена и сазданог – морачког „орловишта”, где од искона обитава као извор муње и ватре (*Кремештак*), са подједнаким моћима лечбника („Убојни ми камен јатка / сувом руком у дроб меће” – *Убојник*) и клетвеника („Камен ми у уста кô ми је” – *Камен ми*), без којег нема ни дома ни гроба (*темељник, гробник, надгробник, зиданик, довратник*). Камен је старији од човека („Он је почетак почетка и крај краја” – *Тамњак–Темељник*). У недобу је насмешен још једино сунцу („Ослоњен на себе насмијешен сунцу / У прслини снује неке плаве слутње” – *Кремештак*) и пред човековим неваљалством мршти се и плаче („Намрштени киљан плаче” – *Надгробник*), стиди се и грчи:

Видио сам јутрос како дише
како се надима и грчи
Принио сам главу његовом лицу
и схватио да се стиди да се грчи

(Р. Ракочевић, *Валутак*).

Стиди се уместо човека који је, својим духовним
потонућем, изгубио то, Богом му дано осећање.

*

Тишина, сан и камен – кључни су појмови поетског
света Стевана Раичковића (Петров 2010: 26).

Успавајте се где сте затечени
По свету добри, горки, занесени,
Ви руке по трави, ви уста у сени,
Ви закрвављени и ви заљубљени
Зарастите у плав сан камени
Ви живи, ви сутра убијени,
Ви црне воде у беличастој пени
И мостови над празно извијени,
Заустави се биљко и не вени:
Успавајте се, ко камен, невени,
Успавајте се тужни, уморени,
Последња птицо: мом лику се окрени
Изговори тихо ово име
И онда се у ваздуху скамени.

(С. Раичковић, *Камена упаванка*)

Подсећајући на мотив окамењивања код руског
симболисте Баљмонта, као претпоставке „бесмртности
артефакта” те „градитељску симболику” ка-

мена акмеисте Манделштама, па пропадљиву симболику камена, фројдовски оријентисаног, Самјуела Бекета, А. Петров (2010: 29–31) пажљиво анализира концепт окамењивања „који је у темељу Раичковићеве ‘Камене успаванке’, једног од најбољих сонета српске поезије” (Исто, 29) водећи нас непобитном закључку да је Раичковићев камен, попут много чега другог у природи („можда се и снег тај као човек смеје”), и жив и антропоморфан те да је песник сам део те природе и таквог света (Исто, 32).

Тиха се песма у мени кује,
Камена и сва од неба плава;
Нек мој мозак и ум царује
Као брег посут сенком трава

(С. Раичковић, *Док гледам у брег*)

„Већ овде” – истиче Б. Сувајџић (2018:63) – „имамо спрегу појмова који творе срж Раичковићевог схватања поезије: ‘тиха песма’, рукотворена из камена, ‘од неба плава’. Та (с)тихованка се у осами кује.” Дакле, оно што додатно карактерише Раичковићев камен јесте то да је он најчешће оног „племенитог рода”, то јест – плав, а плав је и „сан камени”.

Песник још каже:

У камен да се претворим
Већ не бих нашо заборав
Био бих на обали једини
Камен замишљен
И плав.

(С. Раичковић, *Живот*)

у чему се читује изванредна песничка слика „о плавом, замишљеном камену на обали реке који се поистовећује са лирским субјектом” (Сувајџић 2018: 64). Без обзира што према истраживањима Берлина и Кеја (Berlin / Kay 1969) „‘плаво’ стоји (...) на незавидној висини – припада му скромно пето место” и што се, будући на „рђавом гласу, ‘плаво’ (се) у заједницама које уважавају касте, увек додељивало, као распознајни знак, н а ј н и ж е м друштвеном слоју” (Ивић 1994: 102), остаје чињеница да у свету симбола „плава боја није од овога свијета”, она „упућује на предоцбу о мирној и узвишеној вјечности” (Шевалије, Гербран 1987: 511), а археолошки налази сведоче да је за најсветија места био резервисан, и често издалека допреман, управо камен плаве боје (Павловић 1984: 21). За разлику од зелене боје која „према Кандинском, нуди осјећај земаљског одмора и задовољства самим собом (...), дубина плаве боје има свечану надземаљску озбиљност. Та озбиљност призива помисао на смрт...” (Шевалије, Гербран 1987: 511). „Ако је поезија по вокацији начелна методолошка расправа о смрти, поезија *о плавој, окамењеној тишини* је расправа о достојанственој смрти. У славу живота који опстаје, упркос свему.” (Сувајџић 2018: 73).

При самом помену камена у српској поезији, уз Раичковића, понајпре ће нам пасти на ум имена Миодрага Павловића и Васка Попе. Павловић је, удруживши своју богату интуицију и изванредну ерудицију, у песништву, потом у огледима и приказима, рекао безмало све што се о камену могло и има рећи.

Камен је предак и доказ да заједница предака није прошла ни протекла. Човек открива, сазнаје и чује кроз предање да камења има доброг и злог, чудотворног и обичног, тромог и брзог, веселог, мрког, прозирног и готово невидљивог. Има камења које пада, другог које лети у вис, има каменова који се воле, и оних – због којег се воли, или због којих се одлази, гине, убија. У државу камења човек улази као уљез, радозналац, разбијач и поклоник. Најзад, човекова реч хоће камен, она га описује, призива, плаче над њим, пише по њему, оставља у камен урезане речи туге, мудрог опхођења, бројеве рачуна, дуговања. Стенама пободеним у земљу човек подстиче подземне магнете, премешта струје тла, својим каменим капијама човек мери дневи и бележи покрете небеских тела. Уздигнута стена била је астроном пре човека.

(М. Павловић, *Камен*)

Митска заснованост Павловићевог поетског дискурса често је у старту уочљива; већ и у самом наслову *Говори син Деукалиона и Пире* као да чујемо глас из дубина времена који треба да допре до свести, макар и таквог – „тврдини камена приврженог” човека, пре него се уста давног известиоца „скамене”.

Причам како је пропао свет,
Једва отварам уста да говорим о родитељима.
Последњи пут причам.

Сећам се:
био је завршен смак света,
воде се повукле,
моје се теме сушило
и венац мртвих риба висио ми око врата.
Двоје, за које сам касније сазнао да су људи,
ишли су по висоравни у мокрим хаљинама.
Настало је довикивање с једног краја
видика на други,
облак је отворио уста као сад ја,
а њих двоје су се послушно сагли
да скупљају камење.
Дохватили су и мене и бацили иза леђа,
чудан је покрет настао:
издужио сам се, усправио, прогледао.
Тада сам први пут видео пламен
да иде из даљине,
ребра су неба горела као густо грање,
и дављеник је одозго викао
из преврнутог чамца
да је пламен гори него вода.

Родитељи су отишли
уверени да су створили право човечанство,
али пород је остао привржен тврдини камена.
Не сећам се шта је после било,
не знам шта се догађало док сам био човек,
ако смо се могли тако звати, зажарени на
хриди:
нисмо имали ни смрти и потомства,
пламен је прешао преко нас више пута.
Уста ме још увек пеку,
чекам да се и она скамене.

У причи о пропасти света коју је „Павловић (је) поверио сину Деукалиона и Пире, јединим праведницима међу људима, којима је Зевс поштедео животе за време потопа” (Петров 2010а: 101), препознајемо камен – антропоморф (*издужио сам се, усправио, прогледао*). Камени антропоморфизам Павловићу се није откривао само у давнашњем миту и свеколиком предању људи широм света него и у природи самој, а посебно археолошким фактима, у првом реду налазиштима Лепенског вира. „У налазиштима Лепенског вира начин живота становника најчешће је повезиван с елементима који су им омогућавали егзистенцију. На првом месту, то су камен и вода, а облаци – који су представљали извесне моделоване људске главе – стављани су поред огњишта као извора топлоте (*мртва се обраћа ватри*), па су ватра и сунце имали повлашћена места.” (Петровић 2010: 264).

Имагинативна пак мисао Васка Попе, у подједнаком сагласју с митом и садашњошћу, васколико бивствујуће успева да смести „у загрљај” маленог оживљеног белутка, учинивши од њега „међу световима свет”.

Без главе без удова
Јавља се
Узбудљивим дамаром случаја
Миче се
Бестидним ходом времена
Све држи
У свом страсном
Унутрашњем загрљају

Бео гладак недужан труп
Смеши се обрвом месеца

(В. Попа, *Белутак*)

Међутим, у Попиној поезији митске везе су неретко – казано речима В. Бењамина (1974: 176) – „обликоване у јединствен, нама поближе несхватљив, немитолошки и немитски лик”, па та, на први поглед, игра с најобичнијом свакодневном лексиком, јесте својеврсна „поетска загонетка. Загонетка песме призива загонетку света у дијахронијској бесконачности. Да би се што више рекло, мора се што више сакрити, тако да наговештено буде семантички експлицитније од реченог” (Божовић 1998: 23). То, биће, и јесте одлика прворазредног песништва. Но истовремено разлог за мноштво индивидуалних интерпретација Попиног немирног и неухватљивог белутка који доиста гдекад асоцира на „лик из бајке, рођен према бајковитој формули чудесног рођења” или се доживљава као „космичко биће, које се креће ходом времена, ’Све држи / У свом страсном / Унутрашњем загрљају”” (Петров 2008: 221), али укључује и шира митолошка значења од којих само нека објашњава професор Миодраг Сибиновић (2019), за којег је важно на који је начин актуелизован, у религији, митологији и књижности ионако, још од античких времена присутан, мотив камена. „Све побројано може се сматрати потенцијалном полазном основом за поимање и доживљавање Попине песме. Али за тумачење песме неопходно је уочити шта је од тога и како је то у њој актуелизовано” (Сибиновић 2019). Тако, на пример, од могућих значења Попиног белутка, камена обележеног белом бојом, Сиби-

новић налази да је „У његовој симболици белином (је) актуелизована митолошка веза са тајанственим демонизмом”, не искључујући ни савремену симболику младости и девичантва (Исто). Подједнако је уверљив и Сибиновићев закључак о анимистичкој вези месеца који „привлачи душе покојника” и белутка – његовог смешка „обрвом месеца”, а завршетак песме *Пустоловина белутка* најбоље показује да је Попин камен, сагласно српској митологији, и станиште људске душе:

Тесно му је у себи
У рођеном телу
Изишао је
Сакрио се од себе
Сакрио у своју сенку

Сетимо се да душа Павловићевог камена такође обитава у његовој сенци:

камен
оплођује себе
с леђа
помоћу сенке

(М. Павловић, *Тело и дух*)

За сагледавање примарне симболике Попиног *белутка* подједнако је важан почетак исте песме:

Досадио му је круг
Савршени круг око њега

Осим првобитне симболике јединства и бесконачности, значења апсолута и савршенства, као и

временске непрекидности, круг је „најстарији мистички симбол који традиционално означава Небо, Васиону и Вечност. Понекад се представља у виду Уробороса – змије која гризе сопствени реп” (Андрејева и др. 2008).

Ако бисмо Павловићевом и Попином камену потражили какву-такву паралелу код осталих словенских песника, чини се да им је по много чему најближи камен њихове савременице Виславе Шимборске. Пољска поетеса, рођена 1923. г. (од В. Попе старија само годину а од М. Павловића млађа свега пет година), таман као и двојица српских песника, без обзира на њен сарказам, припадала је кругу песника који су, између осталог, тежили проницању у најдубље тајне и везу људског и каменог постојања. Та паралела се очитује у мноштву сличних, гдекад безмало истоветних песничких слика везаних за камен у којима се јављају змија, круг, звезде, сунце итд. и, најпре, кост.

*

На основу овог, свакако делимичног, прегледа поетских размишљања о камену, може се закључити да песничке опсервације словенских стваралаца обухватају највећма минулу културу, али и ововремену симболику камена. Она, у најкраћем, укључује библијско-митску предоцбу камена, његову „густину бивања”, животност, гордост и племенитост те судбинску повезаност човека и камена. Имагинативни сусрет с каменом код већине словенских песника представља сусрет с бићем које ћути, мисли, разговара и осећа, сусрет са светим, с временом, са својим претком, са сопственом речју и са самим собом.

ИЗВОРИ

- Бећковић 2006: Матија Бећковић, *Чији си ти, мали?* – Београд: Народна књига – Политика.
- Бећковић 2013: Матија Бећковић, *Беседе*. – Београд: „Штампар Макарије”.
- Бећковић 2017: Матија Бећковић, Богородица Тројеручица // Поезија суштине. <<https://www.poezijasustine.rs/2017/09/matija-beckovic-bogorodica-trojerucica.html>>
- Графенауер 1977: Нико Графенауер, *Песме – Pesmi* (избор и поговор Андреј Инкрет, препевао Гојко Јањушевић). – Београд: Народна књига.
- Јеврић 1990: Даринка Јеврић, *Хвостанска земља*. – Београд: Просвета.
- Мандељштам 1999: Осип Мандељштам, *Песме и есеји* (избор, превод, предговор и коментари Миодрага Сибиновића). – Београд: Просвета.
- Његош 2018: Петар II Петровић Његош, *Луча микрокозма • Горски вијенац • Шћепан Мали* – Основно издање. Редакција и коментар Радмило Маројевић. – Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела у Београду.
- Овидије 2015: Publije Ovidije Neson, *Metarmofoze* (preveo i komentare napisao Tomo Maretić). <eLektiri.skole.hr>.
- Павловић 1997: Миодраг Павловић, *Изабране песме*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Павловић 1978: Миодраг Павловић, *Антологија српског песничтва*. – Београд: Српска књижевна задруга.
- Павловић 2000: Миодраг Павловић, *Исход*: (Поезија III). – Београд: Просвета.

- Павловски 1974: Радован Павловски, *Песме – Песни* (избор, превод и препенв Влада Урошевић). – Београд: Народна књига.
- Петров 1977: Александар Петров (прир.), *Антологија руске поезије – XVII–XX век* (књига прва). – Београд: Просвета.
- Попа 1998: Васко Попа, *Изабране песме*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић 1962: Vladimir Popović i dr. (прир.), *Novija jugoslovenska poezija: antologija*. – Zagreb, Naprijed.
- Поповски 1995: Анте Поповски, Внатрешно писмо; „Провиденија” // *ОКО – Македонска ревија за литература*, бр. 17. – Скопје: „Детска радост”.
- Раичковић 1972: Стеван Раичковић, *Песме*. – Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга.
- Ракочевић 1995: Живојин Ракочевић, *Житије камена*. – Земун: Сфаирос.
- Ракочевић 2010: Живојин Ракочевић, *Глад*. – Приштина: Панорама.
- Свето писмо Старога и Новога завјета – Библија 2004. – Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
- Тауфер 1974: Вено Тауфер, *Песме* (избор и поговор Нико Графенауер, превела Марија Митровић). – Београд: Народна књига.
- Цветајева 1988: Марина Цветаева, *Сочинения в двух томах: Стихотворения. Поэмы. Драматические произведения*. – Минск: Народная асвета.
- Шимборска 1983: Vislava Šimborska, *Svaki slučaj: Izabrane pesme* (priređio i s poljskog preveo Petar Vujičić). – Beograd: Narodna knjiga.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић 2004: Дејан Ајдачић, О мотиву окамењивања у бајкама // *Прилози проучавању фолклора балканских Словена*. – Београд, 123–127.
- Андрејева и др. 2008: Виктория Андреева, Валентин Куклев, Аркадий Ровнер, *Енциклопедия Символы, знаки, емблемы*.
- Бењамин 1974: Valter Benjamin, *Eseji*. – Beograd: Nolit.
- Божовић 1998: Гојко Божовић у: Васко Попа, *Изabrане песме*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бокајева 2014: Карлыгаш Бокаева, Неоднородность акмеистической поэтики О. Мандельштама: к проблеме акмеистической парадигмы и „выламывания” поэта из акмеизма // *Cuadernos de Rusistica Española*, 10 (2014), 153–172.
- Вајман 2017: Наум Вайман, Мандельштам: поэт – слово – камень. <<https://snob.ru/profile/30619/blog/125343>>.
- Делић 2019: Јован Делић, О трилогији „рочачких поема” Матије Бећковића // *Летопис Матице српске*. – Год. 195, Књ. 504, св. 5, 692–725.
- Друговац 1995: Миодраг Друговац, Битието и јазикот // *ОКО – македонска ревија за литература*, бр 17. – Скопје: „Детска радост”.
- Ивић 1994: Милка Ивић, Плава боја као лингвистички проблем // *Јужнословенски филолог L* (1994), 99–116.
- Миленковић 2016: Јадранка Миленковић, Потреба да се буде право // *Култ*: <saopiskult.com/kult/carte-diem/potreba-da-se-bude-pravo/>
- Павловић 1964: Миодраг Павловић, Од камена до света // *Осам песника*. – Београд: Просвета.

- Павловић 1984: Миодраг Павловић, *Природни облик и лик*. – Београд: Нолит.
- Павловић 1953–1954: Миливој Павловић, Камен станац и везивање душе. Фолклористичко-семантичка расправа // *Гласник Етнографског института Српске академије наука*, књ. II–III.
- Пејановић 2010: Ана Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца*. – Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Петров 2010: Александар Петров, Три тезе о поезији Стевана Раичковића // *Поетика Стевана Раичковића: зборник радова* (ур. Јован Делић). – Београд: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет Београд – Требиње: Дучићеве вечери поезије Требиње, 19–49.
- Петров 2010а: Александар Петров, Хронотопи у поезији Миодрага Павловића (1952– 1962) // *Песништво и књижевна мисао Миодрага Павловића: зборник радова* (ур. Јован Делић). – Београд: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет.
- Петровић 2004: Сретен Петровић, *Српска митологија. О веровању, обичајима, ритуалу*. – Београд: Народна књига – Алфа – Невен.
- Петровић 2010: Марија Петровић, Антрополошки поглед на рани развитак религије у поезији Миодрага Павловића // *Песништво и књижевна мисао Миодрага Павловића: зборник радова* (ур. Јован Делић). – Београд: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет.
- Поповић 1974: Богдан А. Поповић, О неким одредбама поезије Радована Павловског. У: Радован Павловски, *Песме – Песни*. – Београд: Народна књига.
- Радуловић 2014: Марко Радуловић, Српско визан-

- тијско наслеђе у српској поезији друге половине двадесетог века (Васко Попа, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић, Иван М. Лалић) – докторска дисертација. – Београд (Филолошки факултет).
- Раскин 1965: Džon Raskin, *Vrednosti*. – Београд: Kultura.
- Ронен 2002: Омри Ронен, *Поэтика Осипа Мандельштама*. – Санкт-Петербург: „Гиперион”.
- Сибиновић 1999: Миодраг Сибиновић, Живот и дело Осипа Мандельштама // Осип Мандельштам, *Песме и есеји*. – Београд: Просвета, 5 – 45.
- Сибиновић 2019: Миодраг Сибиновић, Читање Попине песме Белугак // Пројекат Растко (електронска библиотека Миодрага Сибиновића). <<https://www.rastko.rs/delo/16151>>.
- Сувајцић 2018: Бошко Сувајцић, Плави камен и тишина у поезији Стевана Раичковића у: Бошко Сувајцић, *Како упокојити игру*. – Вршац: Књижевна општина – Београд: Чигоја штампа.
- Тајлор 1989: Едуард Бурнетт Тајлор, *Первобытная культура*. – Москва: Политиздат.
- Фролов 2015: Дмитрий Фролов, Образ камня в Пятикнижии: Бытие // *Образ и символ в иудейской, христианской и мусульманской традиции* (ред. А. Б. Ковельман, Ури Гершович). – Москва: „Индрик”, 15–40.
- Фролов, Мојсијева 2016: Д. В. Фролов, С. А. Моисеева, Камень в Евангелии от Матфея // *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. Серия III. Филология. Вып. 4 (49), 96–116.
- Хорев 2009: Виктор Хорев, *Польская литература*

- XX века 1890–1990.* – Москва: „Индрик”.
- Чајкановић 1994 V: Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија* (Сабрана дела из српске религије и митологије – Књ. пета, прир. Војислав Ђурић).
- Чумаков 2011: Станислав Н. Чумаков, В кругу неочевидних одговора (о миропонимању у поезији Виславы Шимборске) // *Современна поезија: руска и зарубежна: сб. статја* (ред. А. В. Татарина). – Краснодар: ZARLIT, 176–186.
- Шевалије, Гербран 1987: Jean Chevalieri Alain Gheerbrant, *Rječnik simbola.* – Zagreb: Nakladni zavod МН.

ПОСТОЈАНОСТ / НЕПОСТОЈАНОСТ У ЛУЧИ МИКРОКОЗМА – ТЕОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП

Полазећи од садржајног карактера Његошевог свепа који у потпуности одражава песниково теоцентрично виђење света, овде се разматра одређен број лексема чији се семантички опсег у профаном и сакралном, у том смислу и Његошевом песничком дискурсу, битно разликује. *Постојаност* и *непостојаност*, *образ* и *безобразје* као и метафоричке варијације именица *лице* и *лик* – те уобичајене лексеме нашег свакодневља, песник доживљава и функционално везује преваходно за сакрални ономастикон – теониме, ангелониме, митотопониме итд. уз помоћ којих сучељава светлост и таму, живот и смрт, Божију Ипостас (Личност) и обезличеност као највидљивију последицу греха палог човека.

Пре него што усмеримо пажњу на појмове наговештене у наслову рада, нужно је у најкраћем подсетити на природу Његошева језика, пре свега, језика *Луче микроkozma* – те несвакидашне химне Богу саздане из нераскидивог и најлепшег споја песниковог верујућег и пророчког била²⁶ и

²⁶ Подсећајући да о богонадахнутим хришћанским пророцима и пророчицама „у српском народу сведоче и презимена попут Пророк, Пророчић, Пророковић и сл.”, П. Пипер (2013: 215) додаје: „Уосталом, и мајка Петра II Петровића Његоша била је из породице Пророковића. Колико је дубоко мотивисано извор снаге песничког стварања видети у надахнућу, толико су оправдане профетске слике великих песника.”

пребогатог словенског језичког наслеђа. Према мишљењу Ј. Стојановић (2011: 143), „У Његошевом језику садржане су особине и српкословенског, и рускословенског, и славеносрпског и, више од свега, српског народног језика; – дакле, све што је српски језик кроз дугу историју сабрао и собом носио”. „Његош се” – напомиње митрополит Амфилохије (Радовић 2012, 8: 489) – „у свом приступу језику, показао зрелијим од Вука Караџића: са једне стране, Његош је прихватио народни језик, онај који је Вук С. Караџић кодификовао, али, са друге, као богослов, философ и пјесник, то јест као све оно што Вук није био, Његош је древне црквенословенске ријечи и изразе, сачуване само у богослужењу, на генијалан начин преточио у своје пјесме и спјевове.” Д. Бојовић (2013: 357) зато с разлогом подсећа: „Српски књижевни језик је доживео два велика преврата: сакрализацију са Светим Тирилом и Методијем, као и са Светим Савом, и десакрализацију са Вуком.” Говорећи о специфичности језичких ситуација у средњем веку, Н. Мечковска (1998: 264) наводи:

„На простору *Slavia Orthodoxa* писмено-књижевни развој кренуо је путем х и б р и д и з а ц и ј е црквенословенског и народног језика. Код сваког од народа (Срба, Бугара те Источних Словена) постојала је своја умногоне јединствена писменост, при чему управо ј е д н а (а не две), у којој су црквенословенски и народни језик вековима доживљавани као два с т и л а, тј. као две функционалне варијанте истог језика (...). Тек знатно касније ‘славенски’ и ‘прости’ стил говорници по-

чињу да осећају као различите језике и то у Белорусији и Украјини – средином XVII, у Московској Русији – крајем XVII, а у Србији и Бугарској – од друге половине XVIII века.”

Средњовековно прожимање двају стилова Његош је очигледно и даље осећао и на најбољи начин неговао. Уз констатацију да је удео славенизама (то јест црквенословенских, српкословенских, славеносрпских, рускословенских, као и лексема из ондашњег руског књижевног језика) у Његошевом песничком стваралаштву условљен тематиком дела те да у *Лучи микроkozма* он износи „близу четвртине лексичког фонда”, С. Стијовић (1992: 118–119) истиче:

„У Његошевом књижевном језику живела је, у ствари, и даље она својеврсна културна и језичка заједница створена у средњем веку на основи ћирилометодијевског дела и на материји народних језика православних Словена, коју зовемо *Slavia orthodoxa*. Његош речи из старе књижевне традиције и из тадашњег руског књижевног језика, веома прожетог старословенским наслеђем, није узимао као туђице, као позајмљене из страних језика. Поред народног језика као главне базе, он је у тим типовима језика видео природне допунске изворе за стварање савременог српског књижевног језика и својим песничким изразом давао пример и оглед те симбиозе.”

Имајући све то на уму, разумљиво је што не мали број данашњих корисника српског језика неу-

пућених у поменуто језичко наслеђе остаје закинут и за приближан доживљај *Луче микрокозма*. Зато је познаваоцима руског језика у чијем лексичком фонду, за разлику од савременог српског,²⁷ удео црквенословенизама чини преко педесет процена, читање и разумевање *Луче* и те како олакшано.²⁸ Осим наведене, потешкоћу свакако може представљати „специфична поетска синтакса” свева – инверзије атрибута, опкорачење стиха, елипса (Маројевић 2012: 213–215), и посебно чињеница да у атеистичкој и религиозној свести корисника истог језика многи лексички појмови подлежу различитој концептуализацији. Довољно је присетити

²⁷ А. Јовић (2016: 27–49) наводи да је међу 120 000 лексема у шестотомнику Матице српске једва 167, или 0,0013% њих оквалификовано као црквенославенизми. Тај податак ауторка објашњава у првом реду „природом језичке реформе спроведене у 19. веку код Срба, маргинализацијом црквенословенске лексике под утицајем владајуће друштвене идеологије у време настајања и објављивања речника те недоследношћу у употреби квалификатора”.

²⁸ Иако је, према речима Н. Мечковске, црквенословенски језик у односу на њему најближи српски или бугарски, гледано с аспекта породичног сродства, као „отац или рођени старији брат”, а у односу на блискосродне источнословенске језике као „стриц и синовац”, најјачи утицај црквенословенски је извршио управо на руски језик. Тај парадокс ауторка објашњава познатом чињеницом да су након пропасти Византије и потпадања балканских народа под османско ропство, православни центри премештени на словенски Исток где су Руска православна црква и руска држава са својом идеологијом „Москва – трећи Рим” постале главни чувари црквенословенског књижевног наслеђа (Мечковска 1998: 266). Наведеном историјском преокрету, разуме се, није следило и замирање црквенословенске писмености на православном Југу; ако и у отежаним условима и са извесним прекидима, она је и даље била и те како жива, па дата аргументација, колико јесте разлог очувања црквенословенизама у руском језику, толико није узрок њихове редукције у савременом српском језику; тај распон, као што је поменуто, настајао је касније као последица низа језичких превирања.

се речи попут *подвиг* која се у првом случају обично асоцира са каквим херојским чином, успехом и сл. а у другом, пре свега, с одрицањем и аскетизмом (в. Бугајова 2010: 18–21), па *љубав* која код слабо верујућег човека најчешће иницира помисао на родитеље или супротни пол, а код верника у првом реду на Бога, *царство*, на исти начин, бива, с једне стране, моћно, Римско, Византијско, а са друге – Божије и Небеско, *смех* пак – срећа, радост и, супротно томе, грех (*Где грех, там и смех, И смех наводи на грех* – само су нека од пословичних тумачења у речнику В. Даља) итд. (в. Рељић 2013: 235–254). Нудећи „опис маркантних обележја православног социолекта српскога језика по језичким нивоима”, К. Кончаревић (2012: 172–173) констатује да лексички ниво у том погледу карактерише, између осталог: „Висок удео свакодневне лексике која у говору носилаца социолекта доживљава семантичку трансформацију, типа *разрешити* (од *грехова*), *разрешење* (од *поста*), *благословити* (у смислу *заповедити*, *наредити*), *послушање* (у смислу *обавеза*, *дужност...*)”, као и „Сужавање лексичког значења, односно асоцирање полисемичних лексема само са једним значењем, типа: лексема *служити*, за коју *Речник српскога језика* Матице српске констатује 6 значења, у социолекту се асоцира искључиво са значењем *обављати верски обред*.”

Слично је са речима *постојаност* и *непостојаност*. У профаном дискурсу *постојаност* може имати позитиван и негативан предзнак. Човек може бити постојан у добру, али и постојан (упоран, доследан) у неваљалству, понављању

својих грешака. Исто се може рећи и за реч *непостојаност*; „преумљење” – политичко и свако друго, на пример, и, сходно томе, другачији начин понашања данас је нарочито у моди и неретко је праћено одобравањем и похвалом. Постојаност (истрајност) пак у сакралној сфери ослања се првенствено на глагол *постојати* (*бити*), али не у смислу „борбе за опстанак”, засноване на „слијепом инстинкту, нужности и саможивости” (Радовић 2012, VIII: 9–10), већ постојати на „Божански начин” (Исто: 11–12) а што подразумева безусловну веру у васкрсавајућу снагу Вишњег, будући да је вера „камен-темељац *истинског људског постојања*” (Радовић 2011, 6: 166). „Свето Писмо” – напомиње Св. Николај Велимировић (2013) – „учи нас сваком својом страницом истрајности у духовној области; учи нас како речима тако и највећим примерима истрајности и неистрајности људске. Два најужаснија примера неистрајности у добру показују се у Адаму, праоцу људског рода, и у Јуди, најпре апостолу а потом издајнику (...) Но какву дивну и готово надчовечанску истрајност показује Аврам у вери у Бога! И Јаков у кротости! И Јосиф у целомудрености! И Давид у покајању! И праведни Јов у трпљењу!...”

„Прво и основно својство Хришћана, то јест оних који припадају Цркви Христовој као живом организму као живој заједници јесте, дакле, *постојаност у вјери*, ‘постојано обитавање у науци апостолској’ (...) Човјек је биће коме је својствена промјенљивост, а такав је, наравно, и свијет у коме се човјек рађа, у коме човјек живи, који прожима

човјека и са којим се човјек непрекидно налази у узајамности по самој природи свога постојања. Цјелокупна природа је непостојана. Она се мијења, а онда се мијења и човјек који постоји у тој природи (...) Зато је и митрополит Петар II Петровић Његош дубински осјетио да сва мудровања свих мудраца свијета прожима непостојаност и, тиме, пролазност” (Радовић 2011, 6: 162–163).

П. Флоренски (2008: 17) налази да је у језику старих Јевреја постојаност синоним за истину: „Истина – то је Постојаност”. Сагледавајући семантички садржај речи *'emet*, аутор подсећа да су „Њена (су) најнепосреднија значења: *чврстина, постојаност, дуговечност*; отуда – *сигурност* (...) Као обележје судбине или судске пресуде *'emet* означава, зато, *праведност, истинитост*. Као обележје унутрашњег живота, она се супротставља лицемерју и има значење *искрености*, пре свега искрености у Бого-поштовању. И, коначно, *'emet* одговара нашој речи *истина*, насупротив лажи...”

Реч *постојаност* Његош користи искључиво у напред наведеном значењу, у значењу непролазности, односно вечности, бесмртности, хармоније и савршенства, искрености и истинитости. Постојаност је услов јединоначалија те очувања светлости живота:

бѣсконачнѡ види овдје царство
величества, *постојанства мирѡ!* (333–334)

„Хајде за мном по зрачном бријегу
Постојанством о́круњена міра
те ободри ухиљену́ дѹшу
величеством неба разнесѣнѹ!” (411–414)

Постојаности Божије величине и створеног небесног поретка, чему се управо и супротставља, свестан је и Сатана који каже:

Знам ја силу мога соперника
и његово *постојанство* страшно (1371–1372)

Насупрот постојаности саме Божије Ипостаси, анђелских небесних мірова те оних људи који на себи чувају печат творачке силе Господње, стоји непостојаност – синоним за безумни метеж, раздор, „хаос необдјелани” а као основна последица греха и губитка личности. Реч *непостојаност* само у једном случају и то у Прологу, Његош, замишљен над судбином човека, користи у значењу које би се могло изразити уобичајеним речима *неусаглашеност*, *недоследност* и сл.

С внимањем сам земаљске мудраце
вопрошава о судби човјека,
о званију његовом пред богом,
но њихове различне доказе
непостојност колеба ужасна (61–65)

Непостојаност у значењу *колебљивости* већ палоба човека срећемо и у Пјесми 6:

Нѐпостѡјнѐ њихове нãдежде:
кад помисле да су их пристигли,
онда ће им даље измакнути. (2001–2003)

У највећем пак броју случајева реч *непостојаност* употребљена је у значењу отпадништва од Бога.

Адамова лаковјернст гр̄днã
и његова *непостојност* лика
бãцићѐ њх у плачѐвнѡ стање (1148–1150),

такође:

нека своју *непостојност* гр̄днѹ
са проклетством тамо оплакују
у сузама и у ридãнију (1978–1980)

Примарна, дакле, Његошева порука јесте да, у мери у којој постојаност вере води спасењу, духовној и црквеној саборности те очувању целовитости људског рода, народа, породице и свега Богом сазданог, непостојаност у истој мери рађа отпадништво, неуређеност, хаос, анархију и проклетство. Исход једног и другог песник, између осталог, и не случајно, представља на плану метафоричко-симболичког варирања именица *лице*, *лик*, *образ* а у циљу супротстављања празне личине (маске, образине) и слободне личности (*υποστασις*) какву Јован Зизулас (1995: 79) назива још светотајинском или евхаристијском ипостасју. *Лице* чији су – према мишљењу Д. Калезића (2005: 212) – значењски еквиваленти грчка реч *πρόσωπον* и латинска *persona* означава „формалну, обличку страну онога што посматрамо: то може да буде и нешто неживо. Али када је у питању нешто живо, оне се односе на његову спољашњост, на изглед, и могу се превести са: облик, изглед, лик,

личина, образина, маска”.²⁹ Ј. Зизулас (1995: 11) наводи да је израз *πρόσωπον* у речнику древних Јелина најпре означавао део главе ‘испод лобање’, а то је у словенским језицима и данас његова прва речничка одредница. *Лик* је, према мишљењу П. Флоренског (2013), „у лицу пројављено подобје Божије”. Када „високо духовно прегнуће обасја лице светоносним ликом, изгонећи сваку таму, све недовршено и не-савршено у лицу, тада лице постаје уметнички портрет себе самог, идеалан портрет, саздан од живог материјала средствима највеће вештине, ‘уметношћу уметности’. Подвижништво је таква уметност” (Исто). С друге стране, „У мери у којој грех овлада личношћу – и лице престаје да буде прозор кроз који исијава светлост Господња и показује све одређење нечисте мрље на сопственим стаклима, лице се откида од личности, његовог творачког начела, губи живот и постаје маска којом су овладале страсти” (Исто). „Грех је” – подсећа исти аутор на другом месту – „моменат раздора, распадања и расула духовног живота. Душа *губи* своје супстанцијално јединство, *губи* свест о својој стваралачкој природи, *губи* се управо у хаотичном вихору својих сопствених стања, престаје да буде њихова супстанција. Ја се дави у ’унутарњем потопу’ страсти” (Флоренски

²⁹ П. А. Флоренски (2013) подсећа и на најстарију, сакралну намену маске и одговарајући смисао речи – „*larva, persona, πρόσωπον* итд., јер тада маске уопште нису биле то у данашњем значењу речи, већ врста икона. Када се сакрално разложило и ишчезло, а свештена припадност култа била осветовљена, тада се из тог светогрђа према античкој религији и појавило значење *маске* у савременом смислу – обмана, оно што у стварности не постоји, мистичка превара...” Додајмо да је ово само један у мноштву примера семантичког померања речи као рефлекса смена друштвеноисторијских и религијских епоха.

2008: 127). Таква судбина услед самоузношења и његовог супротстављања Богу („Сви посебни греси су само облици, само *манифестације* само-узношења, гордости, самости” – Флоренски 2008: 130) не мимоилази ни Адама са све његовим пуком:

на њихова божествена лица
воцари се ухиљење мртвѡ,
погибе им живост божествена
на двѣжѣња и на њина лица – (1563–1566)

Погибе им, дакле, образ Божији, тај „бесцјени дар Божији човјеку – дар битовања по образу Божијем: човјек је створен ‘по образу’ (лику) Божијем и битијно личи, по благодати, на Бога живога и нестворенога” (Радовић 2011, б: 134). Ипак, сагласно библијском и светоотачком учењу о улози и месту човека на позорници Божије творевине, Његош пева:

Лице смртнѡ на Земљи чѡвјека
прилично ће бити анѣлскоме,
.....
јер он, опет, ако и забуњен,
свѣђерумнѡ остаје творѣње
и цар Земље, иако у ропству. (2011–2020)

Обезображеност пак „У Тартару, царству хули-теља”, неспремних да се покају чак „поприма карикатуралне одлике њихових карактерних особина” (Лазић 2013: 133):

прѣнѣсретнѣ војска мрѣкѣ цара
мрзак ли је облик получила
по праведној над њоме разрази –
црна лица, роге и репове,
многима се расклопила уста
а многима за врат обрнула,
јошт изрода свакога гадности. (1894–1900)

Лик се у Лучи микрокозма, следствено Његошевом језичком знању и осећању те времену у којем је стварао (Његошев савременик Владимир Даљ [1956,II: 252] на другом месту у низу значења именице *ликъ* са напоменом збир. наводи: „Саборъ святыхъ, ангеловъ, безплотныхъ духовъ”), поистовећује са легионом, пуком, исказујући његову природу, будући да, на пример, „природа тога индивидуалнога лица – библијскога Адама – није друкчија него природа осталих људских индивидуа: то је људска природа, заједничка у свих лица; и њено накнадно, секундарно стање, гријех – такође је заједничко свим лицима, јер сва учествују у њему” (Калезић 2005: 310). Св. владика Николај (Велимировић 2009: 115–116) истиче:

„Разлика Његошеве мисли од мисли библијске јасна је. Наш песник изразито и поновљено говори о томе, да није сам Адам згрешио но и цео његов ’лик’, цео његов легион подвласних му анђела, који су могли и не узети учешћа у Адамовој заједници са Сатаном (...) Кад је Адам згрешио, цело његово потомство било је присутно томе греху, но не несвесно и не у њему, још нерођено, но свесно и с њим, узевши сопственог и само-

сталног учешћа у истом греху. Сви смо ми, дакле, постојали као нематеријални духови на небу пре створења овога света.”

Сагласно ангелској постојаности те Адамовој и Сатаниној непостојаности у вери, прве прате епитети попут *блажени*:

тако трену бесамртни ангел
на свијетлā и огњена крила
к небу сјājну и трону Вишњега
међу своје *блажене ликове* (555–558)

славословни (који славе Слово³⁰):

Слāvослōвнї ликови ангелā,
на безбројне хōре-легиōне
̀усијātї у блажена поља ... (641–643)

бесмртни:

Славōгласнō хорење музике
и пјеније *бесмртних ликовā*
почело се бјеше утишават (761–763)

³⁰ И ово место у спеву би могло представљати један од, како примећује А. Јевтић (2013: 441) постепених прелаза „ка све одређенијем лику и улози Слова Христа у судбини човека, како га види Његош у *Лучи микроkozма*“. Уочавајући да Његош у својој *Лучи*, ослањајући се на Христологију раних Отаца апологета (Исто, 436), Христа најчешће и назива Словом – Логосом (Исто, 439), Јевтић је, за разлику од већине других Његошевих тумача, уочио и то да је песник Христу посветио више места пре него што ће исписати завршну химну која започиње стихом *О прѣблāгї тихи учитељу*.

„Царству свијетлога лица” песник супротставља ликове отпале од Бога на којима се читава *погубност* :

„Ах Сатано, рāvночїнїи брате”,

Михаил му поче говорити,

„какве черте виђу ја погубнѣ
на твој образ и на све остале?...” (1221–
1224),

несрећа:

Ево Адам, ево Ноелопан,
ево Разец и ево Аскела:
од њихова *несретњега* лика
отпадника неба поздрављају (1411–1414)

итд. „Изопачен човек је попут човека *изокренутог* наопако, човека који показује наличје душе и крије њен лик” (Флоренски 2008: 132). Отуда два лика као два потпуно супротстављена начела – начела живота и смрти, светлости и таме, спасења и пропасти, Његош истиче и коришћењем такозваних палиндрома, наопако писаних имена Адамових земаљских истомишљеника – Наполеона, Цезара, Александра.

Иако непостојаност Адамова и Сатанина лика (легиона) Бог подједнако кажњава њиховим измештањем из небеског поретка, следствено библијској интерпретацији, разлику између антропологије и демонологије Његош успоставља и те-

мељи на Адамовом покајању,³¹ па непокајани пали анђели постају демони а покајани – људи. Зато је паклено заточење првих вечито а земаљско других привремено (в. Лазић 2013: 133–134).

„Шар ћу један”, каже, „поставити
нèдалèко од мрâчнõга Ада
рãд врèменõг тèшкõг заточења
Адамова, и његова лика; (1943–1946)

нека своју непостојност грднѹ
са проклетством тамо оплакују
у сузама и у ридãнију. (1978–1980)

Грешним и лаковерним Адамовим потомцима
као казна следује, између осталог, и многобожачко,
обезображено идолопоклонство:

На Земљи ће хиљаде божества
òсл’јèпленй сатварати људи;
бићè њина ничтожна божества
све изроди у *безобразију* –
безумнога свога језичества
нèчистй ће престол представљати
на глибљивом једнóме брежуљку (2061–2066)

те се већ назире свеприсутно *безобразије*, то
јест безличност, одсуство лика створеног по обра-
зу Божијем:

³¹ Према учењу пак Св. Јована Дамаскина (2006: 180), Његошев Адам није се могао покајати, јер анђели, будући бестелесни, немају способност покајања.

Ах како је Земља напуњена
с идолима свакога изрода!
О како је лице свемогуће
мрачна глупост *обезобразила!* (2171–174)

Речи *образ*, *безобразан*, *обезобразити*, *безобразује* представљају добре примере варирања семантичког садржаја лексема у сакралној и секуларној сфери, као и семантичких померања сагласно културним и религијским садржајима одређене епохе.

„Рађање нових философских и религијских система свој одраз налази у језику, доводећи по правилу и до семантичких промена извесног сегмента постојећег лексичког фонда, понајвише у домену апстрактне лексике. С појавом хришћанства многе грчке речи у контексту новог сакралног дискурса добијале су специфично значење. Класичан пример јесте лексема ἀγάπη ‘љубав’. Потврђена и у претхришћанском периоду (...), она код хришћанских писаца, захваљујући свом прототипичном значењу, којим се супротстављала појму ероса (ἔρως), денотира хришћански појам љубави” (Грковић-Мејџор 2013: 369).

На сличан начин, „У процесу стварања словенске хришћанске терминологије прасл. *grěxъ ‘грешка’ семантичком транспозицијом постало је богословски термин ‘грех’ : ‘одступање од било које правилности (= грешка)’ > ‘одступање од система правила, Божијег закона (= грех)’ (Исто, 384). Данашња пак семантизација напред набројаних лексема у чијим је основама реч *образ* такође говори

о, најблаже речено, крајњој релативизацији некадашњег значења речи. Реч *безобразан* данас се свакодневно упућује другом као мање или више груб прекор без имало свести о томе да иста представља најтежу дисквалификацију нечије личности. Релативизацију речи *образ* добро илуструју речници савременог српског језика у којима се нимало или једва наслућује њено некад безмало примарно значење. У нашем шестотомном *Речнику* Матице српске, на пример, осим значења: једна страна лица; изглед, лик; част, понос,³² уз напомену *цсл.*, наводи се још – узор, пример: „*Арханђео је – рече игуман – образ добра, као што је враг образ зла*”, али не и позната библијска реченица из Књиге Постања. А да је иста постојала у свести састављача *Речника*, она би се посигурно у њему и нашла. Оскудност данашње семантизације наведене лексеме бива још очигледнија ако се погледа дата одредница у *Речнику В*. Даља где се, уз библијску реченицу: *Богъ создалъ человека по образу и подобію своему*, наводи низ изведеница и сложеница у чијим основама стоји именица *образ* у значењу – икона, попут: *образная, образникъ, образносецъ, образопоклоникъ, Образовъ-день* и др. које, разуме се, припадају сакралном лексикону и које треба да подсети човека да је саздан као икона Божија.

Из тог простог речничког поређења бива јасно да анализиране речи Његош доживљава и функционално везује превасходно за сакрални оно-

³² Занимљиви су примери које је уз реч *образ* са значењем – угледно, поштовано лице, Г. Елезовић (1998, 2: 5) својевремено забележио на Косову и Метохији: *Пред оволико образа. – Нека дође тодек, пред образе, нека каже што има.*

мастикон – теониме (Бог, Свемогући, Творац, Створитељ, Отац, Вишњи, Источник, Миросијатељ...),³³ ангелониме (архангел Михаил, архангел Гаврил, Сатана, Адам³⁴), митоперсониме (Херкул, Фурије),³⁵ митотопониме (небеса, вјечно огњиште, поља миродржна, поља едемска – с једне, и Ад, Тартар итд. – с друге стране), митохидрониме (Стикс, Коцит, Флегетон, Лета), митозоониме (Цербер, хидре, химере, ехидне). Речничким поређењем такође се лако сагледава и сво богатство Његошева језика благодарећи којем је и успео да искаже своју племениту мисао, али се показује и дубока провалија између песниковог и погледа на свет не малог броја његових данашњих саплеменика решених „да живе без Бога и да се уређују независно од Бога, да се само-одређују *против Бога*” (Флоренски 2008: 127). Отуда се свет у којем живимо дави у сопственом безобразју. Два века након његова рођења Његош нам, боље од већине наших савременика, предочава живу слику данашњице – слику самоузноситих Адама присталих уз „демо-

³³ И. Бугајова (2013), осим назива који се односе на Бога, међу теониме сврстава и имена Богородице, као и бестелесних сила – ангела, архангела, серафима, херувима, са чиме се поједини аутори не слажу. Следећи „иначе уобичајено формирање термина – према грчком језику” – Р. Левушкина (2013: 168) за називе и имена Богородице предлаже термин *теотоконими* (од грч. Θεοτόκος ‘Богородица’), а за називе и обраћање ангелима термин *ангелоними* (од грч. ἄγγελος ‘весник’).

³⁴ Адам, сагласно Његошевој интерпретацији, тј. у преегзистенцији.

³⁵ За разлику од овде дате класификације, неки аутори (в. Гадомски, Гадомска 2013: 65) у митоперсониме убрајају заправо ангелониме. Овај, као и претходни пример, само потврђује да мишљења стручњака у погледу сакралне терминологије још увек нису до краја усаглашена.

кратски” наум Сатанин који своје непостојане, па отуд такође грешне „ликове” воде у пропаст, заборављајући да је Адам „Уз име отпадника и бунтовника (...), брзо заслужио – оно што се без особито великог труда да заслужи – име издајника, мада издајника Сатане” (Велимировић 2009: 110). Посве очекивано, јер онај ко једном учини издају, неверу, проверу, није имун на нове издаје те конвертитства сваке врсте. Насупрот, дакле, постојаности у вери, као јединој претпоставци јединства човека и свејединства свега Богом сазданог, изградње истинске слободне Личности (Ипостаси) као бића достојног Богом намењене му улоге – свега чему је племента мисао Његошева тежила, на делу је обезображена индивидуа у исто тако обезличеном и расточеном друштву.

ИЗВОРИ

Његош 2018: Петар II Петровић Његош, *Луча микрозма • Горски вијенац • Шћепан Мали* – Основно издање. Редакција и коментар Радмило Маројевић. – Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела у Београду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Бојовић 2013: Драгиша Бојовић, Мисао старих српских писаца о свештеном језику и божанској речи // *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*. – Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности (Српски језик у светлу савреме-

- них лингвистичких теорија, књ. 5), 357-367.
- Бугајова 2010: И. В. Бугаева, *Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития*. Автореф. дисс. на соиск. д-ра фил. наук. Москва: Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина.
- Бугајова 2013: И. В. Бугаева, К вопросу о структуре сакрального ономастикона. <<http://www.portal-slovo.ru/philology/42536.php>>
- Велимировић 2009: Николај Велимировић, *Религија Његошева*. – Београд: БеоСинг.
- Велимировић 2013: Св. Николај Велимировић, Омилије 2: Недеља седамнаеста по Духовдану (Јеванђеље о истрајности у вери и молитви). <<https://sites.google.com/site/vladikanikolajvelimirovic/sss...>>
- Гадомски, Гадомска 2013: Александр К. Гадомский и Галина П. Гадомская, Изучение религиозной лексики в украинской теолингвистике XX-XXI ст. // *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*. – Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 5), 45-70.
- Грковић-Мејџор 2013: Јасмина Грковић-Мејџор, Прилог историји лексичко-семантичке групе -грех- // *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*. – Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 5), 369-388.
- Даль 1956: Владимир И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*. – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных языков.

- Дамаскин 2006: Јован Дамаскин, *Источник знања = Pegegnoseos: (без дела О јерарсима = Periaireseon)* / прево С. Јакшић. – Београд: Јасен – Никшић: Бијели Павле.
- Елезовић 1998: Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*. – књ. 1 и 2 (репринт изд. из 1932 и 1935). – Приштина: Институт за српску културу – Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић” – Народна и универзитетска библиотека.
- Зизулас 1995: Јован Зизулас, *Од маске до личности* (прево Амфилохије Радовић). – НЗУХА.
- Јевтић 2013: Атанасије Јевтић, Његош и патристика // *Књига о Његошу* (избор Мило Ломпар). – Београд: Српска књижевна задруга, 433–451.
- Јовић 2016: Александра Јовић, О црквенословенизмима у Речнику српскохрватскога књижевног језика // *Зборник радова Филозофског факултета XLVI* (1). – Косовска Митровица: Филозофски факултет, 27–49.
- Калезић 2005: Димитрије Калезић, *Антропологија философије свејединства и Библија*. Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке – Фоча: Православни богословски факултет Сарајевског универзитета.
- Кончаревић 2012: Ксенија Кончаревић, О конститутивним обележјима православног социолекта у савременом српском језику (Оглед системско-структуралне анализе) // *Стил* 2012, 163–176.
- Лазич 2013: Boris Lazić, Odnos kategorije večnosti i vremena u pesničkom delu Petra II Petrovića Njegoša (paradoks apokatastaze). <<http://www.ff.ucg.ac.me/njegoss/Z1/BorisLazic.pdf>>
- Левушкина 2013: Ружица Левушкина, Теоними у

- савременом српском језику // *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*. – Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 5), 167–177.
- Маројевић 2012: Радмило Н. Маројевић, Књижевнојезичка норма у формирању (инверзија у спјевовима Смрт Смаил-аге Ченгића Ивана Мажуранића и Луча микрокозма Петра II Петровића Његоша) // *Стил*, 209–218.
- Мечковска 1998: Нина Б. Мечковская, *Јзык и религија*. – Москва: Агенство ‘‘ФАИР’’.
- Пипер 2013: Предраг Пипер, О говорном догађају у светлу теолингвистике // *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*. – Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књ. 5), 211–226.
- Радовић 2011: Амфилохије Радовић, *Тајна Христа и тајна свијета: еклисиолошке студије, есеји, предавања и бесједе /* Изабрана дјела, књ. 6. – Цетиње: Митрополија Црногорско-приморска и Епархија Будимљанско-никшићка.
- Радовић 2012 VIII: Амфилохије Радовић, *Богословска слова: студије и есеји, предавања и записи /* Изабрана дјела, књ. 8. – Цетиње: Митрополија Црногорско-приморска и Епархија Будимљанско-никшићка.
- Рељић 2013: Митра Рељић, Асоцијативни искази у контексту „сапребивања у телу или у истом духу” и њихов комуникацијски потенцијал // *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*. – Бе-

- оград: САНУ – Одељење језика и књижевности (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 5), 235-254.
- Речник 1967-1976: *Речник српскохрватског књижевног језика* 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- СТИЈОВИЋ 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- СТОЈАНОВИЋ 2011: Јелица Стојановић, *Путевима српског језика и ћирилице*. – Никшић: Издавачки центар Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори.
- ФЛОРЕНСКИ 2008: Павле Флоренски, *Стуб и тврђава Истине: оглед о православној теодицеји у дванаест писама* – књига прва (превели Људмила Јоксимовић и Небојша Ковачевић). – Београд: Логос-Ант.
- ФЛОРЕНСКИ 2013: П. А. Флоренский, *Иконостас*. <<http://www.vehi.net/florensky/ikonost.html>>

СТИД, САСТРАДАЊЕ И СТРАХ БОЖИЈИ – ЕЛЕМЕНТИ МОРАЛНОГ НАЧЕЛА У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

Феномен стида неретко се квалификује као најљудскије осећање будући да се код човека, и само код њега, оно сасвим видљиво манифестује на лицу. То емотивно-фацијално очитовање стида представља универзалну појаву а његова универзалност огледа се, између осталог, у истом или сличном начину локализације стида у многим, па и географски веома удаљеним језицима (Рељић 2012: 110). Тако се, на пример, према језику Мелпа, житеља планине Хаген у Папуа Новој Гвинеји, *стид* (*nipil*) очитује на кожи, док је његово порекло у тзв. *номану* – ентитету који уједињује тело и дух и налази се у грудном кошу (Стратхерн 2003: 48–49). Асоцијација на *душу* и *срце* као спремишта стида у српском језику више је него јасна.

Зависно од угла и ширине посматрања, стид се види као пожељно или непожељно, здраво или нездраво осећање које укључује и друге емоције или је у супротности са њима. Са психолошког аспекта, стид не само да укључује, на пример, страх него се и дефинише као врста страха – страха од исмевања, презира, одбацивања, што потврђују и речнички примери попут *Спопао га страх и стид* и сл. (в. Ристић 2015: 170). Поистовећивање стида и страха није сасвим ново теоријско запажање. Св. Јован Дамаскин који се, по речима М. Весина

(2020: 17) „с правом може сматрати једним од првих дубинских психолога”, видео је стид као „један од шест пројавних облика страха. И то ‘стид који извире из очекивања осуде’. Такво тумачење (...) повезује све много касније настале теорије о стиду било као феномену израслом из социјалних односа, било као пројави самога сопства. По Дамаскину, стид је ‘највиши облик осећања’, а што указује и на тесну повезаност стида и савести” (Исто, 17–18). Ж. Видовић (2020) види стид као отпор сопственој сујети – корену свих греха, и подвлачи да је осећање стида својствено само изграђеној личности која је, са своје стране, услов и заједнице и морала и лепоте. „Заједнице и морала, као ни лепоте, нема без личности, а личности нема без стида” (Исто). Ј. Лотман (2005: 475) повезује стид са интелегентношћу као врстом човековог психичког својства које подразумева оплеменење на осећања, изванредан степен културом диктиране одуховљености. „За људе интелегентне психологије особина по којој се управљају јесте стид, а за бестидне је то страх: то не радим зато што се бојим (...) Стид је осећање слободна човека, док је страх осећање роба. И једно и друго припадају етичким осећањима, сфери забрана. Али, страх – то је принудна, извањска забрана, а стид – добровољна” (Исто, 499). С обзиром на то, аутор је сугерисао типолошко разврставање култура на темељу норми које је срамно прекршити и норми које се поштују из страха (Лотман 1979: 395). Није тешко уочити да се овакви и слични ставови у доброј мери ослањају на античко поимање стида. Подсећајући да је постиђеност „добар знак за младога

човека”, пратеће црвенило лица Л. А. Сенека приписује природи која „овде жели да покаже своју снагу и чак најснажније опомиње нека [људи] буду свесни својих слабости” (Сенека 1987: 48). Али, то црвенило, мишљење је писца, и не мора бити знак слабости, јер се дешава да облије „чак и најкарактерније и најчвршће људе (...) Сећам се како је Фабијан поцрвенео кад су га били довели у Сенат да сведочи, и то црвенило му је необично лепо пристајало” (Исто). Ових неколико напомена, таман као и примери уз речничке одреднице стида попут *стыдом умываемся* (Даљ 1956, 4: 347) и сл. који представљају важан коректив основне дефиниције стида у савременом руском као и у српском језику (в. Речник... 1967–1976), одударују и од, зачудо једностране, Апресјанове (1995, II: 373) констатације да је стид „непријатно осећање условљено свешћу о кривици” у којем притом „нема ничег светлог”. С друге стране, Апресјан дефинише стид као секундарну „окултурену” емоцију која се развија у процесу васпитања а у оквиру одређеног културноисторијски формираног социјалног и породичног амбијента (Исто, 370). Персоналистичко пак промишљање стида води следећем закључку:

„стид је (...) урођена стварност, дубоко укоријењена у особи, усмјерена на заштиту и спашавање особе од индискреције и пријетње (...) Стид у својој тјелесној и духовној димензији одашиље јасну поруку да свака особа и свако тијело чији је оно конститутивни дио има своје достојанство које нитко не смије исмијати, профанирати или искориштавати (...) Стид сам по себи дакле

навијешта отајство људскога тијела које је сједињено са бесмртном душом. Објављује да у нашем тијелу постоји нешто што га надилази и трансцендира, нешто што иде с ону страну његових граница” (Билокапић 2016: 436).

Утисак је да се у немалом броју радова из ове области, најпре под утицајем психолошке науке у оквиру које се стид неретко квалификује као „нездрава емоција” (Сенић 2011), „инфантилна емоција” (Ериксон 2008: 83) и сл. пажња усмеравала на емотивни аспект стида а да су остале димензије овог феномена недовољно узимане у обзир или прећутно препуштане философији, теологији и другим дисциплинама. Узроке свему овоме Билокапић (2016: 432) види најпре у дуговременим тумачењима првородног греха у оквиру хришћанске традиције, који је „под утицајем неоплатонизма, манихеизма, ригорозне сполне етике црквених отаца првих стољећа” виђен као „прекид складног односа и хармоније између човјека и Бога и који је потом проузрочио лом унутар самог човјека, несклад између тијела и душе, нагона и разума”, што је отворило „вријеме и простор стида”. Напад на такав, садржајно и значењски редукован стид, тј. његово искључиво везивање за уздржаност и резервисаност према полним нагонима, по речима Ш. Билокапића (2016: 433), „био је директан, отворен и немилосрдан. Многе мисаоне струје, оптерећене некада властитим идеолошким претпоставкама, задале су таквом ‘стиду’ озбиљан ударац”. Деформацијом аутентичног стида дошло се до тога да

„стид више не врши, ни у особном ни у друштвеном животу, своју заштитничку, одбрамбену, промотивну функцију и друге позитивне функције, него резултира многим озбиљним етичким и антрополошким посљедицама као што су промјена слике свијета, особних интереса, промјена слике мушкарца и жене, промјене у живљењу и схваћању брачнога живота и односа, промјене у одгоју дјете, утјецај на животни стил и језик, промјене у друштвеном и обитељском животу” (Билокапић 2016: 442–443).

Пре него што ће читаоцу предочити властита размишљања о појмовима стида, жалости (састрадања) и страха Божијег као темељним одредницама категорије добра, Владимир Соловјев (1996: 78–79) интерпретира старозаветно сведочење³⁶ о Адамовом и Евином грехопаду на следећи начин:

„У тренутку грешнога пада у дубини човекове душе чуо се виши глас и питање: где си? Где је твоје морално достојанство? Човече, владику природе и слико Божија, постојиш ли још? И затим одговор: Чух божански глас, уплаших се спознаје своје ниже природе: *стидим се*, дакле, *постојим*, постојим не само физички већ и морално. Стидим се своје животности, према томе, још постојим као човек.”

³⁶ „И зачуше глас Господа Бога, који иђаше по врту кад захлади; и сакри се Адам и жена му испред Господа Бога међу дрвета у врту. А господ Бог викну Адама и рече му: гдје си? А он рече: чух глас твој у врту, па се поплаших, јер сам го, те се сакрих.” (1 Мој, 3: 8–10).

Реч је о још једном у низу приступа теми људског пада који, по речима Ж. Видовића (2017: 14), „нису избегли ни најистакнутији теолози и филозофи сфере западног (теолошко-филозофског ‘библистичког’) хришћанства”. Према Видовићевом мишљењу, „пад је тајна која је могла бити откривена и решена тек доласком Христовим. Пад претходи Спасењу, те је тек Спасењем (тј. Христом) откривено и то да је човек пао, и како је пао, и како се спасава. Поменути библијски текст (старозаветни) је само слутња Тајне Пада и Спасења”. У исто време, Видовић (2020) следи свој став према којем је стид показатељ свести о сопственој личности коју „гаји само индивидуа која је свесна греха и своје лишности духа; свесна да је ’гола’, световна, без трансценденције, приземно ’природна’, као биће”. С. Шушак (2020: 74) такође подвлачи свест о греху имајући на уму да истински стид укључује свест о поступку, што претпоставља надвладавање сопственог ега. Иначе, „Стид у кавезу ега је пуритански стид (...) Пуритански стид је управо прародитељски стид када су се Адам и Ева постидели своје нагости (а не свога поступка!) најпре међу собом, а касније и пред Господом” (Исто).

Столећима, а нарочито током последњих, у низу фројдовски и слично интонираних психоаналитичких теорија, преко литерарних жанрова, медија и реклама, сугерисано је човеку да се одрекне исконског људског, оног по чему се најочигледније разликује од других животиња – стида. А колико је некад ова чињеница била присутна у свести људи, илуструје пример који наводи Јохан Хојзинга (1991: 425) док расправља о етичким начелима с

краја средњега века: „У најгорим сценама убистава и у пљачкама жртвама остављају кошуље или гаће; грађанин Париза ни на шта се јаче не срди него на повреду овог правила.”

*

Пишући о јунаштву старих Црногораца, Герхард Геземан наводи мноштво кратких прича и даје довољно својих коментара у којима се, између осталих битних особина црногорских племена, експлицитно или имплицитно, предочава њихова аскетска стидљивост. На једном месту аутор истиче: „Еротика, љубав, жена – то је неозбиљан, немушки, нехеројски елеменат живота. Брак и деца, преци и потомци – то је смисао живота, то је озбиљно, мушко и херојско, јер служи одржању куће, братства, племена, народа. Љубав као приватно уживање је оно што се у овом друштву сузбија и пориче.” (Геземан 1996: 146). Очигледно је да се Црногорац, каквим га Геземан види, у много чему повинује начелима чести важећим у време рађања хришћанства (в. Јовић 2020: 87), а на истом се темељи самосавлађивање у говору, гестовима, гримаси те с тим у вези и „дисциплиновање душевних покрета” (Геземан 1996: 145),³⁷ свакако, уз додатно однеговану црту племен-

³⁷ Хришћанско дисциплиновање душе које резултира и дисциплином тела у најширем смислу, све до контролисања говора, мимике, покрета, негована је црта средњовековне аристократије (Рељић 2013: 52). У Посланици, на пример, цариградског патријарха Фотија, упућеној 865. године бугарском кнезу Михаилу, а чији је превод по претпоставци Ђ. Трифуновића (2001: 93) „код Срба рано био познат“, међу 114 поука о управљању идеалног хришћанског владара, стоји и да овај треба „Да буде умерен у изразу лица, у одевању и у свим спољашњим стварима и у кретању; Да не говори брзо; Да се не кида од смеха“ итд. (Исто: 93–94).

ског аристократизма који сасвим асоцира на онај из античког доба (в. Шартије 1991: 249).

Током живота, човекова физиолошка стидљивост се, по мери слуха и поштовања према „гласу Бога у души” као „урођеном критеријуму моралности” (Томовић 1994: 85), рефлектује на најразличитије начине – све до стида да се одустане од помоћи ближњем, или стида од греха према Створитељу. Из наведеног је већ извесно да су три, у наслову представљена појма – стид, састрадање и страх Божији, чврсто повезана и међусобно условљена. Стога нам се чини да је начело добра у Његошевом *Горском вијенцу* целисходно сагледати кроз призму трију наведених феномена.

Кад је реч о феномену добра и морала уопште, Берђајевљева философско-мисаона концепција намеће се не само као убедљива већ и као адекватан оквир за вредновање црногорског начина „практиковања” морала и достизања добра. Критикујући Кантов рационализам те позитивизам и рационални идеализам његових следбеника, Николај Берђајев (1997: 178) истиче да се иза ових покушаја „рационализовања добра” у основи „скрива суштинска малограђанштина савременог друштва, насртљива и самозадовољна свакодневица”. Некомпетентност неокантоваца да „придикују о етичким нормама и моралним законима” Берђајев види у њиховом непознавању „моралног искуства”, будући да је оно (то искуство) „само у трагедији, у преживљавању проблема индивидуалности” (Исто, 179). Према томе, „у моралним патњама човек тражи самог себе, своје трансцендентно ја, а не путеве ка лагодном животу и свакодневним

узајамним људским односима” (Исто). Стога је, дефинише даље Берђајев, „добро интимни однос људског бића према надљудском начелу које постоји у њему. Добро је апсолутно, оно се за сваког састоји у извршавању свог индивидуалног, у свету јединственог посланства, у потврђивању своје трансцендентне индивидуалности, у постизању апсолутне пуноће вечног бића” (Исто).

Црногорски човек несвесно је усвојио сличан егзистенцијални став много пре него што ће руски мислилац изрећи свој философски суд. Јер, „овде општи животни ток није нека дата чињеница, која се, као у фабули морално искоришћује, већ је моралност као таква камен темељац овог херојског света и зато мора неизречена да зрачи из целине” (Геземан 1996: 25)

Добро, онако како се оно манифестује на површини живота представника старог црногорског племена, за странца, ако се изузму ретки познаваоци, није препознатљиво. А није баш због тога, што за Црногорца који часно представља своје племе „остварење добра није повиновање закону који је дат споља, нормама и слично, већ је то самопотврђивање у вишем, трансцендентном значењу путем слободних стваралачких напора” (Берђајев 1997: 179–180). Добро црногорског племеника скривено је у дубинама његове патње и, ређе или чешће, заискри из снаге чојства и јунаштва, пошто других могућности да се испољи, оно онде и нема. Па и чисто разумско добро којему стари Црногорац тежи не представља препреку на путу ка постизању истинског, односно апсолутног добра. Коначно, у жељи да се, како наглашава Геземан (1996: 98) буде

добар, бољи, најбољи, али не другачији од својих саплеменика, не самозадовољни индивидуалиста, него достојан члан заједнице, избија на површину персонализам црногорског човека (Геземан 1996: 26–27) чији је основни смисао: „човекова личност – једина, непоновљива и незаменљива – која припада духовној и етичкој категорији, а не виталној као индивидуум” (Марковић 1996: 24).

Серен Кјеркегор (1986: 30) примећује да „права етичка личност има у себи мира и поузданости, јер нема дужности ван себе него у себи” и, „тек када је сама дужност оно што је *опште*, тек тада се може остварити етичко. То је тајна савести, коју индивидуални живот носи у себи: да је он истовремено и индивидуално и опште”.

У Његошевом књижевном опусу још је у пуној снази човек поменутог карактеролошког склопа. Та карактерологија и сугерише једно ново понирање у потрази за јеванђеоским, у овом случају пратећи манифестације стида, састрадања и страха Божијег и с ослонцем на чињеницу да „Оно што је за Његоша било суштинско у свему јесте *личност и тајна личности*, било да се ради о Личности Божанској, било да се ради о личности људској или, пак, о народу као саборној личности” (Радовић 2012, VIII: 485).

Стид

Увидевши да људи, услед недостатка политичке вештине, нису могли да се одрже у градовима као сложна заједница,

„Зевс се, дакле, уплаши за наш род да цео не пропадне, те пошаље људима Хермију са стидом и правдом да то буде украс градова и присна веза пријатељства. Тада Хермија упита Зевса, на који би начин дао правду и стид људима (...) ‘Свима’ рече Зевс, ‘и сви нека имају! Јер градови не би могли поста-ти кад би их само мало њих имало, као што ствар стоји са другим вештинама. И закон постави од мене: ко не може да има стида и правде, нека га убију као несрећу града’.” (Платон 1968: 20).

На основу цитираног мита, као и увида у старогрчко философско наслеђе, Ј. Аранђеловић (2015: 19) износи став да су стари Грци у својој философији придавали изузетну важност појму стида већ и тиме што су га означили као политичку врлину те да га је тако, добрим делом, схватао и Његош (Исто, 28).

Кад је реч о осећању стида, уочава се да је дата особина Његошевих јунака беспоговорно истакнута тек на неколико места у *Горском вијенцу*. Међутим, понашање ликова и њихове приоритете у великој мери детерминише стид, а осуда изостанка стида (срамног понашања) једно је од општих места у спеву. Срамне поступке препознаје најпре онај коме је својствено осећање стида, а у *Горском вијенцу* се на такве поступке указује посредством полисемичне именице *образ*, као кључног микроконцепта у оквиру макроконцепта *част* (в. Пејановић 2010: 137–138) те именице *брука* (в. Иванова 2015: 21–22). Преклапање концепата стида

и части потврђује и синонимија речи *бешчаиће, нечестан, бестидан, бесраман* (Ристић 2015: 180). Да фразеологизми попут *погазити образ, метнути образ под ноге, бити дебелих образа* и сл., осим значења ‘немати, изгубити част, поштење’, укључују и недостатак стида, показује напоредна употреба двеју именица у фразеологизму *немати ни стида, ни образа*.

Које је то норме, са становишта Његошевих јунака, нечасно, па самим тим и стидно прекршити? На првом месту то је издаја Косова, Христове и прадедовске вере, што се најбоље види из одговора Вука Мићуновића упућеног Хамзи капетану:

Какву сабљу кажеш и Косово:
да л на њему заједно не бјесмо
па ја рвā и тада и сада –
ти издао пријед њ послијед,
обрљао образ прѣд свијетом,
пòхулио вјеру прађедовску,
заробио себе у туђина? (378–384)

Подједнако је бестидно подмукло издајство јунака:

Вјеран бјеше јунак ми̋мо л̋уде
па га òн̋ пашче Тóрови̋ћа
и̋збезд̋ми̋ некако на бр̋атск̋у,
те срамотно, *црн му образ био!* (2002 – 2005)

Ништа мање срамотно је погубити слабијег, посебно жену или младу невесту:

На Сѣмуњи стигосмо сватове
те убисмо обадва Ал'јића
а кроз Турке нѣсрећнѹ невјесту:
ту смо гр' днѡ *образ оцрнили*
и ђд Бога дио изгубили. (494–498)

Већ поменуто улогу главе породице код старих Црногораца Његош је сажео у стиху „Муж је бра-нич жене и ђетета”, што не значи да су пишчеви саплеменици били лишени љубави према жени. Бавећи се песмом *Ноћ скупља вијека*, коју владика за живота није био спреман да објави, „Али је није желео ни уништити”, Б. Поповић (2013а: 326) пише: „У Његошево време о жени и љубави ређе се говорило јавно, него потајно и ноћу. За женом се ноћу туговало и лудовало, и о њој ноћу сањало (...) Дан их је враћао другим бригама. Љубав није ни могла бити друкчија у једном времену и приликама кад су љубав потисли дужностима и оивичили стидом.” Поповић накнадно објашњава зашто песма која је „и стихом и стилем далеко од пучке лакоће и разумљивости” није „радикални, пркосни обрачун с обичајним стидом патријархалне средине”.

Начин испољавања љубави према жени у *Горском вијенцу* је дат посредством искушења једног од најупечатљивијих ликова пева – Вука Мандушића. Мандушићеву љубавну драму додатно појачава чињеница да се у њој назире, са становишта црногорског морала незамислива, могућност родоскрвнућа, у датом случају духовног, тј. светости кумства.

Да нијесам с баном Милоњићем
дѣветоро-струко кумовао,
бих му младу снаху уграбио,
па с њом бјежа главом по свијету. (1271–1274)

Тежину потенцијалног греха Његош истиче и тако што неприхватљиве помисли Мандушићеве до краја драматизује, те, чувши Вукову исповест, кнез Јанко упозорава:

Не ђетињи, кукала ти мајка,
збиља ти је памет сву попила! (1275–1276)

И није нимало случајно што о невољи Вука Мандушића и његовом искораку из оквира опште-прихваћених норми читалац сазнаје док јунак спава, што му је приписана навика да у сну „као на јави збори”, с обзиром да будан таква своја осећања Вук не би могао признати.

Свест о срамној мисли или поступку није само оптерећење (објашњиво са становишта психологије самим тим што узнемирава сан) за оног ко осећа да је починио грех, већ је исповест о таквом преступу срамно и слушати. Због тога кнез Роган, из страха да не чује какву већу срамоту, шапће кнезу Јанку:

Не питај га, амана(т) ти, за такве ствари
док се није што изблеја! (1308–1309)

Ово Роганово упозорење, поврх тога, казује и о једној етици вишега реда, наиме, о хришћанском дамару Његошевих јунака и жељи да се ближњи заштити и од њега самог.

Нема сумње да је Његошев јунак, свесно или несвесно, усвојио „формулу живота” чији циљ није „служење телу, него служење тела” (Спекторски 1992: 47). Суштину „служења телу”, односно материјално-физиолошку зависност сваке врсте, уверљиво је предочио Бела Хамваш (1996: 24). За „зрачеће слике Сила” садржаних у материји он користи Парацелзусов термин *евеструм*. Супротстављајући га идеји која „оплемењује, уздиже, блиста...”, Хамваш детерминише евеструм као „зрачеће тамних и разорних сила”, као храну Микропсихе, која срозава и паралише, заглупљује и мрви (...) *Битно својство евеструма јесте бесрамност и грамзивост*”. (подвукла М. Р.).

О односу Црногораца према материјалним те физиолошким потребама уверљиво сведочи војвода Драшко по његовом повратку из Млетака. Драшково виђење Млечана Н. Иванова (2015) је анализирао с аспекта савремене имагологије, тј. „у контексту Његошевог тумачења бинарне опозиције ‘своје’ – ‘туђе’” (Исто, 16) скренувши, између осталог, пажњу и на именицу *брука*. Уз напомену да, према речничком одређењу, дата именица „има трочлану семантичку структуру: 1. срамота; 2. прен. рђа, кукавица и 3. ругоба, грдило, ауторка утврђује: „Контекст допушта истовремену актуелизацију првог и трећег значења, услед чега се на естетски негативно маркирано значење (ругоба) надовезује емоционално-психолошко (срамота),

чиме се експлицира став социјалне неприхватљивости” и наводи низ примера који се односе на Драшков опис, на пример, младог аристократе (*од бруке се гледати не може* 1688), понашања масе у позоришту за време пожара (*Боже драги, да ту бруку видиши!* 1565) те глумаца у другом чину представе (*Такве бруке, таквијех грдилах, ниђе нико јошт видио није* 1553)” (Иванова 2015: 21–22). Овоме ћемо додати да од свега што је Драшко онде запазио, најбоље је запамтио и највише га је запањило духовно сиромаштво, она стидна животност, потпуно страна Драшковим сународницима.

Бјеше брата доста лијепијех,
а грднијех десет путā више –
од бруке се гледат не могаху;
богатијех бјеше пѡголемо –
од богатства бјеху полуђели,
ђетињаху исто као бебе

Гледао сам: пѡдвā међу собом
ђе упрте какву женетину
тјелесине мртвѣ и лијенѣ
(потегла би по стотину окā!)
па је носе низ градске улице,
у срѣд подне, тамо и овамо,
не боје се чести ни поштењу –
тек да стекну да се кāми ’рāнѣ. (1406–1422)

Основни проблем је у томе што „пѡдвā међу собом” носе „тјелесине мртвѣ и лијенѣ”, а кулминација бешчашћа је у чињеници да то чине мушке

главе, као и у мотиву – „тек да стекну да се кãми ’рãнē”. Подједнако је илустративан коментар Вука Мићуновића о господи млетачкој који чудо кокошака „на годину могу позобати”:

Па погини у оно господство,
спушти куље а обриви брке,
а поспи се по глави пепелом (1682–1684)

Опседнутост суседа јелом, пићем, па свакојаким другим угађањем телу – све до „скакања и играња на конопу”, толико је далека животном начелу Црногораца да Његош, не без разлога каже: „па погини у оно господство”, јер за његове саплеменике – духовно пасти, изгубити част и достојанство исто је што и више не живети.

Средњовековна пословица гласи: Човек је дотле добар док се не поплаши за своју кожу. А Његош ће:

Страх животу *каља образ* често,
слабостма смо земљи привезани. (769–770)

Бећковић пак резигнирано признаје:

Претече ме живот (највећи издајник)
Стаде испред мене кад би стани-пани
као да се сам о себи бринуо.
(*Чији си ти, мали?*)

Смисао човековог свеколиког трајања на земљи и јесте у томе да непрекидно надилази невоље како га „живот не би претекао”. То, свакако, није лако, јер „једна је воља на више, друга је воља на ниже. Следовати вољи на више теже је, но човека достојније...” (Велимировић 1987: 48). Н. Берђајев је то најбоље објаснио у својој расправи о ропству и слободи (Берђајев 1939: 25). Следовати вољи навише не значи ништа друго до тежити ка сопственој личности која, са своје стране, подразумева слободу.

„Тајна слободе јесте тајна личности (...)
Човеково достојанство је личност у њему (...)
Борба за личност и њено потврђивање су болни. Самопостојање личности претпоставља отпор, захтева борбу против поробљавајуће овосветске власти, одбацивање конформизма са тим светом. Одрицање од личности, пристанак на утапање у постојећу свакодневицу може умањити бол и човек се лако одлучује на то. Пристајање на ропство умањује бол, непристајање тај бол увећава. Бол је рађање личности и њена борба за свој лик (рус. образ – прим. М. Р.)”.

У прилог овоме стоји и констатација:

„Можда је највећи Кантов допринос етичкој мисли уопште то што је строго одвојио добро од пријатног утемељивши добро у одређеном квалитету воље, насупротив пријатном чији је извор патолошке природе и које основ налази у квалитетима предмета. Не само што воља не сме поступати на основу максима личне среће и што исход њених

поступака нема никакав утицај на моралну вредност њеног хтења, већ морални закон *a priori* изазива бол, а да то ни трунку не умањује његову обавезујућу моћ” (Селимбеговић 2011: 239).

Објашњавајући хришћански садржај Лазаревог опредељења уочи Косовског боја, М. Ломпар (2019) прецизира: „С једне стране, Лазар је доведен пред избор: избор подразумева слободу (...) Изабрати значи кретати се у простору слободе, а то значи кретати се у битном садржају хришћанског искуства.” С друге стране, истиче Ломпар, Лазар не одустаје од битке, јер приклањање фатализму и сили јачег не само што не би било ни хришћанско ни косовско а ни „опредељење које је везано за смисао слободе” него не би било ни опредељење за Небеско царство будући да се оно – „Небеско царство (се) добија борбом”.

Цитиране мисли – Ломпарова, Берђајевљева, као и Св. владике Николаја, подсећа нас на стално присуство двају напоредних механизма који, према речима Јурија Лотмана (1979: 396), управљају људском егзистенцијом, а то су: стид и страх. Није тешко закључити да стид гура вољу навише, а страх је пак вуче наниже. Посматрано са социолошког, егзистенцијалног аспекта (за разлику од психолошког), стид и страх се међусобно искључују, како код појединаца тако и код друштвених заједница. Лотман констатује да је, „осим тога, подела ових сфера динамична и предмет је међусобне борбе”.

Станиша је образ оцрнио,
похулио на вјеру Христову,
на јуначко племе Црнојево,
обука се у вјеру крвничку... (698–701)

Отуд он, као и сви други које живот праћен страхом претиче те им се „траг по прсту кажује” немају „су чим изаћ пред Милоша”.

Ако би се, сходно Лотмановој иницијативи за типолошко разврставање култура на темељу норми које је срамно прекршити и норми које се поштују из страха (Лотман 1979: 395), одредило место Његошевој Црној Гори, онда би она, као и српска култура у целини, несумњиво била међу оним културама чији је живот детерминисан стидом и чашћу.

Састрадање

Будући да је стид елеменат добра, а добро, само по себи, јесте љубав у највишем смислу, очекивано је да прву неупитну особину Његошевих јунака природно заступа њихова друга битна одлика – милосрђе и састрадање према ближњем. Дату, човеку прирођену реалност, Е. Спекторски (1992: 64) карактерише као „други степен пројављивања љубави” (први је страхопоштовање које подразумева одрицање од самог себе).

Протопрезвитер Михаил Кардамакис (1996: 193) бележи: „Закон духовног живота јесте лично учешће у болу другог, састрадање и саосећање са ближњима. Аутентична љубав, истински слободна љубав представља одбацивање презира и слабости

пред болом. Ова љубав је у болу и у патњи жива и стваралачка, зато што је она сама страдање и бол.” Владика Раде је, како каже Св. Николај Велимировић (1987: 43), „могао бити репрезентант свакога бола. Он је трпео силно под трпљењем свију створења”. То значи да је увелико формирана пишчева личност поседовала унедрено „чувствилиште” (својеврсну руковет осећања) спремно да препозна и подели туђу несрећу, али и радост. „Личност као егзистенцијални центар укључује чувствилиште према страдању и радости” (Берђајев 1939: 25). А то што Исидора Секулић (2013: 466) одриче Његошеву доследну чувственост није њена једина омашка при оцини великог песника. Будући да полази од себе, сасвим је разумљив Његошев вапај:

Да је игђе брата у свијету
да пожали, кад̄а би помога̄. (647–648)

Отуда и Драшково, док приповеда о „хиљаде невољник̄а у љѹт̄а гвѹжђа попут̄ан̄и”, безмерно чуђење и још теже сазнање да:

Нико жалит не смије никога
а ка̀моли да му што поможе. (1485–1486)

Посредством војводе Драшка Његош, како примећује М. Обен (2013: 268), нарочито жигоше две особине млетачког друштва – неправду и тлачење, тј. атак на људско достојанство, на шта Драшко реагује у складу с инстинктивном, с њим сраслом одговорношћу и мером учешћа у болу другог

(Кардамакис 1996: 194). Учешће у болу другог у *Горском вијенцу* најчешће је дато посредством именице *срце* – спремишту различитих осећања, укључујући осећање жалости (в. Обрадовић 2014: 775–782). Саосећање са ближњим који се нашао у невољи живо се сагледава из казивања Вука Мандушића о опкољеном у кули Радуну:

Нама жив̄а *срца* *попуцаше*:
потрчасмо кули Радуновој... (2781–2782)

О још већем интензитету бола сведочи израз *покосити срце*, за којим посеже Вук Мићуновић док саопштава о погибији младог и поноситог саплеменика:

И штò ћу вам крити, Црногорци:
жив̄о ми је *срце покосио*
и нашу је земљу оцрнио! (1991–1993)

Трагична погибија младе невесте такође *на срце завија*:

Ада ова нèsрећн̄а невјеста
те се данас ӯбй међу нама
љуће ми је н̄а *срце завила*
нò нèsрећн̄а глава Батрићева. (2019–2022)

О посебном болу иницираном болом другог казују стихови:

Тужї младă, зă срце уједа
очи гòрѣ живјѣ од пламена,

й ја плачем кâ мало дијете. (1301–1304)

Састрадање Његошевих јунака и са туђином у невољи илуструје Драшкова приповест о суровостима које је видео у Млецима:

Када виђех витешку невољу,
забоље ме срце, проговорих:

„Што пòгãни, од људї чините...?” (1487–1489)

Апостол Павле позива: Радујте се са радосница и плачите са плачницама. А Спекторски (1992: 133) додаје: „На тај начин подељена радост постаје удвојена радост, подељено зло је у половини зло.”

Да Црногорци несрећу ближњег и те како осећају као своју јасно је, између осталог, и из њиховог односа према смрти Батрићевој, а затим према тузи његове сестре због погибије брата. И док „свак ћути и плаче”, Вук Томановић проговара:

Хвâла Бòгу, велике жалости
што *нас* нађе данас изненада! (подвукла М. Р.)
(1964–1965)

Доживљавање несреће које се манифестује личним болом код старих Црногораца је по много чему специфично. Наиме, бол се по правилу удвостручи, утростручи, устостручи, испреплетете, те тако, бол на бол, назиђује као кула – камен на камен. Али

није то обичан бол. Уздигнут изнад непосредности свакодневице, бол је овде свесни избор заснован на хришћанском надању, па отуд у њему одзвања песма. Није случајно што баш игуман Стефан изриче Његошеву мисао: „плакање је пјесна са сузама”, а владика Данило, који је засигурно спознао да „нема делотворне љубави, ни откровења Бога без муке и ужаса” (Пирјавец 1979: 136), кличе:

иза туге бистрија је душа,
иза плача веселије пòјеш. (779–780)

Овај дамар, својствен Црногорцима, што их нагони да лелек са песмом братиме, код многих, без сумње, представља искру духовног плача за који архимандрит Софроније (Сахаров 1996: 44) каже да „умива човека од сваке прљавштине (...) и обнавља у њему силу стремљења ка Божанском Миру”.

Страх Божији

Сврставајући страх (грч. *phobos*³⁸) у примарне, биолошки условљене емоције, Ј. Аפרесјан (1995: 370) подсећа да је реч о осећању својственом сваком човеку, и не само њему. Настојања да се превазиђе или макар ублажи деструктивно и крајње непријатно дејство страха присутна су у свим културама и у свим временима. Мере и методе које се у том циљу користе произлазе из поимања стра-

³⁸ Дати назив данас се најчешће користи за означавање патолошког страха.

ха као етичког, психопатолошког или како другачије виђеног феномена те примарног односа према страху – његовог жигосања или разумевања (Рељић 2012: 261).³⁹ Страх од друштвене осуде код старих је Грка првенствено етичка категорија која се „објективизује као страх – стид (αἶδος)” (Добродејева, Пустовојт 2011: 260). Са тог аспекта, сраман је сваки пораз – бити убијен на бојном пољу, једнако као бити просјак или роб (Исто, 261). Једини прихватљив страх јесте страх од стида, то јест изневеравања врлине храбрости (Подунавац 2011: 12). Храброст пак „није одсуство страха – храброст се огледа у признавању и превазилажењу сопствених страхова. Истих оних страхова који се претходно морају дубоко искусити, да би се потом могли превазићи” (Јевремовић 1996: 36). Теоцентрични средњи век питање овог феномена решава тако што пожељни страх Господњи „који кореспондира с човековим осећањем кривице и греха” (Бутенко 2006: 11) и који води ка савршеном миру и љубави према Богу, супротставља „нечасном страху”, аутентичном phobos-у (Алечковић Николић 1998). „Једном за свагда, срамотни страх од беде и пораза биће отргнут од ‘племенитог страха’ пред Свевишњим, страха од Бога. Ни не знајући можда чему нас подсвесно учи, хришћанство је тако установило најраније, архиклиничке, изузетно важне разлике” (Исто).

Већ поменута, на античким назорима темељена, Лотманова констатација: „Стид је осећање слобод-

³⁹ Платон, на пример, у својој *Држави* захтева да се одбаце сви списи „који буде страх од смрти” (в. Брен 1998: 100)

на човека, док је страх осећање роба” (Лотман 2005: 499) проистиче из става овог аутора да је реч о двама међусобно искључујућим механизмима који, обележавајући епохе и културе, управљају људском егзистенцијом. Лингвокултуролошким сагледавањем писане, у првом реду фолклорне и епске баштине, лако је утврдити којој би од две наведене припадала српска култура.⁴⁰ Напомињући да „беспоговорна осуда страха и кукавичлука у свакој народној песми” говори о несумњивом присуству датог осећања у другим вековима ропства, М. Алечковић Николић (1998) прецизира: „Српска и црногорска традиција чојства и јунаштва мобилизација је против неславног, срамног страха, која у себе инкорпорира онај други, племенити страх. Имати чојство и бити јунак поклапа се са хришћанским циљевима, али ово хришћанству додаје и неку врсту филозофије акције”.

Страх се данас са подједнаком пажњом разматра као философски, психолошки, социолошки, политички и све чешће као лингвокултуролошки феномен, следствено чему се говори о биолошком, социо-психолошком, егзистенцијалном, неетичком, страху Божијем. Са становишта оправданости страхови се виде као рационални и ирационални, а њихова улога процењује се као упозоравајућа и корисна – с једне стране, и сасвим деструктивна – с друге стране (Рељић 2012: 262).

⁴⁰ Довољно је, на пример, присетити се песме Женидба Сењанина Ива у којој „дијете Тадија”, препознавши властити страх пред далеко моћнијом османском силом, реагује онако како се, сагласно васпитању и витешком односу према страху, од њега очекује: *У ђетету срце заиграло, / Па дијете срце слободило: / „Што си ми се срце уплашило? / Једном си се од мајке родило, / А другом ћеш, срце, умријети”*.

Фразеологизми *Ко се људи не стиди, тај се ни Бога не боји*, *Ко изгуби срам људски, изгуби и страх Божји* и сл. указују на поларизацију двеју емоција, „и то тако што се ова прва везује за световну сферу и одговорност пред људима, а друга за духовну, религијску сферу и одговорност пред Богом” (Ристић 2015: 183). Српски језик обилује и другим фразеолошким и паремиолошким исказима као оделитим концептуалним саставницама *страха* од којих не мали број (уп. *Страх животу каља образ често*, *Страх образа нема* и др.) указује да је реч о феномену који као свој опозит укључује *стид* и који није могуће свести на расправу о емоцији у уском смислу те речи. Концептуално представљање емоција уз помоћ појмовних метафора и когнитивних сценарија, поред несумњиво позитивног учинка двају методских поступака, гдекад је допуштало ограничен, па и субјективан избор језичког материјала, а етичко-религиозна димензија страха (таман као и стида) углавном је превиђана или прећутно препуштана философији и другим дисциплинама (Рељић 2012: 263).

„Одбацујући два једина мудра страха, страх, или тачније, страхопоштовање пред Богом, и биолошки страх који нас штити од опасности, човек је силно увећао два друга страха, психолошки и социјални.” (Јеротић 1997: 16). „Страх од одвајања (сепарације) који почиње рођењем...” – тумачи даље Јеротић (Исто, 30) –

„у ствари је наш исконски, оправдани страх од могућности вечног удаљавања од Бога. Када смо, дакле, у себи препознали овај прастари страх Адамов од своје голотиње – под којим се не подразумева само теле-

сно Адамово огољавање после почињеног греха (...), већ и осиромашење његовог душевно-духовног живота после удаљавања из Божије близине – наш страх од смрти више није наш непријатељ”.

Јунаке *Горског вијенца* карактерише одсуство безмало сваког страха земаљског, јер се у живот уобличен правним нормама они нерадо спуштају. Уместо тога, њихов се живот темељи на, казано речима Спекторског, „моралним обавезностима”.

Спознавши духовни плач, игуман Стефан и владика Данило спознали су и страх Божији, страх сасвим супротан страху овоземаљском. То је страх Божији који В. Соловјев (1996: 21) наводи као трећу моралну чињеницу људске природе – „осећање које изражава потребан однос човека ка вишем начелу и који чини индивидуално-душевени корен религије”. То је, према казивању преподобног оца Јована Касиана Римљанина (1892: 40), страх од којег „зависи и почетак обраћања и очишћење од порока, и очување врлина код оних који се њиме руководе на путу ка савршенству”. Коначно, то је онај страх који С. Кјеркегор (према Јеротић 1997: 30) назива „вртоглавицом слободе”, а Ж. Видовић (2017: 23) дефинише као накнадно доживљени страх од Пада „као могућег коначног стања човековог” којим је учвршћено Спасење.

Свети Доротеј (1996: 43) говори о два страха: уводном, „својственом почетницима у богопштовању” и савршеном, односно „страху светих и савршених који су достигли меру савршене љубави”. Констатујући ову, на први поглед, про-

тивречну тврдњу оној да савршена љубав изгони страх напоље, Св. Игњатије Брјанчанинов (2008) објашњава да савршени страх као делујућа љубав заправо изгони уводни страх и додаје: „Не може се, ипак, савршени страх достићи никако друкчије до уводним страхом.” Б. Јовановић (2020: 8) указује на разлику између страха од Бога (страха од санкција, односно Божије казне), што би одговарало уводном страху Божијем, и страха пред Богом (уплашености због последица својих поступака) који представља „човекову емоционалну реакцију у суочењу са великом тајном” и манифестује се као „душевна устрепталост пред творчевом величином праћена вером у његово постојање”. Аутор утврђује да „одређена божјим присуством, осећања страха и љубави немају и супротна значења” поткрепљујући своју тврдњу Лествичниковом констатацијом да се „са порастом страха Божјег, јавља (се) у човеку и љубав”.

Сходно двојаком практиковању вере Његошевих јунака – оног које бисмо подвели под *народно, неконвенцијално и етноцентрично православље* (в. Бандић 2010) каквог се придржава већина протагониста пева – с једне стране, и јеванђељско-проповедног које презентују игуман Стефан и владика Данило – с друге стране, у *Горском вијенцу* налазимо елементе како уводног тако и савршеног страха Божијег. Пример првог илуструје сан сердара Вукоте:

Ја сам Озра ноћас на сан гледа. (1341)

 пуће нананс сваке грднѣ јаде

што у Чеву цркву не градимо –
Аранђелу, да ни свуд помага.(1356–1358)

У наведеном примеру не може се говорити о страху као „последници човековог духовног озарења” чија се „природа психологијом не да објаснити” (Сахаров 1996: 16). Напротив, сердаров сан и начин призивања Бога психологијом су објашњиви. Како савршени страх Господњи не претпоставља грађење цркве Светом Арханђелу с циљем да би помогао, очигледно је да се овде ради о присутном интересу, па, према томе, о тек почетном страху Божијем.

Обрадов пак сан у којем се „пет Мартиновића” пењу на олтар цркве и онде златни крст стављају, завршава се оваквом сликом:

Крст засија кâ на гори сунце
и сав народ нà ноге устаде –
часнџме се крсту поклонише.
У томџ се разбудих ђдстрâха.

Обрадова визија у сну свакако је једно од најлепших места у Његошевом спеву. То прекрасно догађање које аутор приписује Обрадовој подсвести, остало би на „клањању златном крсту” својственом уводном страху Божијем да се песник није „умешао” у Обрадов сан и крунисао га стихом *У томџ се разбудих од страха*, у коме је исказао тренутак властитог духовног озарења и савршеног страха Господњег.

На другом месту, страх владике Данила „праћен

је запањеношћу пред Богом који му се открива”
(Сахаров 1996: 18):

Боже драги, који све управљаш,
који сједџиш на престол небесни
те могућим заживеш погледом
сва свијетлā кола у простору,
ти који си рāзвијā прашину
испод твога трона свијетлога
и нāзвā је твојим миљовима... (742–748)

Захтевом:

проведри ми више Црне Горе,
уклòн’ òд њē муње и громове (757–758)

ничим и ниуколико није условљена љубав према
Створитељу, нити ће, уколико му жеља и не буде ус-
лишена, бити пољубљан његов савршени мир са Богом.

„Сви људи долазе Богу да ишту или да му
благодаре за дано, при чем и ова благодар-
ност није друго до искање, да се дано одржи
и умножи; Његош не долази Богу зато, он до-
лази да му се диви, да га адорира (...) Кад
Његош пушта владику Данила да се моли,
да му Бог ’проведри више Црне Горе’, он га
задржава да најпре опише целу једну визију
Бога у не мање него петнаест стихова, па тек
онда изриче своју жељу. Света симпатија
према Богу засењава у песнику сва друга
осећања.” (Велимировић 1987)

Јеванђеоска мисао да служити Господу – значи пребивати у страху Божијем припремивши душу не на спокој и лагодности већ на искушења и патње, сасвим је блиска игуману Стефану, који каже:

Крст носити вама је суђено
страшне борбе с својим и с туђином –
тежак в'јенац, ал је воће слатко! (2348–2350)

или, на другом месту:

Страдање је крста добродјетељ. (2324)

У једном од својих есеја Бела Хамваш (1991: 163) пише: „Још нисам знао да су патнички Исус и озарени Исус једно. Озарен може бити само онај ко пати. То је смисао блиставог крста. Ведрина је због тога тако чиста, без сенке, због тога искри, јер су у њој радост и бол једно. Једино онај уме да се смеши који је остварио ову равнотежу.”

Да је игуман Стефан, достигавши савршени страх Божији, успоставио ову равнотежу, доказује и његова апсолутна нерањивост те спремност да саопшти:

све што бива и што може бити –
мени ништа није непознато,
што год дође – ја сам му наредан. (2490–2492)

*

Познато је да су многи и одвећ дуго Његошеву песничку мисао тумачили не „на основу њего-

вог живота и његовог дјела какво оно јесте” него су, полазећи од свога живота и времена, властиту „визију свијета” пројектовали „у вријеме и догађаје о којима говоре и које тумаче” (Радовић 2012: 483). Жарко Видовић је, међу ређима, успео да проникне у Његошево хришћанско (православно) богословље, уочивши да је његово песничко стваралаштво – у првом реду *Луча*, али и *Горски вијенац* те *Шћепан Мали*, прожето литургијским анагнозама (грч. „препознавањима”), тј. чтенијама или паримијама делова из Старог и Новог завета карактеристичним за појединачне празнике које, у неизмењеном облику, налазе своје место у Литургији од времена првих твораца „свештене поезије” – Светог Јована Златоустог и Светог Василија Великог. „Анагнозе су карактеристика православног богослужења. Оне су православна теологија, православно тумачење Библије. Библија се ‘тумачи’ кад је, у Литургији, слављена анагнозама, кад је анагнозама органски уграђена и урасла у саму Божанску Литургију” (Видовић 2017: 8). У којој мери се Његошево дело „држи” на анагнозама – у првом реду оним које се читају о Аранђеловдану, Митровдану и Великој Госпојини, казује и следеће Видовићево сведочење: „Кад сам први пут те анагнозе – које је Његош морао знати, а онда и о њима интензивно размишљати! – читао гласно пред неким пријатељима, који су иначе знали и читали *Лучу Микрокозма*, они су били уверени да им то препричавам садржину Његошевог свева” (Исто, 10). Аутор уочава да су „За саму *Лучу Микрокозма* одлучујуће (су) анагнозе које говоре о уздизању човека (Луче, душе) у Небеско царство

(...) Дакле, уздизање, поистовећивање, христоликост. Човек то мора постићи као да га је родила Богородица. О томе уздизању се литургијски пева (и уздизање се слави) управо у богослужењима, часовима и литургијама Богородичних празника.” (Исто, 24). Видовић такође запажа да се „највећи део радње *Горског вијенца* (...) збива управо у данима празновања Рођења Богородице (‘о маломе Госпођину дне’, како се и каже у *Горском вијенцу*)” (Исто), у којем се, у историјској равни (сатански легиони оличени у турској власти), „понавља мистеријско збивање пада описано у *Лучи Микрокозма*” (Исто, 47). Истичући да је Његош, следејући Светом Сави, Доментијану, Исаји и иним нашим средњовековним писцима, „велика потврда плодног, сталнообнављајућег сусрета хришћанског књижевног генија с оним класичним грчким”, Р. Поповић (2013: 76–77) прецизира:

„коло у *Горском вијенцу*, као један од најважнијих чинилаца у структури дјела, који преноси оно што је *из главе цијела народа*, несумњиви је одјек хора из грчке трагедије, јер је грчки *хорос* исто што и српски *оро*. Али, Његошево коло око цркве превасходно је *преображени хорос*, слика сабора и одјек литургије, која се чита испод *Богородичиног кола* у храму, што има свој пралик у слици првог *христијанског сабора*, на Педесетници, када Свети Дух силази на вјерни народ и апостоле, окупљене око Богородице. Без укупности тог знања читање *Вијенца* не може бити аутентично, као што ни Његошево виђење поезије није теоријско мишљење већ

уистину *созерцање*, у које немамо приступа ако нисмо у стању да се истински суочимо са ријечима какве су *олтар свесвјетија* или *књига миробитија*, имајући на уму њихову смисаону пуноћу, њихово језичко *битије*”.

Покушај да се проговори о феноменима стида, састрадања и страха Божјег у *Горском вијенцу* није имао за циљ идеализацију ликова Његошевог свега већ скретање пажње на још један у низу момената библијско-православне мисли П. П. Његоша. Чињеница је да се поменута три елемента, која чине основу моралног оквира, у *Горском вијенцу* манифестују у дословном смислу. Многи Његошеви јунаци свог верујућег понашања најчешће и нису свесни. Њихова вера се реализује кроз свеколике врлине, подвиге и мане. Добро, у мери у којој је присутно у *Горском вијенцу*, засновано је превасходно на стида, састрадању и страху Божијем. Због тога оно, то добро, није апстрактна категорија нити лажно фарисејство већ, свесно или несвесно, христољубље. При интерпретацији *Горског вијенца* није редак вишезначан термин *патријархалност*. А та патријархалност, сагледа на са аспекта стида, милосрђа и страха Господњег је, ништа друго до потврђен хришћански морал и православна етичност.

ИЗВОРИ

Његош 2018: Петар II Петровић Његош, *Луча микроkozма • Горски вијенац • Шћепан Мали* – Основно издање. Редакција и коментар Радмило Маројевић. – Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела у Београду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алечковић Николић 1998: Mila Alečković Nikolić, *Strah i strah od straha// Prilozi za etnopsihologiju Srba: strah u srpskoj tradiciji*. <<http://www.srpsko-nasledje.co.rs/sr-J/1998/08/article-15.html>>.

Апресјан 1995: Ю Д. Апресян, *Избранные труды – том II. Интегральное описание языка и системная лексикография*. – Москва: Школа “Языки русской культуры”.

Апресјан 2008: Апресян В. Ю., *Русские и английские концепты*. – Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. <dialogue-2008-apresjan.ppt>

Аранђеловић 2015: Јован Аранђеловић, *Стид и правда као политичке врлине // Багдада, Година LVII, бр. 503, 17–49*.

Бандић 2010: Dušan Bandić, *Narodno pravoslavlje (prir. i predgovor Lidija Radulović)*. – Београд: Библиотека XX век.

Берђајев 1939: Николай Бердяев, *О рабствѣ и свободѣ челоуѣка (Опытъ персоналистической философиѣ)*. – Paris: YMCA-PRESS.

Берђајев 1997: Николај Берђајев, *Трагедија и свакодневица*. – Београд: Логос

Билокапић 2016: Šimun Bilokarić, *Značenje i*

- funkcija stida iz perspektive moralne teologije // *Crkva u svijetu* 51 (2016) 3, 426–452.
- Брен 1998: Žan Bren, *Platon i Akademija*. – Beograd: Plato – XX vek.
- Брјанчанинов 2008: Sveti Ignjatije Brjančaninov, Slovo o strahu Božijem: asketski ogledi. – <<https://ignjatije.wordpress.com/category/o-strahu-bozijem>>
- Бутенко 2006: Елена Ю. Бутенко, *Концептуализация понятия "страх" в немецкой и русской лингвокультурах* (Автореферат), Тверь.
- Велимировић 1987: Николај Велимировић, *Религија Његошева*. – Шабац: Глас цркве.
- Весин 2020: Милош Весин, Боје и звуци стида и поноса, на „семафору” хришћанског живота (по учењу Светога писма и Отаца Цркве од Истока // *Mesto stida i ponosa u religiji, filosofiji i umetnosti: zbornik radova* (prir. Zorica Kuburić, Ana Zotova, Ljiljana Ćumura). – Novi Sad: CEIR – Beograd: Porodični razgovori, 7–32.
- Видовић 2017: Жарко Видовић, *Његош и литургијске анагнозе*. – Београд: Светосавска омладинска заједница Архиепископије београдско-карловачке – Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
- Видовић 2020: Жарко Видовић, Стид ће спасити свет. ◊.
- Геземан 1996: Герхард Геземан, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*. – Подгорица: ИТП „Унирекс”.
- Даль 1956: Владимир И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*. – Москва: Государственное издательство иностранных и национальных языков.
- Добродејева, Пустовојт 2011: И. Ю. Добродеева,

- Ю. В. Пустовойт, Феномен страха – стыда в героическом дискурсе эпохи античности // *Ярославский педагогический вестник (Гуманитарные науки)*, Номер 2, Том I.
- Доротеј 1996: *Поуке Аве Доротеја*. – Београд: Манастир Хиландар
- Ериксон 2008: Erik H. Erikson, *Identitet i životni ciklus* (prevele Nada Dragojević i Nataša Hanak). – Београд: Zavod za udžbenike.
- Иванова 2015: Најда Иванова, Млеци у Горском вијенцу: имаголошка анализа // *Јужнословенски филолог* LXXI, св. 1–2 (2015), 15–41.
- Јевремовић 1996: Петар Јевремовић, Душа и смрт // *Луча*, Год. XIII, бр.1-2, Никшић, стр. 25-36.
- Јеротић 1997: Владета Јеротић, *Учење светог Исака Сирина и наше време*. – Београд: Ars Libri.
- Јовановић 2020: Бојан Јовановић, Племенитост страха божјег. – *Политика (културни додатак)*, 18. април 2020, 8.
- Јовић 2020: Растко Јовић, Раскид заједиштва: место поноса и стида у ранохришћанској заједници // *Mesto stida i ponosa u religiji, filozofiji i umetnosti: zbornik radova* (prired. Zorica Kuburić, Ana Zotova, Ljiljana Čumura). – Novi Sad: CEIR; Београд: Porodični razgovori, 87–103.
- Кардамакис 1996: Михаил Кардамакис, *Православна духовност*. – Београд: Манастир Хиландар.
- Касијан 1892: Писанија преподобнаго отца Јоанна Кассиана Римлянина. – Изд. / второе / Афонскаго Русскаго Пантелеимонова монастыря, Москва.
- Кјеркегор 1986: Seren Kjerkegor, *Brevijar*. – Београд: Grafos.
- Ломпар 2019: Мило Ломпар, Петар II Петровић Његош и косовска традиција // *Стање ствари*. – <<https://stanjestvari.com/2019/04/10/milo-lompar>

njegos-kosovska...>

- Лотман 1979: Jurij Lotman, Semiotika pojmova „strah” i „sram” u mehanizmu kulture // *Treći program Radio Beograda*, br. 42-III-1979.
- Лотман: Юрий Лотман, *Воспитание души*. – Санкт-Петербург: “Искусство – СПб”
- Марковић 1996: Марко С. Марковић, *Стопама Христовим*. – Београд: Манастир Хиландар.
- Обен 2013: Мишел Обен, Горски вијенац // *Књига о Његошу* (избор Мило Ломпар). – Београд: Српска књижевна задруга, 204–284.
- Обрадовић 2014: Радмила Обрадовић, Значење речи „срце” у *Горском вијенцу* и њени еквиваленти у француском језику // *Од косовског завета до Његошевог макрокозма: Петар Петровић Његош (1813–2013): међународни тематски зборник*. – Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 771–792).
- Пејановић 2010: Ана Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца*. – Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Пирјавец 1979: Dušan Pirjavec, Браћа Karamazovi i питање о Богу // *Treći program Radio Beograda*, br. 42-III-1979.
- Платон 1968: Platon, *Protagora* (prevела Mirjana Drašković). – Beograd: Kultura.
- Подунавац 2011: Milan Podunavac, Strah i hrabrost u politici // *FPN, Godišnjak* br. 6, decembar 2011.
- Поповић 2013: Ранко Поповић, О православној духовности српског пјесништва // *Ризничари и памтитељи: православна духовност српске књижевности XX вијека*. – Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци – Филолошки факултет, 74–123.

- Поповић 2013а: Бранко Поповић, Његошево „Слово љубве” // Књига о Његошу (избор Мило Ломпар). – Београд: Српска књижевна задруга, 309–328.
- Радовић 2012: Митрополит Амфилохије Радовић, *Богословска слова: студије и есеји, предавања и записи* – књига прва (Изабрана дјела, књига VIII). – Цетиње: Светигора.
- Рељић 2012: Митра Рељић, Прототипична ситуација и узроци **стида** у асоцијацијама косметских респондената // *Славистика* 16, 110–118.
- Рељић 2012: Митра Рељић, Прототипични узроци страха у асоцијацијама косметских респондената // Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас: зборник радова са Међународног научног скупа одржаног у Херцег Новом 20–23. априла 2012. – Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. Одјељење за српски језик и књижевност и Матица српска у Новом Саду, 261–270.
- Рељић 2013: Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект)*. – Београд: САНУ – Кос. Митровица: Филозофски факултет
- Речник 1967-1976: *Речник српскохрватског књижевног језика* 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Ристић 2015: Стана Ристић, *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења*. – Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографија 22)
- Сахаров 1996: Софроније Сахаров, *Видети Бога као што јесте*. – Београд: Манастир Хиландар.
- Секулић 2013: Исидора Секулић, Тестамент вла-

- дике Рада // *Књига о Његошу* (избор Мило Ломпар). – Београд: Српска књижевна задуга, 452–473.
- Селимбеговић 2011: Ivan Selimbegović, Konzervativno i revolucionarno u kategoričkom imperativu: logika želje i logika nagona u Kantovoj praktičkoj filozofiji // *Filozofija i društvo* 2 / 2011, 239–263.
- Сенека 1987: Луције Анеј Сенека, *Писма пријатељу* (с латинског превео Албин Вилхар). – Нови Сад: Матица српска.
- Сенић 2011: Renata Senć, Stid i nisko samopoštovanje kao posledica stida. <<http://psihoterapijsketeme.rs/2011/stid-i-nisko-samopostovanje-ka-posledica-stida>>.
- Соловјев 1996: Владимир Соловјев, *Оправданіе добра*. – Москва: „Республика”.
- Спекторски 1992: Евгеније Спекторски, *Хришћанска етика* (с руског превео Борко Борчић). – Врњачка Бања: „Св. Симеон Мироточиви”.
- Стратхерн 2003: Endrju Strathern, *Ћувати тело у духу* (с француског превела Zorica Ivanović) // *Kultura*, Београд бр. 105/106, 44-59.
- Томовић 1994: Слободан Томовић, *Христос – моја истина*. – Подгорица: Октоих – Приштина: Григорије Божовић.
- Трифунковић 2001: Ђорђе Трифунковић, *Ка почецима српске писмености*. – Београд: Откровење.
- Хамваш 1991: Бела Хамваш, *Тајни записник* // *Писмо* бр. 24, Земун.
- Хамваш 1996: Бела Хамваш, *Невидљиво збивање*. – Сомбор: Златна грана.
- Хојзинга 1991: Јохан Хојзинга, *Јесен Средњега века*. – Нови Сад: Матица српска.
- Шартије 1991: Емил Огист Шартије, *Разговори о естетици* // *Писмо* бр. 24, Земун.

Шушак 2020: Стаменко Шушак, Ко ти каза да си наг, Адаме? // *Mesto stida i ponosa u religiji, filosofiji i umetnosti: zbornik radova* (prir. Zorica Kuburić, Ana Zotova, Ljiljana Ćumura). – Novi Sad: CEIR; Beograd: Porodični razgovori, 67–78.

ПОЈАМ *СЛАВЕ* У КЊИЖЕВНОМ И ПУБЛИЦИСТИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ ТОКОМ ВЕЛИКОГ РАТА

Слава је један од чешћих појмова међу онима који се срећу на страницама литерарних и других сведочења настајалих на фронту и у позадини Великог рата 1914–1918. Његова концептуална структура предочена у песничким и прозним – књижевним, публицистичким, дневничким и другим записима, осим општесловенских значења *славе*, изнова потврђује и нека, само српској култури својствена значења. Анализом текстова дошло се до закључка да је из комплекса речницима фиксираних (или изостављених) значења, за концепт *славе* у годинама Великог рата типична: 1) војничка, херојска слава, 2) крсна слава и 3) Слава Божија те да иста значења доминирају и код данашњих корисника српског језика.

Подсећајући како су у годинама Великог рата поједини наши културни делатници у Паризу и другим центрима жудели за поетским вербализмом и лажном патетиком „са којом би изашли не пред Милоша него пред монденску Европу”, Станислав Винавер (1971: 294–295) у наставку пише:

„Њима је требало славе и блеска за извоз, и они нису били свесни тога да смо ми имали праве славе, за хиљаду година и за сто хиљада година, као радијума, који заиста сам по

себи зрачи, и да нам не треба мешане славе и у другим облицима, кад је већ имамо у чистој форми (...). Наша је слава сама по себи била јасна, и она ће блистати вечито, а да се не јави потреба ни једне литерарне речи, ни једног литерарног папирног венца око њеног пламена. И изгорео би тај венац...”

Етимолошки корени општесловенске речи *слава*, као и, обликом и значењем, њој сродних *šlǒvĕ*, *šlāvĕ* и др. у литванским говорима, *slava*, *slave* у латвијском и другде, сежу до стгрч. *κλεος* и стинд. *Crávas* те авест. *sravah-* (Фасмер 1987). Према мишљењу Александра Ломе (2002: 171), „Словенски облик **slava* је или образован директно од **slovo* као *vřddhi* – изведеница са дужењем коренског вокала *ǫ>a*, или се ради о поствербалу од глагола **slaviti*, који је, са своје стране, итератив од *sloviti*, а овај деноминатив од *slovo*”. Ова, као и многе друге речи, у процесу историјског развоја језикā, мењала је своја статусна и значењска обележја, при чему је аксиолошка компонента представљала константу њоме исказаног појма. Иако се у свакодневном говору данашњих корисника словенских језика, као и у појединим речницима, нпр. Фасмеровом *Етимолошком речнику руског језика*, реч *слава* јавља као синоним речи *част*, Ј. Лотман (1992: 111–126) је јасно показао да у средњовековном феудалном друштву међу два појмова постоји битна разлика.⁴¹ Мада једно и

⁴¹ Та разлика је евидентна и данас. Синонимичност двају појмова искључују, између осталог, бројне синтагматске везе са речју *слава*: *пронети славу*, *непролазна слава*, *стара слава*,

друго има статус знака, „Појам славе је” – напомиње Лотман – „у знатно већем степену семиотичан”. С обзиром на то да је у периоду средњовековља лишена сваког материјалног предзнака, „славу је могуће наследити од потомака, далеких народа, купити је ценом смрти (...) Слава је индиферентна у односу на резултате – њу феудалац може стећи и у победи и у поразу, уколико притом досегне највише норме витештва.”(Исто, 115). Анализом каснијих књижевних текстова Лотман долази до закључка да

„У рационалистичкој култури класицизма част постаје једна од основних одредница сталешког племићког морала (...) Притом, управо части се приписивала знаковна изванпрактична вредност (...) и у вези са тим у систему руског класицизма XVIII в. ‘част’ се поима као нешто више него ‘слава’. Истовремено се дешава брисање разлике међу тим појмовима, те се они све чешће јављају као међусобно заменљиви (или скоро међусобно заменљиви) синоними”,

прошла слава, сјај славе и готово немогуће везе: **пронети част, *непролазна част, *стара част, *прошла част, *сјај части*. И обрнуто, реч *част* у синтагмама попут: *испод части, кодекс части, указати част, нека ти је на част*, не може заменити реч *слава*, тј. нису могући спојеви: **испод славе, *кодекс славе, *указати славу, *нека ти је на славу*. Потврду истог налазимо и у *Асоцијативном речнику српског језика* (Пипер и др. 2005: 517) из којег се види да је на реч *част* од 800 испитаника само њих 8 реаговало речју *слава*. М. Рамшак (2013: 10) примећује да је *слава*, као један од појмова који се у свакодневном језику мешају са појмом *части*, заправо последица *части*, те да се „За разлику од *части*, *слава* (се) односи само на вањску част коју исказује заједница, док је *част* индивидуални осјећај властите вриједности који је поткријељен врлином и прије но што дође до јавног признања“ (Исто, 21).

да би се у ери просветитељства према датим, као и другим чисто знаковним појмовима, као фикцијама феудалног друштва, развио веома негативан однос (Лотман 1992: 119). Истражујући историјски развој концептуализације значења лексеме *част* (напоредо са лексемом *срамота*) на основу речничке грађе, С. Ристић (2015: 151–167), између осталог, налази да је „у старом језику концепт *части* задржао универзалну карактеристику моралне оцене засноване на филозофско-религијским и социјално-прагматским принципима. У савременом језику, према Речнику МС, концепт *части* у овом смислу знатно је поједностављен, обезличен, обездуховљен и сведен само на социјалну сферу” (Исто, 157). Ауторка даље закључује да, иако је „у оба концепта, како показују примери из старог и из савременог језика, *част* (је) вредност која се стиче и која се мора чувати”, она се у старом језику „има, добија, стиче али и губи; за *част* се бори (...) и кад је у питању лична *част* и *част* других (...)”, док у савременом језику „улога другог није изражена, али се одбрана личне *части* плаћа крвљу или се обавља на суду” (Исто, 158). Овакав закључак првенствено казује о, у језику рефлектованом, „посуштајању” чојства. И данас се *част* неретко доживљава као фикција, као што се, само са нешто другачијим мотивима од оних у доба просветитељства, као фикција представља и слава, и то у првом реду војничка, херојска слава, и пре свега она која је обележила историју власти тог (српског) народа. Стављањем под знаке навода синтагми попут *славна прошлост, слава предака* и др., метафоризацијом, околионализацијом

и на друге начине, у дискурсу не малог броја корисника српског језика тежи се ресемантизацији и релативизацији не само датог појма већ и читавих, несумњиво славних периода српске историје, укључујући и Велики рат 1914–1918. Тако се један социолог постмодернистичке оријентације и професор универзитета „прославио” кованицом *солунаштво* коју у својству негативне метафоре премешта из текста у текст са намером да доведе у питање херојски и етички карактер поменутог периода. Међутим, свакојаки покушаји да се српско жртвовање за слободу обеслави те, у складу са савременим друштвеним кретањима, прво место на скали значења обезбеди слави која имплицира јевтину популарност, новац и моћ, као што ћемо видети, нису уродили плодом.

Лексему слава карактерише висока творбена продуктивност (уп. *славодобитник*, *славолук*, *славолубац*, *славоспев*, *славословити* итд.), а о њеном присуству и значају у српској лингвокултури казује чињеница да она представља једну од најфреквентнијих основа српских имена и презимена (в. Лазаревић 2001). У лексикографској одредници шестотомног *Речника Матице српске* као примарно значење *славе* наводи се: „глас, углед, надалеко познат као сведочанство општег признања за заслуге, за јунаштво, успех у чему и сл.”, на другом месту је „јавно мишљење о нечијим врлинама и недостацима”, на трећем – „рад, поступак који заслужује поштовање, заслуга”, на четвртном стоји „хвала, захвалност” и тек на петом – „крсно име”, односно „дрквени празник”. Тако би требало да гласи представа славе у језичкој слици света данашњих кори-

сника српског језика с обзиром да је основна намена речника пружање такве врсте информација. А да ли је баш тако и у којој се мери тај концепт подударан са стварном представом славе у свести савремених носилаца српског језика а у којој се разликује од оне из времена Великог рата од пре сто година? Подсећајући на објективне тешкоће са којима се сусрећу лексиколози и лексикографи при утврђивању примарног значења вишезначних лексема, Р. Драгићевић (2010: 63–67) констатује да при изради описних речника не треба заобилазити језичко осећање говорних представника које успешно презентују њихове вербалне асоцијације.

„Концептуално поље речи ‘слава’” – напомиње Ј. Нагибина (2002) – „има сложену структуру, коју је могуће представити у виду парадигми које експлицирају његове смисаоне секторе.” Приметно је да из низа парадигми: слава – част; слава – узвишеност; слава – благодарност; слава – похвала (хвалоспев); слава – раскош; слава – носилац славе; слава – социјум; слава – мишљење; слава – престиж; слава – рат; слава – православље; слава – гордост; слава – лош глас итд. које ауторка идентификује у руској лингвокултури, изостаје парадигма слава – крсна слава, што указује на денотативну нееквивалентност, односно непостојање дате реалности (крсне славе) у руској култури (Кончаревић 2006: 124, 140–141). Које из мноштва парадигми ће представљати језгро концепта, а које његова периферијска значења, при анализи писане грађе, умногоме ће зависити од природе и тематске шири-

не те грађе.⁴² Отуд не изненађује што у материјалу ексцерпираном за ову прилику, предњачи херојска, ратна слава и она која подједнако припада појединцу и одређеном (српском) народу, и то како у представи српских тако и словеначких, италијанских, француских и др. аутора. Важнија од тог податка јесте садржајна природа тог концепта, тј. идејна „композиција” те прототипичне – ратне славе.

Прво што се да запазити јесте да се слава српских војника у Великом рату ослања на „прошлу славу”: „У прошлу славу горда срца скрисмо” (Божидар Пурић, *Ратници*), односно „минулу славу”: „Бојић је волео дане наше минуле славе (...), када се у љубави умирало и за част имена и рода у смрт ишло” (Д. Ј. Филиповић, *Милутин Бојић 1892–1917*), „стару славу”:

Легенда једна можда већ се ствара,
Огромна, светла, као слава стара,
С новим животом, што из гроба ниче
(С. Вешевић, *После помена на Виду*)

Под наведеним синтагмама има се на уму у првом реду слава Косова која је трасирала пут и предредила карактер сваке будуће, тј. „нове славе”, јер: „Једном, на Косову стари славно паше” – пева Милош Н. Ђорић, а Нико Жупанић подсећа: „Стара Србија са Косовом Пољем била је колевка и гроб

⁴² „Језички стереотип може се реконструисати на основу три типа података: системских (лексичко-граматичких добијених из речничких извора), конвенционалних (из анкетних истраживања) и текстуалних (из различитих функционалних стилова)” (Ристић 2013: 256).

српске славе и величине у средњем веку” (*Косово*). Зашто је то присећање потребно? Зато што је, како каже Алаида Асман (1999: 133), „сећање спасоносно, јер оно гради мост између знаменитих времена прошлости и будућности преко мрачне садашњости”. Писци у годинама Великог рата у косовској погибији, дакле, виде не само тематски ослонац већ и духовни оријентир који имплицира физички одлазак и спас у Царству небеском. Јунаци, по правилу, *славно падају* настављајући да живе. То је безмало опште уверење оних који сведоче о ратним догађајима. Тако М. Метерленк бележи:

„Оне који падну за Отаџбину не би требало рачунати у мртве. Требало би им дати неко друго име. Они немају ничег заједничког са онима, који у својој постели заврше један истрошен живот, скоро увек сувише дуг, а често бескорисан (...) Смрт на бојном пољу, у одблеску славе, постаје лепша него ли рађање и распростире више живота него ли љубав (...) Нема жртве која би се могла упоредити са оном коју су они дали; и због тога нема славе, која би се могла узвисити тако високо као њихова, нити захвалности која би могла превазићи ову, коју им ми дугујемо.” (*Одломци рата*, с фран. превео Ж.М. Р.)

Иста мисао заокупља и Растка Петровића који унапред види венце „Процвале с нова изнад мртвих глава” и преживеле који ће по повратку кући неумитно „подлећи у животу”, јер:

Карика ви сте сад златнога моста,
Ми ослабела садашњост и жртва,
Ви живи смрћу, ми живели доста,
Ви смрт сте славна а ми слава мртва
(Р. Петровић, *У часовима сумње*)

Да је слава у Великом рату, таман као и слава ко-
совских јунака, како би рекао Ј. Лотман, „индифе-
рентна на резултате”, потврђују и Србији посвеће-
ни стихови Тина Ујевића:

Сутра, сабирући и данас и јуче,
засјаћеш у духу и у живој моћи.
Јер ће славу слома унуци да уче
као зору спаса иза тешке ноћи.

Страдање, патња – физичка и душевна, тј. свес-
но жртвовање за спас и славу Отаџбине неизбежна
је претпоставка војничке славе представљене на
страницама новина и часописа штампаних током
Великог рата. „Ко је видео наше људе како ћутке,
без гунђања, без речи протеста и побуне пролазе и
умиру Албанијом, тај је опазио златне ореоле над
њиховим главама (...) Ми смо веровали, јер смо па-
тили, и патња нас је очистила од охолости...” (Б.
Пурић, *Југословенска истина*). Патња, дакле, про-
чишћује, просветљује и посвећује, на шта указују
златни ореоли над главама оних који пролазе ал-
банску голготу и чије се страдање не једном поре-
ди са страдањем Христовим. *Златни ореол* је сино-
ним за *ореол славе*; две синтагме често и наизме-
нично користе аутори периода о којем говоримо.
Ореол славе директно повезује славу са светлошћу

и са светошћу. Та веза се читује и у низу стихованих примера.

Шта је наша нада, наша воља?

– Да вратимо старо Царство

Славе и Светлости.

(Т. Манојловић, *Завет*)

Почетни верзал у два последњим речима јасно показује да оне нису употребљене у њиховом профаном значењу. Слава је сама по себи светлост. Она зрачи и сија попут радијума, како каже С. Винавер, пламти као у песми *Косовка* Растка Петровића („Из гроба слободе букнула је слава”), блешти као у цитираном осврту М. Метерленка. Светлост је у сакралном дискурсу ништа друго до живот који након физичког одласка задобијају само посвећени, чија се слава, како каже песник, „у зенит попела” те оданде опомиње и соколи нове нараштаје:

Јер с наших ноћи и блиставих звезда,

Јер с наших дана и младих сунаца,

Јер с наших зрачних и срушених гнезда,

Небо ће њима сјај славе да баца

(Р. Петровић, *Нове звезде*)

Поред прототипичног значења војничке славе као златног (сјајног) ореола или зеленог венца („Око гробнице косовских јунака народни рапсоди сплели су вечито зелен венац славе” – Н. Жупанић, *Трагедија и нада Југословена, поводом Видов-Дана 1918. у Енглеској*), што у оба случаја симболизује живот а што

се у терминима концептуалних или појмовних метафора⁴³ може представити као СЛАВА ЈЕ СВЕТЛО, СЛАВА ЈЕ ЗЕЛЕНО, СЛАВА ЈЕ (и најдословније) ЖИВОТ („... дошао је моменат да се више не може назад, већ или у славу или у смрт” – Тадија Пејовић, *Батаљон 1300 каплара*). У смислу оријентације (оријентационе метафоре), у највећем броју примера, СЛАВА ЈЕ ВИСОКО, она се „у зенит пење”, уздиже и вијори:

Препород Словенства
многим бели главе;
род па мој ше носи
в бој „заставо Славе”

Ф. Радишчек, *Оживљене наде*

дакле, супралокална у односу на свеколики земни живот,⁴⁴ као што је НАПРЕД, никада назад („Зато напред у славу за отаџбину и за Београд” – командује Драгутин Гавриловић). Надаље, СЛАВА ЈЕ ПУТОВАЊЕ, КРЕТАЊЕ („путем славе”), ТРАЈНИ ЗАШТИТНИК („Кајмакчалан и Горничево који покрише славом војнике војводе Мишића и ђенерала Васића...” – Влад. Р. Петковић, *Српска црква после Косова*), гдекад и са-

⁴³ Термин *појмовна* или *концептуална метафора* први пут се појављује у студији Џ. Лејкофа и М. Џонсона (Lakoff – Jonson 1980) у којој се проблем метафоре сагледава из перспективе когнитивне лингвистике и утврђује да метафора није тек језичка фигура за којом радо посежу писци, већ да је она саставни део нашег појмовног система, што нам омогућава да апстрактне појмове разумевамо уз помоћ конкретних којима обилује људско искуство. Појмовне метафоре аутори су класификовали на структурне, онтолошке и оријентационе.

⁴⁴ Види: В. Perak, *Jezično opojmljivanje iskustva svetoga. Prinosi kognitivne lingvistike kognitivnim znanostima o religiji*, Mostar 2011: 258.

ДРЖАЈ КОЛИ ИСПУЊАВА ВРЕМЕ: Жан Дорнис поводом смрти Милутина Бојића каже, између осталог, како је српска „историја била пуна славе”. Коначно, слава је побожност, посебно испољена у поштовању мајке. Осврћући се на ликове мајки, саздане у камену или на платну, а поводом смрти Риста Вукановића А. Арнаутовић наглашава: „И оне су наша национална слава. И слава је толико већа што божанске врлине живе у тим женама (...) Ми синови њихови, са смерном побожношћу, загледамо те лепоте унутрашње, дискретне и ненадмашне величине. И то наше побожно поштовање нова је наша национална слава.” (На гробу националистичког сликара).

На другом месту по учесталости јављања у песмама, приповестима, дневничким записима из Великог рата је крсна слава и годишњи црквени празник, у првом реду Божић. Управо крсно име и Божић искрсавају у сећању бораца у тренуцима осамљености или у предсмртном часу. То присећање по правилу оживљава слику далеког дома у којем централно место заузимају мајка, славска икона, свећа и славски колач. Неодвојивост мајке и крсне славе као највећих вредности породичног дома ондашње патријархалне српске културе већ су уочиле С. Ристић и И. Лазић-Коњик (2012) при анализи Шантићеве песме „Моја соба” а у контексту концептуализације *дома* у српском језику. Ту слику најбоље илуструју следећи стихови из Великог рата:

Сад је Божић тамо!... Знам, мајка је стара,
Бледа као јесен, упалила страшно
Славску белу свећу. Са топлога жара

Расипа се мирис тамјана и жути
Колач на асталу. И кандило јасно
Трепери на зиду и разговор ћути
(А. Франичевић, *Под ведрим небом*)

Чезнући за топлином дома, ратник неретко себе
замишља како ненадано стиже на славску свечаност
и доноси својим родитељима неописиву радост:

Сањам срећне дане старог самостана:
Суморан, са слутњом стигао сам дома.
Суседи и сродна званица је звана.
Мајка саморана и отац сирома

Свету Славу служе! – Радују се стари
И ресе се струком свежега босиља:
Икону и врата и све собне ствари
Китама од злата, смиља и ковиља!

И здравицу свима! И у томе часу
Стару славску слику обасу ведрина,
Сунчево се снопље свуд по столу расу:
Сапатници стари сагледаше сина!...

(С. Миленовић, *Слава*)

У сликама које нам доносе приповести из Великог рата пламен славске свеће неретко се меша са пламеном самртне воштанице хероја на издисају:

Сео је на леден камен, навалио се на пласт сена, разгрејао тврди двопек. Загледао се у ватру, загризао па стао: ‘Сутра је Свети Јован, слава! (...) И место славске свеће, самрт-

на воштаница, можда, бледога свеца греје!’
(...) Дошао је до прага и чује топли жамор
на веселоме дому. Треба да крочи, утрнула је
нога с далеког тешког пута. Треба да куцне,
укочила се рука с пушчаном леденом цеви.
Треба да каже, занемео је језик пред маглом
тихе слутње. Треба да види, усијале се очи
пред чаром блиске среће. Треба да кликне,
заиграло је срце пред славом и пред Сла-
вом!! О, зар да клоне, никада клонуо није...

(С. Миленовић, *Две ледене сузе*)

И у записима превасходно документарног ка-
рактера, божићна атмосфера далеко од завичаја
послужи хроничару да нагласи како смрт после
надљудских патњи нужно доноси спасење – славу
новог живота. Док, на пример, неименовани ше-
снаестогодишњи дечак добровољац у Каваји 1915.
у свом дневнику детиње искрено тек констатује
„Тужан је и Божић”, Јосип Јерас сведочи: „У при-
станишту Сан Ђовани дочекали смо Божић 1915
(...) У међународном пристаништу завладао је мир
Бадње вечери (...) Блага смрт стизала је нечујно
од једног до другог и делила спасење...” (*Плани-
на смрти*). Са таквим и оправданим уверењем да
после толиких патњи мора доћи спасење, ратници
се обраћају Творцу (Слава Божија⁴⁵ је на трећем
месту по учесталости јављања) са једином жељом

⁴⁵ У оквиру српских средњовековних књижевних појмова *сла-
ва* се јавља и као друго име за *статију* (στάσεις) – део катизми
на које су за богослужбену употребу подељени псалми. „Сваку
катизму чине три славе или три антифона, који се завршавају
песмом: ‘Слава Оцу и Сину и светоме Духу’“ (Трифунковић
1990: 293).

да надвладају те патње и не поклекну пред искушењима које им догађаји носе: „Нека у славу Твоју, Господе, буде све што бива по вољи Твојој и нека патње никад не досегну снаге наше...” (Жив. Девечерски, *На сестрином гробу*).

С обзиром на данашње свеприсутно, медијско и свако друго, промовисање прагматизма, очекивали бисмо да у језичкој слици света савремених корисника српског језика, барем оних који се држе подаље од Цркве, материјални аспект славе оличен у новцу, моћи и популарности, заузме водеће место при концептуализацији датог појма. Резултат у скорије време спроведене анкете у којој је корисницима српског језика (ретким, као и редовним посетиоцима Цркве, свештеницима и будућим богословима) у својству стимулуса понуђено 15 општепознатих речи са различитим семантичким потенцијалом у сакралном и профаном дискурсу, међу којима је била и реч *слава*, таква очекивања није потврдио. Наиме, уз стимулус *гордост* са веома негативном концептуализацијом (примарно као грех и предрасуда), још само у случају стимулуса *слава*, испитаници који се декларишу као атеисти уочљиво су манифестовали, можда и мање свесну, везаност за православну традицију.⁴⁶ Ако се узме да језгро асоцијативног поља чине асоцијације – *крсна, светост, колач, крст* и овима приброје *Бог, свето, Св. Јован, света, светиња* итд. с периферије поља, видеће се да више од половине укупног броја асоцијација представљају речи из сакралног

⁴⁶ Види: М. Рељић, Асоцијативни искази у контексту „сапробивања у телу или у истом духу” и њихов комуникацијски потенцијал, Београд 2013: 235–254.

лексикона само код поменуте групе испитаника. Узму ли се у обзир одговори редовних посетилаца Цркве те свештеника и ученика богословије, таква концептуална структура појма *слава* постаје још изразитија. Поједини одговори као што су *венац, узвишење, небо, сјај, светост, светлост, вечност живота* и сл. указују на то да се прототипична представа *славе* у данашњој језичкој слици света скоро не разликује од оне коју нам нуди писана грађа из година Великог рата. У оба случаја слава се примарно везује за сакралну сферу. Пола века другачије животне праксе, по свему судећи, било је недовољно да избрише ту сакралну ауру славе. С друге стране, у речничкој одредници датог појма, упркос једном броју сакрално обојених примера, његова религијска маркираност остаје скривена. Разлог за то није тек у идеолошкој оријентацији састављача шестотомног *Речника* већ у језичкој слици света друштва као целине у време његовог настанка и, ништа мање, у тежини и деликатности посла лексикографа у свим временима.

ИЗВОРИ

- Ненин 2005: Миливој Ненин (прир.), *Крфски Забавник*[фототипско издање]. – Бања Лука – Београд: Бесједа.
- Ђурић 1986: Силвија Ђурић и Видосав Стевановић (прир.), *Голгота и васкрс Србије 1914–1915*. – Београд: Београдски издавачко-графички завод – Партизанска књига.
- Ђурић 1986: Силвија Ђурић и Видосав Стевановић (прир.), *Голгота и васкрс Србије 1915–1918*. – Београд: Београдски издавачко-графички завод

- Партизанска књига.
Речник 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика* 1–6. – Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Асман 1999: Alaida Asman, О metaforici sećanja (s nemačkog prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen) //R.E.Č. *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*. Доступно на:<http://www.b92.net/casopis_rec/56.2/pdf/09.pdf>.
- Винавер 1971: Станислав Винавер, *Чувари света*. – Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. – Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Кончаревић 2006: Ксенија Кончаревић, *Језик и православна духовност: студије из лингвистике и теологије језика*. Крагујевац: Каленић.
- Лазаревић 2001: Велибор Лазаревић, *Српски именослов*. – Земун–Нови Београд: Book-Marso.
- Лејкоф, Џонсон 1980: George Lakoff and Mark Jonson, *Metaphors We Live By*. – Chicago: The University of Chicago Press.
- Лома 2002: Александар Лома, *Пракосово: словенски и праиндоевропски корени*. – Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Лотман 1992: Юрий М. Лотман, Об опозицији „честь” – „слава” в светских текстах киевского периода. // *Избранные статьи в 3-х т.т.* Т. II. Талин.
- Нагибина 2002: Елена В. Нагибина, Концепт „сла-

ва” в русском языке: Лингвокултурологический аспект. Доступно на: <<http://www.dslib.net/russkij-jazyk/concept-slava-v-russkom-jazyke-lingvokulturologicheskij-aspekt.html>>

Перак 2011: Benedikt Perak, Jezično opojmljivanje iskustva svetoga. Prinosi kognitivne lingvistike kognitivnim znanostima o religiji // *Suvremena znanost i vjera*. Mostar, 241–272. Доступно на: <<https://bib.irb.hr/datoteka/532623.Perak2011Jezicno-opojmljivanje-iskustva-svetog.pdf>>

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика*. – Београд: Службени лист СЦГ – Београдска књига.

Рамшак 2013: Мојса Рамшак, Posredovanje kulture u jeziku: utjecaj kulture časti na svakodnevni život // *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 50 No. 2, 7–32.

Рељић 2013: Митра Рељић, Асоцијативни искази у контексту „сапребивања у телу или у истом духу” и њихов комуникацијски потенцијал // *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*. – Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 5), 235–254.

Ристић, Лазић-Коњик 2012: Стана Ристић и Ивана Лазић-Коњик, Дом у српском језику. Доступно на: <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/14705>>.

Ристић 2013: Стана Ристић, Концепт дома у религијском дискурсу // *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages*. – Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 5), 255–275.

- Ристић 2015: Стана Ристић, *Граматички и когнитивни аспекти лексичког значења*. – Београд: Институт за српски језик СНУ (Монографија 22).
- Трифунковић 1990: Ђорђе Трифунковић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. – Београд: Нолит
- Фасмер 1987: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка в четырех томах*. Том 3. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: „Прогресс”.
- Хамваш 1991: Бела Хамваш, Тајни записник /с мађарског превео Сава Бабић // *Писмо*, 24, 142–197.

СТАНИСЛАВ ВИНАВЕР
И ВЕЛИКИ РАТ:
САМО ОНИ КОЈИ СЕ БОРЕ,
ТВОЈ СУ РОД

Предмет овог рада јесте концептуална структура појма *Велики рат*, као и структура компонентних концепата који примарно одређују дати полиструктурни концепт, садржана у поетском и прозном тексту писца и учесника тога рата Станислава Винавера. У њему је предочен један од начина на који Винавер уз помоћ најразличитијих језичких средстава и поступака представља колективну трагедију свог народа и његову свест о Великом рату, као и властиту идентификацију са колективним доживљајем ратне стварности. Показује се да специфична лексика, граматички облици, антропоними, топоними, фолклорни и симболички елементи, лексичке и фразеолошке метафоре и др. чине средства уз помоћ којих писац у дати концепт утискује обележја културне традиције и националног менталитета српског народа, придружујући се безрезервно вредносној слици света формираној у оквиру дате традиције и културе. Из те перспективе, у пишчевој експликацији концепта, слобода, братство, љубав и подразумевајућа жртва, као света дужност у циљу одбране традиције и чисти отаџбине, представљају примарне вредносне саставнице – аксиологеме које у целини прожимају структуру концепта *Велики рат*.

Увод

Бавећи се ходонимијом северног и јужног дела Косовске Митровице запазила сам да су мајор Милан Тепић и браћа Срђан и Бобан Милић једине жртве потоњих ратова које су нашле место у корпусу српскојезичке урбанонимије ове врсте. Истовремено, скоро да нема „виђенијег” одметника, фашистичког сарадника и терористе из 90-их година прошлог века без трга, булеvara или улице њему у част у јужном (албанском) делу града. Сувисло је запитати се, по чему нам је то важније сећање на Џона Кенедија или конструктора авиона из породица Анри и Дипон од сећања, рецимо, на Милоша Ћирковића из Белог Поља код Пећи који се свесно жртвовао бранећи заветовану му очевину и толиких других витешки изгинулих током последње деценије XX века, коначно, од сећања на Станислава Винавера. Одговор није тешко наслутити – убедили су нас да је њихова борба у најмању руку сумњива.

Одрицање идеје отаџбине селективно, само Србима, како подсећа Надежда Винавер (2011: 144), није никаква новина. „Латентна институционализација нетрпељивости према помену српског имена и српских заслуга, која се најавила убрзо после Првог светског рата, тако је темељито и дуго изграђивана да ништа није остављено случајности.” Ваља се само присетити са колико се мржње и увежбаног аутошовинизма 1940. године Богдан Пешић обрушио на Винаверове *Ратне другове* и аутора ове збирке песама – најлепшег поменика страдалим саборцима. Винавер би несумњиво у својој отаџбини и данас исто, ако не и горе, про-

шао; његов *Дневник париског студента*, *Ратни другови* поготово, били би засигурно проглашени ратнохушкачком „билетом”, како се својевремено изразио Пешић.

Ретки су људи који су, као што је то Станислав Винавер, земљу у којој су се родили тако безусловно волели, волели, учини се – тек тако, или, како би рекао Ф. Достојевски – „ни за што”. Као што су ретки они са коренима у српској култури који су, као што је Винавер, тако дубоко проникли у суштину те културе и традиције, српског језика поготово, па из те традиције најбоље извукли на површину, спајали га с најбољим у модерном и, у борби за боље властито културног поднебља, настављали да „корачају на обе ноге” (Пипер, 2010: 279). Уместо захвалности, савременици су му узвратили порицањем и најгорим критизерством а отаџбина вишедеценијским заборавом. У нападима на Винавера срамно је потенциран и, како наводи Г. Тешкић (2006: 329), „расни аргумент”, наглашавано пишчево „туђеземство”, извантрадицијски еволуционизам и сл.

Аксиолошки приоритети Винаверове борбе

Појмови патриотизма, отаџбине, слободе, братства – чине, шире посматрано, оквирно поље Винаверове борбе у рату и у миру. Његова борба не имплицира и обавезну жељу за личном победом („Ја нисам с онима што хоће само да добивају” – напомиње у *Дневнику париског студента* – 2007: 264), већ стални стваралачки напор, који је увек и патриотски чин. Тај напор подразумева муку и тежњу

да се буде искрен, а то значи да се *буде*. „Искрен је човек који је дошао до себе” (*Станислав Винавер говори* – Цитат Винавер, 162), другим речима, онај који се усагласио са властитим Ја, па, како, ослањајући се на ону Шекспирову „буди веран сам себи”, напомиње Лајонел Трилинг (1990: 18), постао „Веран, што ће рећи, лојалан, непоколебљив у постојаности”, поштен према себи и другима. Али, „Ако је искреност избегавање неверности ма којем човеку тиме што ћемо бити верни властитом Ја, увиђамо да се то стање личног постојања не постиже без најмукотрпнијег напора” (Трилинг 1990: 19–20). Кад говори о борби на пољу стваралаштва, Винавер има на уму управо тај и такав напор. Он је, између осталог, дуг према брату и претпоставка стицања брата. „Ако сам ја у ствари себе нашао у нашој поезији, макар и као област метафизичке слутње, ја мислим да ћу остати, да ћу дејствовати, да сам нешто учинио за моју браћу” (*Станислав Винавер говори* – ЦВ, 162).⁴⁷ Неспремност за борбу у рату, поготово у рату за слободу, тим пре је незамислива. О капитулацији 1941. С. Винавер, опхрван болом и понижењем, сведочи: „Могло се објашњавати на сто начина како смо, зашто смо пропали, и морали пропасти, али је остајало неизгладиво: да смо пропали срамно, без јуначких подвига које смо ми очекивали од себе, које је народ очекивао од нас, које је историја и традиција наметала” (*Године понижења и борбе* – ЦВ, 271). Ова-

⁴⁷ А ко су Винаверова браћа наслућује се из једне његове оградне реченице кад говори о друговима бергсоновцима са студија у Паризу: „Било нас је свих народности. Нисмо били браћа, јер се нисмо интересовали за појединачну судбу овог или оног. Интересовао нас [је] само Бергсон” (Винавер 2006: 87).

кав, са становишта данашњег Европејца, најблаже речено, нетипичан став, био је императив части образованог Европљанина из времена Винаверовог интелектуалног стасавања у Паризу. Стога није било ни најмање двоумљења кад је требало опростити се са лекцијама Бергсона, Поенкареа и др. и придружити се одбрани отаџбине.

Дневник париског студента и збирка песама *Ратни другови* – сведочења су у којима је Станислав Винавер на најнепосреднији начин изразио властити однос према Великом рату те, на посредан или непосредан начин, однос према отаџбини, због које и за коју се, у крајњем, ратна голгота и подноси. Неминовна борба за *слободу, братство, љубав* и подразумевајућа *жртва* за отаџбину представљају примарне вредносне саставнице – аксиологеме које у поменутиим дневничким и песничким записима у целисти прожимају концептуалну структуру појма *Велики рат*. Специфична лексика, граматички облици, антропоними, топоними, фолклорни и симболички елементи, лексичке и фразеолошке метафоре и др. представљају средства уз помоћ којих С. Винавер у дати концепт утискује обележја националне традиције и културе. Он то чини једноставним и надасве убедљивим лексичко-граматичким изразом⁴⁸ свесно „занемарујући” песничку форму и привремено одступајући од властитог става да „Под језиком ваља, шире, схватити: *жубор језика*, матице у њему, убрзање, ускорена, ток, шум,

⁴⁸ Цитат којим се илуструје Винаверово поимање *славе* српских ратника (дат у претходном одељку ове књиге) показује пишчев отклон од превазиђеног калуца сваке врсте вербалне патетике.

темпо, убедљивост, таласање, динамику језика” (Винавер 2012: 187). Уверљиве одговоре на питање зашто то писац у *Ратним друговима* чини, даје С. Владушић (2014) уочавајући најпре да једноставност, јасност и разумљивост Винаверових стихова представља поетички ехо рата. „У рату има нечег јасног и разумљивог, што значи да је нешто у њему неподложно различитим тумачењима: то нешто је сама смрт која прети субјекту (...) Смрт је та која утиче на сам језик, који у рату добија своју тестаментарну димензију...” (Владушић 2014: 655–656). У једноставности Винаверова језика Владушић види, између осталог, и полемичку жаоку разумевању рата представљеном у *Крилицама* чији је аутор Станислав Краков „упослио читав поетички арсенал модерне књижевности (...) У том колоплету поетичко-естетских елемената војници престају да буду они који воде рат, и постају његови објекти. Тако се поетички рат дехероизује: превласт форме над причом сведочи о томе да рат није хронотоп херојства – који захтева причу – већ хаоса, који ту причу укида” (Исто, 656). Супротно томе, „Форма код Винавера прелази у стање дефанзиве и камуфлираности. Она ћути, као што ћути и фигура, када постоји поверење у језик, односно у оно што тим језиком ваља казати.” (Исто, 657). Ослањајући се на став Ж. Женета да је управо у једноставности садржана фигура узвишеног, Владушић истиче: „Дакле, фигуративна уздржаност *Ратних другова* упућује на фигуру узвишеног. Поверење у језик је консеквенца осећања да су ратни другови у нечему били узвишени, и зато, да би се узвишеност пренела, треба утишати форму.” (Исто).

Велики рат – концептуална структура

У *Дневнику париског студента те Ратним друговима* – књизи, по речима В. Димитријевића (2011), „свепрозрачне присности, дубоке љубави и оданости ближњима”, представљен је концепт Великог рата са свим национално-културним специфичностима – његов појмовни, вредносни и предметно-сликовни аспект (в. Венедиктова 2004: 6; Заитдинова 2009: 7). Сложену структуру датог концепта, у низу других, карактеришу одређени прототипични појмови, односно компонентни концепти из категорије универзалних, попут *отаџбина*, *слобода*, *жртва*, *братство*, али који су изражени језичким средствима и на начин који истиче њихову националну уникалност. Као што је познато, савремена наука бави се истраживањем двеју врста језичке слике стварности – индивидуалне и колективне (културне), од којих је прва предмет когнитивне лингвистике а друга лингвокултурологије. „Под језичком сликом стварности истраживачи претежно подразумевају *комплекс одређених параметара реалних ситуација и семантичко-граматичких показатеља у језику који им одговарају*. Издвајање управо једних а не других параметара стварности у тим комплексима, тј. разлика у категоризацији стварности, лежи у основи концептуалне шароликости у различитим етносима и културама” (Поповић 2008: 230–231). Асоцијативно поље концепта *Велики рат* у српском језику недвосмислено сврстава тај концепт у ред културних. Довољно је присетити се прецедентних антропонима и топонима попут српских војвода – Живојина Мишића, Радомира Путника и др. Цера и Колубаре, Алба-

није, Крфа и Солуна, трајно утиснутих у колективну свест српског народа. Међутим, стимулус *Велики рат*, као и од њега неодвојиви – *слобода*, *отаџбина*, *жртва* итд., осим колективних неретко побуђују и најразличитије индивидуалне асоцијације. Тако и писци у својим делима и преводилачким остварењима дате појмове могу представити као индивидуалне или културне концепте. Оно што се да запазити јесте да их Винавер представља искључиво као културне концепте, другим речима, они у ауторовој представи имају исту вредност и значење какво имају у колективној свести српског народа. То се показује на свим нивоима реализације датог концепта – лексичко-граматичком, фразеолошком и текстуалном.

Неуобичајено висок степен учесталости заменичких облика *ми* и *наш*, најједноставнији је израз идентификације са саборцима и отаџбином у невољи, али и с погледом на свет свеукупног народног бића. Исписујући ратни портрет једног од другова, Винавер сведочи:

У Пећи је застала *наша* војска
Топове смо бацали у провалије
Да не падну у руке непријатељу,
Палили смо све што је излишно
А што смо стекли с толиком муком:
Целу нашу цркавицу

Сремали смо се за пробој
Кроз беспутне кланце дивље Албаније
Горела је *наша* држава
Наша муниција, наше снабдевање,

Наша цела тековина
Кућа коју смо кућили
За више од сто година слободе
(*Цветан коморџија – Ратни другови, 49*).

На другом месту аутор опет каже:

Ово је нека добра душа
Сигурно је ваљала *нашем* Пантелији
У туђем свету
Па је повео, да јој покаже
Како је лепа *наша* Србија
(*Пантелија – РД, 46*).

Винаверовска заменичка својатљивост незамислива је данашњем назови Европљанину у чијем дискурсу, уместо присвојних, доминирају показни заменички облици *овај* и *тај* те неодређене заменице *неки* и *некакав* (*ова земља, у овој земљи, тамо неке цркве*) а евентуално употребљена синтагма *моја земља* најчешће послужи за подједнако ироничан отклон од те и такве Србије (Рељић 2014).

Културној обојености Винаверовог прозног и поетског дискурса свакако доприноси и употреба бројних лексичких и фразеолошких архаизама, поетизама, изворних и метафоричких израза и др., присутних у језику најширих слојева становништва: *гуњ, врљав, нејач, амрел, чедо, старамажка, исписник, тињати* (у значењу тихо, неприметно живети), *стари сват, оставити кости, одвајати од уста, наше срце, као зла година,* и др.

Данашњем хедонисти несумњиво скарадно звучи Винаверово клицање борби, које само неупућени може разумети као израз искључиво младалачког заноса и препознавања суштине рата. Још за време припрема за фронт у Скопљу Винавер и те како предосећа шта чека њега и његове другове, које не замишља у *златном класју* попут рањеника у *Мајци Југовића* већ, нимало романтичарски, „у некој даљини, дивљини, самоћи, пустињи. Ту се решава битка” (*Дневник париског студента* – ЦВ, 266). Упркос томе, свестан је нужности борбе, јер добро зна за шта и за какву отаџбину ваља поднети жртву.

„Прави разлог рату? Има их дубоких и компликованих. То за нас, Србију, не важи. Бар не морамо мислити. Ми се боримо збиља за слободу, и да останемо верни себи. То је, изгледа ми, сасвим лако. Много би ми било теже да сам ма која друга нација која се, можда, бори због пијаца и акција. Зато ћу сасвим лако погинути, ако то затреба, не сматрајући да ми је ма ко ‘подвалио’, не бојећи се будућег историчара и његова суда.” (*Дневник париског студента* – ЦВ, 262).

Дакле, Винавер нас подсећа с каквим се све циљевима воде ратови и какав је овај у којем сам учествује, то јест, предочава нам појмовну и вредносну компоненту концепта *Велики рат*. То је, најпре, рат у којем учествује цео народ:

Народ је пред војском, за војском, са војском
И покрај војске

Свакоме је до своје муке
Али стотине пропалих, уморних
Хиљаде
Гурају топове кроз блато,
Вуку волове, коње
Подмећу камење
Вичу иза гласа на стоку
Напрежу се до издисаја,
Љубе топовске цеви
(*Потпуковник Тиосав Дринчић* – РД, 109, 115).

Уз народ и домаће благо – коњ *Маринко*, волови *Сивоња* и *Белоња*, *Мркоња* и *Шароња*, који „све разумеју / И држе десно”, јер знају „да се мора изгурати” (*Три војника* – РД, 102–103). Надаље, то је само један у низу ратова наметнутих српском народу у којима су већ успостављене норме ратног понашања, жеља да се, без обзира на цену,

...продре у први позив
– Као стари сват на свадбу –

– Макар колико за један бој.
– Макар колико за један јуриш
(*Драгош из Липолиста* – РД, 7–8).

То је рат у којем се жртва подразумева, како на фронту, тако и у позадини:

Мајор Аврам
Са трудом надчовечанским

Држао је отворене очи

– Пошто и њега тресе рекуренс

Већ толико дана

А није тражио замену

Јер томе сад није време

У оскудици лекара

(Д-р Аврам Винавер – РД, 20–21).

То је рат који воде изгладнели и осиротели, „У поцепаном гуњу / Са старом пушком берданком” (*Драгош из Липолиста – РД, 7*) и до краја верни „Тужној судбини свога народа”, који упињу поглед ка небу с питањем хоће ли Господ Бог

...икада стићи

Да посвети мало свога драгога времена

И нама, и нама

Забрављенима

– И нашој Србији

(Благоје Изворник – РД, 84).

А од Бога, „старог злопамтила”, моле најпре муниције за

...празне топове,

Да напунимо све батерије,

Сва гротла,

Да урлају топови дан и ноћ

Да бљују ватру

Да никад не замукну...

(Потпуковник Тиосав Дринчић – РД, 116-117).

Конечно, то је ослободичачки рат. Предочавајући слику народа у повлачењу, аутор набраја шта су све несрећници понели из свога дома – неко бакрач, тестеру, цепаницу, неко саксију са шебојем, „Неко је сподбио кафез с канаринком / Тица је још ту, али не цвркуће”, па на питање „Шта је од најважнијег најважније?”, погађајући мисао народа, писац одговара:

Најважнија је слобода
Којом су ведро и светло живели
Коју су добили у аманет
Коју су слутили у свакој њиви, пољу и
забрану
Откупљенима крвљу, бунама и устанцима.
Слободе је била пуна наша Србија
Њоме се дисало...

Њу су и понели са собом
– А не те случајне ствари –
У бекство, одступање, пропаст
Да још мало њоме подишу
Докле се може
Да јој се порадују
– И да с њоме умру

И те слободе какву је ми имамо
Не може бити без народа
Без војске
У којој су синови, браћа, очеви
(*Потпуковник Тиосав Дринчић* – РД, 111–112).

У Винаверовим *Ратним друговима* подједнако живо се сагледава и предметни аспект концепта *Велики рат*.

Целе ноћи клокотало је на све стране
По неки пут промени се музика
Сасвим се друкчије објаве
Густина и реткост *звучне кише*,
Осете се празни простори
Осете се брисани правци –
И као да је нека огромна *звучна аждаја*
Запала у жагор
Па се присећа и *урла*.
Опет се уједначила *грмљавина*
Навикли се размаци на размаке
Све појединачно претргло се
И све је неки *страховити лавез*
Једног јединог бескрајног разбоја
Он је устао
Испослао је две патроле
Као *хртове на звери*,
Дао им бомбе и наређења
И чекао да отпочне *хајка*.
Најзад се осетило

Да је неко некоме *ушао у траг*
И да је разбио у парампарче
Онај громовити и страховити
Али празни и уједначени
И безначајни тупи *врисак*
Челика и гвожђа.
– И да се потмули тутњеви прекаљују

Да плотун као да њуши плотун,
И да из злокобног клапарања
И тупе помаме метала
Извире надахнута *горска песма*
И обузима ноћ.

(*Капетан Живота* – РД, 9–11)

У песми су предочене слике судара зараћених страна, сама битка која се у терминима појмовних метафора може представити као ВРЕМЕНСКА НЕПОГОДА („звучна киша”, „грмљавина”), као ОПАСНА ЖИВОТИЊА („звучна аждаја” која „урла”, „страховити лавез”, „плотун као да њуши плотун”), као ЛОВ („Испослао је две патроле / Као хртове на звери // И чекао да отпочне хајка”), као ЉУДСКО БИЋЕ („Тупи врисак челика и гвожђа”, „горска песма”) итд.

Реч је о врсти рата који је Џон Раскин називао још и стваралачким (који по правилу изнедри најбоља уметничка дела), тј. о рату као амбицији и љубави дисциплинованој у сврху савлађивања зла, „а у којој је природни нагон за самоодбрану освештан племенитошћу начела и чистоћом кућних огњишта које су они позвани да бране. За такав рат рођени су сви људи, у таквом рату сваки човек може срећно да дâ живот, из таквог рата, током векова, настале су највише светиње и врлине човечанства” (Раскин 1965: 144–145).⁴⁹

⁴⁹ Поређење – какви ратови таква и уметност, данас звучи без сумње скарадно, поготово упорним присталицама симулације мира. Данашњи ратови воде се и компјутерски и „писмејкерски“ (од *peacemaker*, како је лицемерно названа интерконтинентална балистичка ракета), само не витешки. Стога је модерној Европи бескрајно далеко Раскиново сагледавање уметности древне Грчке и његов закључак да онде „целокупна

Пркос је саставни део вековне српске борбе за слободу. Али, по Винаверовом мишљењу, он није суштина наше епопеје, како је често представљано у уметности ослоњеној на епску традицију – од Ђуре Јакшића до Ивана Мештровића. „Пркос постаје још већи услед оних других снага побожности и смерности, верности и светости...” (*Мештровићев епски пркос* – ЦВ, 222) те је пркосни камен Ђуре Јакшића („И овај камен земље Србије / Што претећ небу дере кроз облак... / Отаџбина је ово Србина”), иако „огroman потез отпора судбини и људима”, недовољан да дочара праву истину о народу, животу, судбини и уметности. Та истина је – прецизира Винавер у духу најлепше српске традиције – у оној старинској: „Све је свето и честито било / И миломе Богу приступачно” (Исто). У оквиру таквог поимања отпора писац је, како сам каже, „проширио појам о брату”.: „Стижу наши нови заостали војници (...) Гледају ме с поносом. И ја њих с љубављу. Тај је вод сада моја породица. Памти, утуви, не заборави, не заборави никад: само они који се боре, твоји су најближи, твој су род” (*Дневник париског студента* – ЦВ, 271).

Винаверов појам рода и брата понајмање је онај романтичарског „кова”, који Радомир Константиновић (1991: 238) тако беспoштeдно и, углавном, неосновано жигoше. Иако се од њeга и његових сабораца склоних да прикрију емоције то не би очекивало,⁵⁰ Винавер не зазира од употребе речи брат

пoeзија и сликарство нису ништа друго до дескрипција, похвала или драмско представљање рата, или припрема за рат повезаних са верским обредима” (Раскин 1965: 141–142).

⁵⁰ „Отац се јавља с неколико речи, из Ваљева. За њега, богзна,

и браћа, као синонима љубави, истинске и исконске хришћанске љубави, однеговане у заједничкој борби и узвишеној патњи. За разлику од узвишености која је, на пример, код Е. Лингера „ситуирана у преображај индивидуе у једну велику силу, или у нови сој људи” (Владушић 2014: 659), „Узвишеност је код Винавера у томе да се остане оно што се било и у условима када је немогуће од људи тражити да буду оно што јесу. Није ту дакле, херојство у простом трпљењу, већ у томе што ти људи трпе све то као људи” (Исто, 660). Сећајући се бројних задужења на Крфу која је захваљујући учености, способностима и познавању више језика успешно испуњавао, аутор за себе и у трећем лицу каже:

Сматрао је сваки посао
Као неопходан, и као да је њега
Поставио сам Бог
Да браћи у невољи помаже

(*Сташа* – РД, 33).

Познат као шаљивџија, Винавер је само наизглед био недодирљив за туђу патњу; дубоко саосећање с друговима, посебно онима из Скопског ђачког батаљона, писац је углавном поверавао папиру. „Свугде срећем ђаке, другове. Седнемо за неколико минута и ћућоримо, ко је где и како је коме

шта ја све значим. Он ми то не каже, не пише. Пише сувопарно. То је, за мене, најизразитије. Сваки други начин био би разводњен, свакако и нетачан. Овде се пише најопштије а мисли се најпосебније – најличније“ (*Дневник париског студента* – ЦВ, 263).

(...) Сви су ми ђаци права браћа (...) Ми смо најближи. Има их већ погинулих, рањених (...) Воле ли војници наше ђаке? Свугде су посејани ђаци” (*Дневник париског студента* – ЦВ, 270).

Неретко је то осећање братске љубави препознано са закашњењем, тек након што брат по оружју погине:

Али тек када је Рака пао смртно рањен

Лазар је осетио

Да пре Раке никог није тако волео

Да Раку воли као брата

Кога никада није имао

Кога никада више неће имати

(*Потпоручник Лазар Дилберовић* – РД,
100).

Винаверов брат је чисти изданак српске епске традиције и фолклора.

Видите ли те мајке

Што шаљу синове у бој

Са благословом?

Сестре чији је једини понос

Брат војник?

(*Велика парада* – РД, 125).

Своју, у борби за отаџбину и слободу стечену браћу, С. Винавер је најдостоверније представио у песничкој збирци *Ратни другови*. У само 33 песме које чине ову збирку, пакао на фронту и беспућима

Албаније, ратни састав јединица, недостатак хране и борбених средстава, болести и све друго што прати ратна страдања, посебно увереност у смисао жртвовања, живље нам је предочено неголи у стотине страница текста неких других аутора. Све то захваљујући једноставности стиха, врсти и распореду језичких средстава, истицању антропонимијског и топонимијског материјала, предратних занимања, војничких чинова те ратних улога итд. Само је пет од укупног броја песама без имена друга у самом наслову песме. Највећи број сведочи о учесталости, писцу надасве блиских, народних српских имена с почетка двадесетог века, такозваних репрезентативних имена (Верещагин, Костомаров 1973: 80) – *Драгош, Живота, Ранисав, Мркиша, Цветан, Радојко, Тиосав*, покоје понарођено календарско попут *Танасије, Пантелија* и једно старозаветно – *Аврам*, име пишчевог оца, али и брата у борби и његовог ратног друга. И отац и син – Аврам и Станислав, таман као двојица Нушића – Бранислав и Страхиња-Бан те многи други са пореклом у другој вери или нацији који су жртвовали најмилије за спас Србије у Великом и другим ратовима, требало би да нас подсети да отаџбина није пука својина „пореклом одабраних”, већ најпре оног који се бори за њено добро и који је, када то затреба, спреман за њу да положи и живот.

Топоними које Винавер, не случајно, уноси у свој песнички дискурс, осим што подсећају на пејзаж пишчеве отаџбине, такође побуђују низ асоцијација фолклорног, социјалног и национално-историјског карактера: *Липолист, Вреоце, Горња Петловача, Стари Влах, Камени Дол, Зли Газ, Непоменић, Вучји Трн, Зломислица* итд. Винавер не изоставља

ни *сан*, као „Један од важних симбола широко присутан у поезији... Сан је с тачке гледишта паганства, увек прелазак у други свет, к ‘туђима’. У том смислу, снови су у паганству реални подједнако као и стварност” (Маслова 2004: 104). Тако је Пантелија у француској болници, дивећи се доброту сестре Маргарите, ипак гајио наду да ће се вратити најпре у чету, потом и отаџбину, али кад се примакла смрт,

Пантелија је уснио сан
Да се не мора ни враћати у Петловачу:
Јер ово је Горња Петловача.
Што су изгледале маслине
То су шљивици
Што је било море
То су зелене ливаде
И свуд је наше плодно богатство
(Пантелија – РД, 45).

Не мање је упечатљива и симболика ветра који је код Винавера, у првом реду, „симбол промена, непостојаности, разметљивости и ефемерности”⁵¹, дакле, „стари дезертер и шкарт”, „грдан зановетало”, „познати беспосличар и дангуба” (*Вилотије* – РД, 76).

Без „буке и шума”, без транспарентне лексичке окићености, већ језиком који примарно карактерише изворност и спонтаност, Винавер с подједнаким осећањем дуга и братске оданости портретише и српске домаћине и оне грофовског порекла, другове са Сорбоне и оне из пољопривредне школе,

⁵¹ <www.simbolarium.ru/index.php/Ветер>

коморцију, редова, потпоручника и ратног војсковођу, трећепозивца и оног с прве борбене линије. Али и баба Ранђицу, тучену и мучену у шабачкој цркви након што

У самом почетку рата
Оба сина погинуше баба Ранђици
Бранећи храбро отаџбину
У шестом пуку

(Баба Ранђица – РД, 13),

те њено врачање као пратећу појаву српских веровања. У овој песми Винавер нам живо предочава народно веровање о скидању урока, *исцељивању вилосаних*, представу о *злим духовима* које баба Ранђица тера

...у глуху гору
Где петао не кукуриче
Где звоно не звони
И где путева нема за повратак

(Исто, 12–13).

Речи и синтагме попут *репати скотови*, *бесови*, *нежити*, *нечист*, *нечастиве неподобе* – само су неке из Винаверовог богатог лексичког корпуса које, осим што илуструју ауторово изванредно познавање српске фолклорне традиције, представљају додатна средства уз помоћ којих он обликује национално-културни карактер концепта *Велики рат*. У самом средишту тога концепта пламиња *Србија* као симбол братства, страдања и жртве за слободу.

ИЗВОРИ

- Винавер 2011: Станислав Винавер, *Ратни другови*. – Београд: Жагор.
- Винавер 2007: Stanislav Vinaver, *Iz dnevnika pariskog studenta // Citat Vinaver / priredio Gojko Tešić*. – Beograd: Kulturni centar Beograda, 261-271.
- Винавер 2007: *Citat Vinaver / priredio Gojko Tešić*. – Beograd: Kulturni centar Beograda.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Венедиктова 2004: Л. Н. Венедиктова, Концепт „война” в языковой картине мира (сопоставительное исследование на материале английского и русского языков). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тюмень.
- Верещагин, Костомаров 1973: Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров, *Язык и культура*. – Москва: Изд. Московского университета.
- Винавер 2011: Надежда Винавер, Књига сећања, љубави и захвалности у: *Станислав Винавер: Ратни другови* (поговор). – Београд: Жагор, 129–146.
- Винавер 1971: Станислав Винавер, *Чувари света*. – Нови Сад – Београд.
- Винавер 2006: Станислав Винавер, *Песнички модернизам*. – Пожаревац: Центар за културу, Едисија Браничево.
- Винавер 2007: *Citat Vinaver / priredio Gojko Tešić*. – Beograd: Kulturni centar Beograda.
- Винавер 2012: Станислав Винавер, *Језик наш насушни; Граматика и надграматика / приредио*

- Гојко Тешић. – Београд: Службени гласник – За-
вод за уџбенике.
- Владушић 2014: Слободан Владушић, Винаверови
дискретни хероји // *Летопис Матице српске*,
књ. 494, св. 5, 651–661.
- Димитријевић 2011: Владимир Димитријевић,
Станислав Винавер витез културе. <[www.pecat.
co.rs/2011/02/stanislav-vinaver-vitez-kulture](http://www.pecat.co.rs/2011/02/stanislav-vinaver-vitez-kulture)>.
11.08.2015.
- Зайтдинова 2009: Г. И. Зайтдинова, Концепт „су-
гыш (война)” в татарской языковой картине
мира. Автореферат диссертации на соискание
ученой степени кандидата филологических
наук. Казань.
- Константиновић 1991: Radomir Konstantinović,
Filozofija palanke. – Београд: Nolit.
- Маслова 2004: В. А. Маслова, *Лингвокултуроло-
гија*. – Москва: Академия.
- Пипер 2010: Предраг Пипер, *Српски између вели-
ких и малих језика*. Треће, допуњено издање. –
Београд: Београдска књига.
- Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика
стварности: Когнитивни аспект контрастив-
не анализе*. – Београд: Филолошки факултет.
- Раскин 1965: Džon Raskin, *Vrednosti*. – Београд:
Kultura.
- Релић 2014: Митра Релић, Језички показатељи по-
мерања на плану аксиолошког погледа на свет
// *Зборник радова са Међународне научне кон-
ференције „Улога образовања и васпитања у
развијању хуманистичких, интеркултуралних и
националних вредности”*. – Косовска Митрови-
ца: Филозофски факултет, 847–858.
- Тешић 2006: Гојко Тешић, Винаверова одбрана
песничког модернизма // *Станислав Винавер*:

Песнички модернизам (поговор). – Пожаревац:
Центар за културу, Едиција Браничево, 305–366.
Трилинг 1990: Lajonel Triling, *Iskrenost i autentičnost*.
– Beograd: Nolit.

ОРКЕСТРАЦИЈА БОЛА У ПОЕЗИЈИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

Некако је уобичајено да се приликом тумачења песништва бира оно полазиште и смер размишљања који омогућавају апстраховање или тек заобилазно наговештавање многих питања, пре свега, оних из домена трансперсоналног. Да је другачије, интерпретације песничких дела не би биле тако учестале нити би обухватале постојеће мноштво подручја анализе.

Песници се неретко позивају на „вишу духовност, на од Бога им послану лиричност” (Бернстин 1992: 54). Оправдање за то могуће је потражити у низу феномена својствених песничкој даровитости. Рецимо, у чињеници да се песник, уколико то стварно јесте, слободно речено, роди са знањем језика. Имамо на уму онај прирођени му осет таинства речи, однекуд доживљеног да је она „светлост духовног сунца”, да је кроз њу све прошло и од ње потекло те да се без ње ништа не деси од свега што је било (Друговац 1995: 41). Покушаји да се одгонетне то таинство песничке речи по правилу исходују различитим интерпретацијама са, најчешће, slabим могућностима да се доуми и језиком дочара оно што је, и како је, песник стварно видео и доживео. „Познато је већ да је доживљавање и разумевање уметничког дела индивидуални чин. Тако је индивидуална и читалачка конкретизација песме условљена менталним и другим

способностима, склоностима, предзнањем (образовањем) и личним искуством читаоца” (Сибиновић 2019). Слично бива са појмом времена. У тренуцима поетског надахнућа песници, разуме се, размишљају и доживљавају ствари у релацијама времена нешто другачијег од оног тренутног. Међутим, наслућивање песниковог означеног од стране читаоца најчешће је омеђено конкретним историјским временом и у оквиру њега стеченим знањима и искуствима.

Отуд није изненађујуће то што словеначки филозоф Горазд Коцијанчич у пост скриптуму есеја *Лепо као гласник: хришћанска естетика данас?* поставља питање: сме ли се песништво тумачити? Наиме, полазећи од постулата апофатичке естетике „најдубље домишљене у хришћанској естетици Св. Дионизија Аеропагита”, аутор промишља „апофатички смисао песништва који остаје по страни од сваке семантике дискурса, мада ‘енергетски’ прожима све слојеве песничке творевине.” (Коцијанчич 1996: 327). „Од лиризма клинописних плочица” – наглашава Коцијанчич – „и мистичке згуснутости далеког Истока преко Пиндара (...), византијске химнодије (...) Хелдерлина (...) све до врхова савремене поезије, поезија је свагда упесмљавање Мистерије што светли као калон (грч. лепо – прим. М. Р.) с ону страну сваке онтичке семантике.” (Исто).

Филозофска обазривост у погледу тумачења песничког стваралаштва, у мањој или већој мери, увек је присутна. Скрећући пажњу на два стиха Десанке Максимовић, Никола Милошевић је још 1974. год. забележио:

„Песник, дакле, писањем успоставља извесну дистанцу према свом доживљају пролазности, услед које, додуше, овај доживљај губи од своје конкретности, али зато песма добија једну моћ комуникације коју осећања немају и коју, по свој прилици, неће никада ни имати. Шта је песникиња осећала пре него што је написала своје стихове то ми не можемо знати и то се речима сигурно не може пренети чак ни делимично.” (Милошевић 1998: 346).

Имајући на уму напред казано, поготово би смислено било поставити питање: сме ли се ичији бол тумачити? О болу се најчешће и уопштено говори као о физичком осету или човековом душевном стању – емоцији и почесто заборавља на комплексност датог феномена који обухвата психофизиолошки, личносни, културно-социјални потенцијал људског бића, па отуд и привачи пажњу стручњака различитих профила (в. Хајдарова 2013: 80). Баш као и песма, која је тренутак само песниковог озарења, и бол је само његова најинтимнија „свечаност”, као што је то и сваког другог човека. „Људска потреба да се продре у телесна и нарочито душевна збивања која проузрокују бол и патњу прелази могућност одговора који наука може да пружи; она се протеже, природно, на област метафизике и њених понуда.” (Јеротић 1994: 123). Г. Хајдарова (2013: 211) наглашава да је поетика бола најразрађенија и најслободнија, али

„у исто време и сновидна тема: тражити истре истине бола код песника и слагати их за

потребе свог концепта представља захвалан и користан задатак. Но у њему постоји и моменат противречности, који даје на вољу фантазмагоријама. Јер, бол је неизмерљив, неизрецив, речима неописив, неупоредив, на шта је указивао Витгенштајн. Да би се спознала мера бола Другог, морало би се постати он сам”.

Поред свега, доживљај бола – физичког као и душевног је индивидуалан; „смирено однос човека Вере према себи и свом телу не потиरे бол већ даје снагу да се он смирено поднесе” (Хајдарова 2013: 217).

Па ипак се о болу оглашавају философи, психолози, лингвисти, књижевници... Није чудно што су, поред хришћанских Отаца, најбољи тумачи бола управо песници. Они, делатније од других, настоје да проникну у суштину овог феномена, активно се суоче са њим и изграде свој однос према болу.

Бол, слично песми, има, условно речено, и форму и садржај. Понекад изгледа да није тешко сагледати његову ритамску структуру, асонанце и алитерације, наслутити, да кажемо, „фоностилемику бола”. С друге стране, садржај бола, његов активитет, зависи од односа који субјект успоставља према њему, односно способности или неспособности сагледавања његовог смисла. Отуда бол у крајњим исходима бива извориште светлости или таме, наде или безнађа. Он може бити подстицај духовне идеје или покретач мрачних сила, узрочник љубави и мржње, добра и зла, живота и смрти. Извесно је да је смисао болу најпре задао хришћанство те

да је хришћанин – мученик, по обрасцу Христовог страдања, слободно изабрао да понесе свој крст без ропца (в. Хајдарова 2013: 145–146).

Све ове опште оцене могу, али и не морају бити од велике помоћи при промишљању бола у стваралаштву писца. Међутим, оне су, како год, полазиште да се на основу само онога што презентује уметнички текст издвоје макар и апроксимативни закључци.

*

Оркестрација бола (његове варијације) представља приметну особеност поезије Десанке Максимовић. Песникиња о болу саопштава посредно и непосредно. Многе песме у којима је тема поетског казивања наизглед нешто сасвим друго, било да је реч о покошеној ливади, или тражењу опроста подједнако за себра, угра и богумила, представљају, поред осталог, и најлепше руковети бола. Када пак читаоцу непосредно предочава бол, Десанка Максимовић то чини најчешће у исповедном тону, сасвим одређено и, утисак је, до краја искрено.

Врло рано песникиња је, како сама каже, „око свога срца поставила стражу / једног бола и једне радости”. Док читамо ове стихове и нехотице се присећамо поуке Св. Марка Подвижника: „Смењивање добра и зла примај добродушно. На тај начин Бог отклања аномалије ствари” (према Јеротић 1998: 25). Због тога и у оним најранијим песмама које често најављују бол као тугу (*Пролећна песма*, *На растанку*, *Слутња* и друге), ако се пажљивије анализирају, не доминира оно младалачко ус-

хићење болом предодређеним песниковом судбином. Само у ређим песмама из тога периода чини се да провејава извесно сластољубље и тражење утехе у болу на које упозорава Св. Марко Подвижник а темељито анализира Владета Јеротић (1998: 49). Овакав доживљај бола као да открива песма *Радост* из раних *Лирских оаза*:

Жудно, као шкољка зрно песка
Што пригрли и обвије бисером,
Душа наша хвата се за бол
И најдражим га благом огрће.

Међутим, свест о осећању природе бола, као и поступак његовог поетског предочавања, и у цитираном одломку песме у доброј мери ослобађају бол терета страсти и патетике.

У књизи *Психолошко и религиозно биће човека* В. Јеротић (1994: 114) концепту Платоновог бола као страсти што удаљује од добра, супротставља хришћански поглед на живот у оквиру којег бол не удаљава од добра него је ту да би очистио и преобразио. Но, без обзира на концептуалне философске разлике, треба уважити чињеницу да је исходште бола о којем Платон говори „смртна душа за разлику од њеног бесмртног дела” (Исто). Истина је да све дотле док се не успостави правилан однос према болу, ма ком религиозно-философском концепту човек био наклоњен, бол је жариште гнева који је супротност сваком добру. Уосталом, негативан одговор Максима Горког на својевремено му постављено питање да ли тежак живот чини човека бољим или горим, чини се сасвим искрен. Овде

није реч о алузији на мучно детињство и младост познатог писца већ о дубљим узроцима доживљаја властитог живота и времена у коме је живео. Да није искрено сагледавао властиту патњу, писац овакав одговор не би ни могао дати.

Не осећа ли слично и Десанка Максимовић када у једном периоду свога живота у *Молитви за мене* каже:

Па када, после многих срца што побра,
убереш и моје срце пуно мана,
сети се, Боже, мојих тужних дана,
јер Ти знаш да је тешко бити жалосна,
и бити добра.

Последњи стихови и опомињу и подстичу. Знајући да је бол „привилегија” срца, таман као и радост, Десанка Максимовић ће га однеговати по мери љубави и људскости. За песнике и људе попут ње, она борба непрестана два супротстављена – разума и срца у којој човек по правилу бива поражен, природно је неприхватљива. Они настоје и неретко успевају да, не компромитујући ни једно ни друго, поменуто двоје усагласе на начин да им „ум у срцу почине”.

Варијације бола у поезији Десанке Максимовић нису последица свесног заузимања различитог става већ песникињиног емотивног стања и духовно-интелектуалног узрастања. Евидентно је такође да је из свега тога произашао њен, казано речима В. Јеротића (1998: 51), „активан однос према болу”.

Зато и онда када бол наизглед представља ону платоновску страст коју дефинишу јад и туга, Десанка Максимовић, тада поготово, настоји да га истраже једноставним речима, без уочљивог егоцентризма, скоро са дистанцом:

Бол је моћни подругљиви бог који часове
претвара
у столећа и сваки трен чини ми се гвоздени
тешки век

читамо у песми *Чекање*. У песми *Молитва за љубав* песникиња сасвим одређено страхује од могућности да бол може дотаћи искра страсти:

О Боже, не молим за срећу, за радост, за сласт.
Да бол овај не умре мене је страх;
да огањ свети што у мени плану
не сагори се изненада у прах,
не разбукти се преконоћ у страст.

Бол је експлицитно супротстављен страсти и у песми *Паук*:

Али ја као и да сад чујем
тешку од страсти и лепу од бола
песму и припев...

Тако бол није трансфер, да се послужимо речима Милана Богдановића, „отужне сентименталности”, „конвенционалних уздаха”, „баналности”. У болу Десанке Максимовић не налазимо отиске романтичарски наглашене патетичности и позе песника – уклетника, изабраника лепоте, али и

несреће (према Клетников 1995: 57). Њено поетско-философско исходиште далеко је од оног какво се среће, рецимо, код македонског песника Михаила Ренцова за којег је „песма бол и казна” а „дан знак вечне ране” (Исто).

Песма под насловом *Бол* представља песникињину лирску исповест. Али, у том чисто дескриптивном суочењу са болом у целих шест катрена, ни у једном стиху не налазимо карактеризацију бола као проклетства које долази од овог онеспокојавајућег света. Напротив, ту је и „звезда сјај” и „неба лепота” и облаци што јој „као браћа у сусрет тихо иду” и пријатељи, иако „као у дан смрти у црно одевени”. Према томе, порука ове песме, мада посредно дата, јесте и то да „корене болу треба видети у *себи*, а не ван себе и код другог” (Јеротић 1998: 53). У песми *Кајање* песникиња то експлицитно и каже:

Свак има бар неко оправдање,
и лакше му је кад другог криви,
мени за овај бол и јецање
сем мене нико крив није живи.

Песникињина, као и Јеротићева констатација у директној је супротности са закључном оценом концептуализације бола у српском језику Д. Вељковић Станковић (2012: 346–347), датом на основу анализе корпуса ексцерпираног из речника српског језика, где се, између осталог, каже да „физички бол изазивају многи (различити) агенси, док се узрочником психичког бола сматра, пре свега, други човек (секундарни узрочници су елементарне силе)”. Овакав закључ-

чак, разуме се, није последица ауторкине непажљиве анализе већ мањкавости постојећих речника – недостатној репрезентативности или селективности речничких одредница.

*

На тему религиозног у поезији Десанке Максимовић изречени су, мање или више, принципијелни судови још након појаве њених првих збирки песама. Затим је В. Јеротић (1998а: 437) дао синтезу сва три слоја – паганског, старозаветног и новозаветног у стваралачком опусу Десанке Максимовић и било би готово неумесно томе ма шта додавати. Међутим, песникињин однос према болу такође омогућава да се назре доминантно религијско начело у њеној поезији. Чињеница је да у појединим песмама читамо скоро дословне поетске интерпретације светоотачких поука и новозаветног учења. У њима се очитује поимање бола као пламене наде, „чишћења и преображења” (Јеротић 1994: 125). Стихови песме *Блаженства*:

Блажени они што живе
на земљи од бола свог

садрже идентичну поруку оној „Благо онима који плачу јер ће се утешити”. У песми пак *Глас ноћи* Десанка Максимовић каже:

На узглављу скрушенога кајања
зору кад дочекала јеси ли,
и смерно поднела трајања
болова који су те задесили?

У овом хришћанском самопреслишавању питање смерног подношења бола по значају стоји у истој равни са питањем „Јеси ли кад другоме чашу поклонила / из које си сама пити могла?“, или пак са оним: „Јеси ли утеху делила људима / као чисту свету водицу?“, које је, у низу других, мерило заслуга да се „спокојно низ праге смрти сиђе ниже“.

Смерно подношење бола детерминанта је љубави. Човек и не мора бити свестан свог верујућег дамара, а ипак ће разазнати да „права љубав сама себе осјећа и сама себе мјери према боловима и патњама за које је способна“ (Ортега и Гасет 1989: 86). О томе Десанка Максимовић поетски приповеда у песми *Љубав*:

А сад знам да љубав слази до наших столова,
да пробди поноћ летњу на нашем длану;
сад знам да очи њене у нашем плану,
сад знам да љубав живи од наших болова.

„Љубав чини божанско дјело, најактивније које постоји: она потврђује свој објекат” – рећи ће Хозе Ортега и Гасет (1989: 91). Нећемо ништа ново рећи ако кажемо да је највећа вредност стваралаштва Десанке Максимовић у томе што потврђује човека по мери стварања Божијег, јер делотворном љубављу према ближњем одише у целости њена поезија. Чак и онда када се „као река скривена смеје њена самоћа”, песникиња је веома далеко од ортодоксних мистичара што своје спасоносно „ја” проналазе изван „ти”. Признање Богу:

да би добар кад год нам срцу радост узе,
да би милостив кад год нам путем жалост просу

само је један у мноштву показатеља песникињине
хришћанске оријентације.

*

Из напред казаног произлазе три најопштија закључка. Прво, посвећујући немалу пажњу феномену бола, Десанка Максимовић је, без обзира на повремене сумње и дилеме, успела да му одреди место достојанственог трајања. Друго, бол у поезији Десанке Максимовић није ни изданак платоновске „смртне душе” ни ничеанска патња, тј. судбином предодређена племенитост, већ бол рођен из човекове слободе и сазнања да „васкрсења не бива без мука”. Треће, песникиња имплицитно и експлицитно поручује своме читаоцу да би одрећи се таквог бола значило одрећи се љубави. А ту љубав озвездану хришћанским болом Десанка Максимовић је током дугог стваралачког живота претакала у лепоту.

ИЗВОРИ

Максимовић 1969: Сабрана дела Десанке Максимовић (*Зелени витез, Песник и завичај, Мирис земље*). – Београд: Нолит

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бернстин 1992: Charles Bernstein, Poezija je tvorevina zvukovne teksture // *GODINE*, god. 2, br. 1, Zagreb.
- Вељковић Станковић 2012: Драгана Вељковић Станковић, Концептуализација бола у српском језику // *Структурне карактеристике српског језика: зборник радова*. Књига 1. – Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Крагујевац; Скупштина града Крагујевац, 335–349.
- Друговац 1995: Миодраг Друговац, Битието и јазикот // *ОКО – македонска ревија за литература*, бр 17. – Скопје: „Детска радост”.
- Јеротић 1994: Владета Јеротић, *Психолошко и религиозно биће човека*. – Нови Сад: Беседа.
- Јеротић 1998: Владета Јеротић, *Свети Марко Подвижник и други огледи*. – Београд: Ars Libri – Приштина: Народна и универзиттска библиотека у Приштини.
- Јеротић 1998а: Владета Јеротић, Паганство и хришћанство у песмама Десанке Максимовић // *Десанка Максимовић. Споменица о 100-годишњици рођења* (прир. Велибор Берко Савић). – Ваљево.
- Клетников 1995: Ефтим Клетников, Поезијата како сублимирано дишење // *ОКО – македонска ревија за литература*, бр 17. – Скопје: „Детска радост”.

- Коцијанчич 1996: Gorazd Kocijančič, *Posredovanja: Uvod v krščansko filozofijo ob besedilih Irineja Lyonskega, Evagrija Pontskega, Dionizija Aeropagita, Janeza Hrizostoma, Maksima Spoznavalca, Janeza Skota Eriugena, Nikolaja Kuzanskega, Erazma Rotterdamskega, Franza Xavravon Baadra*. – Celje: Mohorjeva družba.
- Милошевић 1998: Никола Милошевић, Варијације на тему „Земља јесмо” // *Десанка Максимовић. Споменица о 100-годишњици рођења* (прир. Велибор Берко Савић). – Ваљево.
- Ортега и Гасет 1989: Jose Ortega y Gasset, *O ljubavi* (preveo Slavko Marojević). – Sarajevo: „Svjetlost”.
- Сибиновић 2019: Миодраг Сибиновић, Читање Попине песме Белутак // Пројекат Растко (електронска библиотека Миодрага Сибиновића). <<https://www.rastko.rs/rastko/delo/16151>>.
- Хајдарова 2013: Гуљнара Хајдарова, *Феномен боли в культуре*. – Санкт-Петербург: Изд-во Русской христианской гуманитарной академии.

II. ЛЕКСИКА

АУТОРСКИ НЕОЛОГИЗМИ У ФУНКЦИЈИ СЛИКОВНИХ И ЕКСПРЕСИВНИХ СРЕДСТАВА

(на материјалу српског и руског језика)

Промишљања о речи и поетској слици, нарочито оживљена пред сам крај 50-их година прошлог века, била су уједно наставак полемике лингвиста и теоретичара књижевности о могућностима и донетима лингвистике на пољу језика уметничке књижевности. Исцрпљивањем ове широке области и постепеним усаглашавањем ставова, пажња стручњака двеју поменутих дисциплина усмерава на је на конкретнија питања језика и његове функције у обликовању књижевноуметничког израза. Следствено томе, велики број радова посвећиван је лексеми и њезиној улози у стварању експресије и сликовног ефекта.

Експресивност, сликовитост и сликовност: теоријски аспект

Треба најпре рећи да се у мноштву радова из дате области, с једне стране, почесто не разазнаје потребна разлика између, иначе блиских (не и синонимичних), термина „сликовито” и „сликовно” а да је, с друге стране, појам „експресивно” подвргнут најразличитијим тумачењима до данашњег

дана. Код српских аутора, чини се, преовлађују термини *сликовит*, *сликовитост* и онде где би *сликован*, *сликовност* представљало адекватније изразе, а код руских доминирају речи *образ*, *образный*, *образность* (којима се означава једно и друго), док су знатно ређе *живописный*, *живописность* и сл. Примери потврђују да је сликовно увек и сликовито, обрнуто пак није случај; многе речи које се уобичајено одређују као сликовите нужно не садрже сликовни ефекат, те би та чињеница изискивала и термилошку прецизност. У исто време, реч „експресивност” дефинише се на свакојаче начине. Термини сликовитост и експресивност неретко се користе као синонимични, а понекад се сликовитост, уз вредносну, емоционалну и др., види као једна од компонента експресивности. Констатујући да „Иако се ради о суштинској категорији, експресивност се често замагљено, разводњено и таутолошки објашњава”, Б. Тошовић (2004: 25) у продужетку даје опширан преглед тумачења експресивности, као и различитих оријентација и приступа том тумачењу. Супротстављајући се општој збрци појмова, Тошовић (Исто, 29) прецизира:

„У тумачењу експресивности важно је, сврхосходно и неопходно разграничити експресивно и емоционално, експресивно и стилистичко, експресивно и изражајно, експресивно и сликовито, експресивно и конотативно, експресивно и естетско. Неопходност проистиче из чињенице да се ове ријечи често користе као синоними (нарочито експресивно и емоционално, експресивно и стилистичко), па се поставља питање да ли је нешто од тога

сувишно, непотребно. Ми тежимо максималном разграничавању наведених појмова како би се сачувала њихова категоријална аутентичност и термилошка вриједност. Основни разлог лежи у чињеници да се они у много чему не подударају.”

Аутор даље анализира сваку од наведених корелација, укључујући и, за нашу тему битну, корелацију *експресивно ↔ сликовито* закључујући: „Експресивност је шири појам у односу на сликовитост: свако експресивно није сликовито, док је свако сликовито експресивно. Дакле, експресивност је потпуно укључена у сликовитост.” (Исто, 35).

У продужетку наводимо само неке квалификације руских аутора које се односе на сликовност / сликовитост речи у контексту њихове књижевно-уметничке искоришћености. Тако А. М. Пешковски (1927: 63) констатује:

„Сасвим је недопустива манипулација са речју ‘слика’ која ту и тамо траје до данас а сходно којој се поетском сликом сматра само оно што је исказано пренесеним значењем речи (троп) или посебним лексичко-синтаксичким поступком (фигура). У читавом ‘Кавкаском заробљенику’ Л. Толстоја нашао сам само ј е д н у фигуру (поређење, при чему сасвим неразвијено) и ни ј е д а н троп (осим, наравно, језичких). И, ма како се односили према стваралаштву ове врсте Л. Толстоја, немогуће је негирати изражајност овог дела и избацивати га из оквира уметничке прозе.

Очигледно, ради се не о сликовитим и зрази ма већ о неизбежној сликовитости сваке речи, уколико она служи уметничкој сврси (...) Најбољи доказ за то су епитети, који врло често немају пренесено значење ('хладан снег', 'тамна ноћ') итд."

Сличну мисао заступа Г. О. Винокур (1959: 390): „Сликовитост уметничке речи не своди се нужно на њену метафоричност. Могуће је навести мноштво неметафоричких поетских речи, израза, читавих дела. Али истински смисао уметничке речи никад није заробљен у њеном буквалном смислу.” В. Шкловски у својој чувеној брошури *О васкрсавању речи* из 1914., којом је и наговештен руски формализам (Епштејн 2014: 13), између осталог и уз низ примера, истиче: „Свака реч је у основи троп”. В. Виноградов (1981: 107) тврди да „нема речи и језичких форми које не би могле постати средства за грађење слике. Нужно је само да њихова искоришћеност у уметничке сврхе буде стилистички и естетски оправдана”. С друге стране, А. И. Јефимов (1961: 22), који је, према Горбуновљевом запажању, склон подели лексике искључиво на сликовите и стилистички неутралне речи, изјављује: „Тврдити да је у књижевном делу свака реч сликовита – значи негирати сам проблем сликовитог говора.” Неки пак, попут П. С. Александрова (1959: 181–211), о сликовном обележју речи закључују успут, карактеришући га тек на нивоу Потебњине „унутрашње форме” и приписујући му одређену везу са стилском обојеношћу семеме. Констатујући да су „носиоци сликовитих значења првенствено тропи”, Т.

Матвејева (2013: 43) прецизира да је „сликовитост, у крајњем случају, бифункционална. Она је један од начина објективне номинације (на пример, термини у језику науке могу бити образовани путем преноса значења: *корен речи, језгро лексичког значења, семантичка дифузност*)...” Ауторка истовремено подсећа да сликовитост поседују и речи, у првом реду творенице са јасном унутрашњом формом, изван категорије тропа, попут *белоснежни, плавоок, среброљубац* (Исто, 44).

Упоредо са дискусијом око врсте и карактера лексике употребљене у књижевноуметничке сврхе, полемика је вођена и око природе и суштине уметничке слике као такве. У том контексту помињани су Шелинг и Хегел чији је естетски став, по речима Стољарова (1927: 104), у Русији популаризовао Белински а према којем је суштина књижевноуметничке слике у идеји која се јавља у непосредној чулној форми. „На располагању песнику је читава палета чулних опажаја (вида, слуха, осећаја мириса, опипа, укуса), мишићно-покретних осета и сл.” (Исто). Та, на први поглед веома убедљива, теорија чулне очигледности поетске слике – пише Стољаров – подвргнута је оштрој критици коју је својом књигом првенствено иницирао Теодор Мејер (Исто, 104–105). На основу Мејерових запажања „произлази да ни о каквом успостављању објективног чулно-конкретног приказа у поезији не може бити речи. У поезији се индивидуална чулна појава ‘поништава’ – остаје ‘мисао’ (Исто, 105) и, „уместо спољашње слике чулних појава, ми имамо друго и важније: њихову сачулност као врсту интуитивне спознаје” у чему се и огледа ис-

тински садржај поезије (Исто, 110). Не спорећи вредност и занимљивост Мејерове теорије о интуитивном ‘утиску’, Стољаров и те како оспорава његово одрицање очигледности слике и закључује: „Слика се мисли – утврђује Мејер. Несумњиво. Али, несумњиво је и обрнуто: слика се посматра (јер је очигледна).” (Исто, 111–112).

Напред истакнуте разлике у погледима, или тек у интерпретацији ставова, делом су последица и, како рекосмо, често јасно неиздиференциране употребе термина „сликовно” и „сликовито”. Под појмом „сликовно” на овом месту ћемо подразумевати „визибилну представу у читаочевој свести” (Јелушић 1996: 27) коју омогућава дати контекст, неовисно од тога што је она (та представа) – како с ослонцем на теорију Л. Виготског прецизира Јелушић – „по правилу (је) ‘допуњујућа’ и потпуно (је) произвољна” (Исто). И без обзира на теоријски закључак Л. Виготског да реч, сходно својој психичкој природи, „скоро увек искључује очигледну представу” (према Јелушић 1966: 26–27), веза између песничке и ликовне уметности, сажета у Хорацијевом исказу *ut pictura poesis* (песма је као слика) а садржаном у знатно ранијем Симонидовом одређењу *сликарства као неме поезије и поезије као слике која говори* (Јелушић 1966: 41), тумачена је још од античких времена. Данас су интермедијалне везе језика књижевности и сликарства све чешћи предмет научних разматрања, било да је реч о ствараоцима подједнако оствареним у два медијима – књижевности и сликарству, попут Ђуре Јакшића, књижевности и графици, попут Захарија Орфелина, онима доминантно оствареним у једном

од медија, попут Да Винчија (за разлику од Микеланђела у којем су још његови савременици „видели не само скулптора, сликара и архитекту већ и значајног песника” – Аникст 1992: 119), Пушкина, Љермонтова, Мајаковског, Хлебњикова и др.,⁵² или књижевних стваралаца који се нису окушали у сликарском умећу. Постизање естетског ефекта, као заједничког циља различитих врста уметности

„води ка томе (...) да свака од уметности повремено испољава тежњу да својим средствима оствари исти ефекат који иначе остварује друга уметност: једном песништво хоће да слика као сликарство, други пут хоће да оствари значењску поливалентност музике (...) У том тренутку, међутим, интервенише природа материјала: реч остаје реч, а подражавањем сликарства песништво постиже само то да открива нову могућност (или нови систем могућности) уметничке употребе речи” (Мукаржовски 1998: 134).

Вербална имитација сликарства у циљу транспозиције боје и светлости у песничку уметност

⁵² „Поезија руског футуризма била је најтешње везана за авангардно сликарство. Нису случајно многи песници футуристи били и добри сликари – В. Хлебњиков, В. Каменски, Јелена Гуро, В. Мајаковски. А. Кручоних, браћа Бурљук. У исто време многи сликари авангардисти писали су песме и прозу, учествовали у издаваштву футуриста не само као ликовни дизајнери већ и као писци“ (Акимов 2007: 146). Заправо, како истиче Н. Степанов (2009) „већина песника раног футуризма долази из области сликарства. Давид и Николај Бурљук, Мајаковски, Кручоних, Каменски били су сликари по професији (а други, као Хлебњиков, ако и непрофесионално, такође су се бавили сликарством), доносили у поезију у много чему принципе и методе сликарске уметности“.

захтева учесталу употребу одређених речи, најчешће придева и придевских именица, гдекад и „необично изведених речи”, док песничко имитовање музике подразумева „еуфонијско низање гласова у системе који се понављају” (Исто, 134–135).

Проучавање *синтаксе боја* уз помоћ термина позајмљених из музичке уметности – хармонски кључ, дурска и молска скала, валерски акорд и сл., саставни је део савремене теорије уметности (Опачић 2014: 235). Полазећи од троструког својства боје – нијансе (тона), zasiћености (степен чистоте) и валера (светлине), преко утврђеног распона боја у делима сликарске уметности – од остварења великог распона која припадају тзв. дурском валерском кључу до оних малог распона тонова означених молским валерским кључем (Исто, 236), З. Опачић утврђује да, с аспекта синтаксе боја, поезију Алека Вукадиновића (којом се у тексту бави) карактерише „претежна пригушеност тонова – односно молска валерска скала” (Исто, 237), произашла из типично ноћног пејзажа у Вукадиновићевим збиркама објављеним до краја осамдесетих година прошлог века. „Ноћ карактеришу слаба, пригушена осветљеност и теже видљив, а самим тим и тајанствен, чаролијски, ирационалан ноћни пејзаж, удаљен од свакодневног ‘плаветнила буке’, како песнички глас именује дан и дневну ужурбаност” (Исто, 238). Ауторка подсећа да је Никола Милошевић међу првима уочио специфичност Вукадиновићевог ноћног пејзажа упоредивши га са сликама Жоржа де ла Тура на којима је светлост „ограничена на одсјај свеће, лампе или кандила који пада на насликане ликове или објекте – управо

налик мотивима Вукадиновићевих песама” (Исто, 240). Бавећи се интермедијалном анализом сликовних ефеката у поезији В. Мајаковског, Т. Кравченко (2014: 74–75) напомиње да је мотив ноћи присутан и код многих других руских песника – Пушкина, Љермонтова, Тјутчева, Фета, Блока, Цветајеве, да им је заједничко то што опис ноћи происходи из душевног стања лирског јунака, с изузетком песме *Ноћ* В. Мајаковског, објављене 1912. године и уједно његове прве публиковане песме.

„У суштини, пред нама је реалистична слика ноћног града, заснована на прожимању језика различитих врста уметности (сликарства и књижевности) као јединствене уметничке целине (...) Настојећи да слика речима, песник уместо сликовитих речи које преносе душевно стање лирског јунака, користи речи – слике које означавају боје и тонове и које нужно дочаравају реалне предмете и појаве.” (Кравченко 2014: 75).

И из наведеног следи да је могуће, и потребно, раздвојити „сликовно” од „експресивно-сликовитог” с обзиром на то да речи с експресивним набојем нису увек и средства за стварање визибилне представе у поменутом смислу.

Није тешко уверити се да књижевна дела најбољих стваралаца потврђују становишта слична Виноградовљевом (1981: 131), према којем је „суштина проблема у уметничкој организацији, у поетском искоришћењу елемената заједничког језика”. У ту сврху Р. Јакобсон (1975: 204) уводи тер-

мине *селекција* и *комбинација*. „Селекција (избор) врши се на основу еквивалентности, сличности и разлике, синонимије и антонимије; комбинација – грађење реченице – заснива се на напоредности. *Поетска функција пројектује принцип еквивалентности са осе селекције на осу комбинације*”. Према томе, способност уметничког стварања подразумева, пре свега, умеће селектовања системом датих језичких облика и њихово комбиновање у замишљени креативни поредак. Веће могућности понирања у дубину језичких ресурса омогућава замашније и квалитетније давање језику, његово обогаћивање новим творбено-семантичким формама. Отуд није изненађујуће што литерарно стваралаштво добрих познавалаца језика неретко красе бројни и успели неологизми. Говорећи о процесу обнављања лексичког фонда, још је римски песник Хорације говорио и о пракси добрих писаца при избору лексичких средстава: „они не зазиру ни од архаизама, ни од неологизама, већ с изоштреним осећајем за језик бирају једно и друго” (према Собољевски 1959: 416).

Неологизми

Према констатацији изнетој пре скоро сто година (Габо 1924: 26), не треба доказивати да су неологизми неизбежни у језику једнако као што су неизбежни и законити захтеви живота који иницирају њихов настанак. Дакле, свака нова појава, свака нова законитост у процесу развоја природе и друштва, мора бити означена речју, следствено чему нове речи долазе првенствено да означе нове

појаве те да, у природном процесу обнављања лексике, замене старе речи. Неологизми нису само оне речи које се први пут јављају него су то и постојеће лексеме које служе да означе нове појаве. Отуд и уобичајена класификација неологизама на *лексичке* и *семантичке*. Има, међутим, неологизама који, рекло би се, нису преко потребни језику и који настају из жеље да се унесе свеже и ново. Дату класу неологизама, у мањој или већој мери, карактерише сликовност, сликовитост или различите друге врсте експресивности. Према томе, с тачке гледишта карактера именовања објеката стварности, неологизми се деле на *номинативне* (*деноминативне неологизме* према Мухвић-Димановски 2005) који искључиво служе за именовање нових појава и *номинативно-стилистичке неологизме* који „другачије именују већ именовано” и који се користе у одређене стилистичке сврхе (Шански 1964: 159). Сличној класификацији прибегавају и данашњи српски аутори. Тако М. Радовић-Тешић (2008: 364) издваја „три основна типа структуре неологизама: а) *лексички неологизми* који се односе на нове појмове; б) *лексичко-семантички неологизми* који се односе на преосмишљена значења познатих речи и в) *индивидуализми – оказионализми* својствени појединим ауторима / писцима”. В. Мухвић-Димановски (2005: 6) говори о двама типовима неологизама – *денотативним* и *стилистичким*, при чему *оказионализме* прибараја другој групи нових речи. Седамдесетих година прошлог века поједини аутори вршили су поделу неологизама и на *апсолутне* (лексеме које се први пут јављају у језику) и *релативне* (речи које већ постоје у различитим домени-

ма језика – професионално-термиолошка лексика, дијалекатска лексика, жаргонизми), али које су још увек непознате књижевном језику. По мишљењу О. Александрове (1974) апсолутним неологизмом може се назвати реч која отвара нови низ „дено-тативних синонима”, реч са неким компонентама семантичке структуре које јој не дозвољавају припадање било ком од раније познатих низова. Као пример апсолутног неологизма ауторка у то време наводи лексему *лунодром* која се не може уврстити ни у низ: *велодром – мотодром – танкодром* нити у низ: *аэродром – космодром – ракетодром*.

Теже је предвидети временски оквир у којем ће нека реч имати статус неологизма. Једне ће као такве опстајати дуго, уколико појаве и предмети које означавају и даље задржавају обележје новине. Друге ће функционисати као неологизми врло кратко, и то краће што је фреквенција њихове употребе већа. Треће пак застаревају – неке не успевајући ни да се укључе у активни лексички фонд, уколико појмови које означавају престају бити актуелни или уколико их замене нове речи које корисници језика радије прихватају. У вези са тим, неспорна је констатација Н. Шанског (1964: 157) да „нова реч представља неологизам само дотле док у себи носи обележје свежине, док говорник увиђа њену предметно-логичку новину или стилистичку особитост”.

Два су основна начина обнављања лексике: 1) творба неологизама средствима самог језика и 2) позајмљивање речи из других језика. Први начин подразумева могућности настајања лексичких новина употребом постојећих језичких средстава – новом комбинацијом старих морфема, универбацијом,

абривијацијом итд., врло често, како примећује А. Брагина (1973: 69), „ланчаном реакцијом” и по аналогiji, те преосмишљавањем старих речи, тј. њиховом употребом у новим синтагматским и идиоматским изразима, односно ширим контекстима. Други начин обнављања лексичког фонда сваког језика јесте преузимање, заједно са реалијама које означавају, и нових речи из других језика. Управо позајмљенице, које се прилагођавају граматичкој и фонетској структури језика у који доспевају, показују да процес неологизације није изолован, него да је повезан са фонетским, граматичким и лексичким системом језика, те да појава неологизама није пуко гомилање лексема већ да свака нова реч представља карику лаганих и усаглашених померања у лексичком ланцу. Које ће нове речи стећи право на „пуни живот” обично покаже време. Зато неологизми, по правилу, морају да „одстоје” у језику пре него што се укључе у активни лексички фонд (В. Лопатин (1973: 59).

Посебну групу неологизама чине *оказионализми* (лат. *ocasio* – прилика, случај), у литератури означени и низом других назива – *ауторски неологизми*, *индивидуално-ауторски неологизми*, *оказионални неологизми*, *стилистички неологизми* и др. Резултат су језичког новаторства појединца у конкретним ситуацијама, па их, сходно томе, карактерише и везаност за контекст. Прихватајући аргументацију појединих руских аутора, Р. Драгићевић (2011: 49) дате лексичке новотворбе представља под заједничким називом индивидуализми које накнадно класификује на *оказионализме* и *потенцијалне речи*, неједнаке по степену уобичајености творбеног модела и творбених средстава. Према

интерпретацији Р. Драгићевић (Исто), „Индивидуализми су лексеми за које постоји једна или мали број потврда. Већина неологизама у раној фази употребе прошла је кроз статус индивидуализама, али међу индивидуализмима има много лексеми које су настале у прошлости, а које никада нису добиле статус узуалне лексике”.

Због неретко ограничавајућих асоцијација везаних за термин околионализам те због чињенице да „случајност” није доминантна карактеристика анализираног корпуса нових речи у књижевном тексту, у овом раду смо се определили за термин *ауторски неологизам*.

Ауторски неологизми у књижевном тексту

„Експериментисањем са језиком баве се сви: песници, писци, досетљивци и лингвисти. Успео експеримент указује на скривене могућности језика, неуспео на границе тих могућности” (Арутјунова 1987: 6). Без обзира на њихову успелост, највећи број ауторских неологизама (индивидуализама) никад не доспева у основни лексички фонд језика. Разлог за то Р. Драгићевић (2011: 54) види у томе „што закон језичке економије не допушта нагомилавање средстава која имају исту улогу у лексичком систему. Према томе, ако већ постоји *спојеност*, мале су шансе да ће *неодвај* постати узуална лексема”. Упркос свему, одређеном броју ауторских неологизама настајалим у различитим епохама временом је обезбеђиван пуни живот у оквиру речничког фонда конкретног језика. Ако

ће, на пример, поодавно прихваћена реч *прозаседавшиися* многе данашње кориснике руског језика и асоцирати на Мајаковског, већина њих вероватно не зна да је уобичајене и још увек незаменљиве лексеме устаљеног речничког фонда попут *впечатление* – утисак, *влияние* – утицај, *промышленность* – индустрија, *трогательный* – дирљив и др. још на размеђу XVIII и XIX века сковао М. Карамзин, или да су речи *градусник* – топломер, *равновесие* – равнотежа, *вещество* – материја, супстанца и др. потекле из пера М. Ломоносова. Уобичајено је мишљење да ауторски неологизми настају с циљем експресивнијег учинка, са пишчевом жељом да освежи уметничку замисао или дочара језик ликова. Позната је уочљива склоност појединих писаца ка творби нових речи или преосмишљавању постојећих, док је код других то ређа појава. Извесно је и да писци имају неједнак, декларативан или прећутан, став у погледу неолексичких творевина. В. Мајаковски је не једном јавно истицао потребу и значај творбе нових речи. Утврђујући да је величина А. П. Чехова, пре свега, у лексичком мајсторству, Мајаковски (1955, I: 296–297) подвлачи обавезу писца да ствара нове речи будући да „Сваки период живота има своју словесну формулу. Нашу борбу за нове речи у Русији изискује живот. У Русији се развила животна врева градова и она захтева речи брзе, економичне, одсечне...” (Исто, 324). Отуд је, као једна од кључних програмских тачака руског футуризма, обелодањена потреба активног рада песника на плану лексичког експеримента и творбе нових речи. „Егофутуристи”, на чијем челу се нашао И.Северјањин, поставили су

још радикалнији захтев у погледу лексичког новаторства, сматрајући потпуну обнову језика једном од својих најважнијих обавеза и утврђујући да „Практично сваку појаву у култури, свакодневном животу, у традицији и савремености, треба назвати изнова смишљеном речју.” (Волохова 2020: 39). У својој „Декларацији речи као такве” из 1913. године А. Кручоних пише: „Речи умиру, свет је вечно нов. Уметник види свет на нов начин и, као Адам, свему даје имена. Љиљан је прекрасан, али је реч ‘Љиљан’ похабана и ‘измучена’. Зато ја љиљан називам ‘еуы’, и првобитна чистота је васпостављена.” Г. О. Винокур припада кругу теоретичара који су ангажовању футуриста на плану језика пружили недвосмислену подршку. Уочавајући да новотворбе типа *бобэоби* ионако нису саздане у комуникативне сврхе већ искључиво у сврху номинаца и је, аутор констатује да такву улогу оне несметано могу да врше (Винокур 1990: 21).

Учесталост ауторских неоексема у руском песништву иницирала је израду речника неологизама, како појединих аутора – Владимира Мајаковског, Велимира Хлебњикова, Игора Северјањина, Јевгенија Јевтушенка и др., тако и група аутора који припадају одређеном књижевном правцу (нпр. *Словарь окказиональной лексики футуризма*) или периоду (*Словарь авторских неологизмов классиков русской литературы XIX в.*). У српској, по свему скромној, лексикографији, оваква врста речника најчешће изостаје, иако је „словотворство”, на овај или онај начин, обележило српску књижевност од самих њених почетака. „Сетимо се Доментијана, Теодосија, Данила Другог Пећког са својим уче-

ницима и њиховог ‘плетенија словес’, као и алитерично-асонантних славословија хиландарског монаха Силуана из XIV века, који су били узор другим европским књижевностима, углавном православних народа.” (Лаковић 2006: 5). Међу српским писцима који су стварали у XIX веку по ауторским неологизмима првенствено остају упамћени Сима Милутиновић Сарајлија, Ђорђе Марковић Кодер и Лаза Костић, у првој половини XX века то су, пре свих, Оскар Давичо, Станислав Винавер, Момчило Настасијевић, док другу половину минулог и почетак овога века у том погледу обележава стваралаштво Матије Бећковића, Момира Војводића, Алека Вукадиновића, Милосава Тешића и других.

Једна од тешкоћа при изради речника ауторских неологизама јесте утврђивање управо њиховог првобитног ауторства. В. Никулцева (2013: 315) напомиње да је у стваралаштву В. Мајаковског нађено преко три хиљаде, на први поглед оригиналних, лексичких и семантичких неологизама. Међутим, поредећи неологизме Мајаковског представљене у два публикована речника са властитом картотеком неологизама песника XIX и XX века, ауторка открива запажен број дублета у неолексиконима других песника, како оних из песничког окружења – И. Северјањина, Д. Бурљука, В. Каменског, В. Хлебњикова, тако и представника других књижевних праваца – С. Јесењина, Н. Асејева (имажинизам), В. Нарбута, Г. Городецког (акмеизам), В. Иванова, Ф. Сологуба, В. Брјусова, К. Баљмонта (симболизам).

Наша намера је да, на темељу грађе ексцерпираних из стваралаштва српских и руских писаца (уз

малу ограду у погледу првобитног ауторства о којем говори Никуљцева), предочимо у којој мери, сходно поменутиим захтевима, неологизми оправдавају своје појављивање и, уколико је њихов настанак основан, којим ауторским поступцима они доприносе сликовности и експресивности контекста. Анализа нових речи могућа је у оквиру тзв. другог и трећег ступња (минималног и ширег контекста) поетизације речи, какву предвиђа Б. Човић (1989: 65).

Неологизми у функцији визибилно-звучног ефекта

У књижевним текстовима налазимо творбене и семантичке неологизме – директне носиоце сликовног ефекта. На пример, у Ћосићевом роману „Време зла”: „У крошњама *ојесењених* јасенова шумори ветар и златастим лишћем засипа Милену”. Неовисно од тога што су „асоцијативне визуелизације изазване пиктуралном интенцијом” (Јелушић 1996: 25) синтагме *ојесењени јасенови* „индивидуално психолошке”, евидентно је да нам наведени неологизам на најекономичнији начин предочава пејзажну слику са – лако је замислити – нијансама доминантно жуте боје. Треба напоменути да је велик број Ћосићевих, како творбених тако и семантичких лексичких иновација у функцији сликовних средстава. Да у функцији визибилно-звучне представе могу бити, ваљано искоришћена, постојећа лексичка средства, показује једна из мноштва мајсторски скројених строфа М. Тешића у којој кованица *жегожежель* само успешно подупире остале, како би рекао Г. Ђого (2013) – „носаче” слике и звука.

Распреде сферу препелице прх,
А жегожежељ почне жежен зрик.
У жишци јула: жетвен немир – срх,
А жетелаца оштар пев и цик.
(М. Тешић, *Сонет пшенице у време жетве*)

У оквиру сонетних записа М. Војводића региструју се следећи стихови:

Горски *сузарник* – бистра каменица,
Сан свих жедника и сјај живог ока
Високог топца скамењеног лица
(М. Војводић, *Каменица*)

Неологизам *сузарник*, осим што представља успелу творбу, у датом контексту заузима доминантну позицију и најупечатљивији сликовни елемент. Кад је реч о овом, као и претходно наведеним примерима, могло би се поставити питање песникове намере да, свесним подражавањем сликарства, код читалаца изове представу успешног акварела или, можда, згуснутог уља на платну. Позната је, мање-више, стално присутна тенденција песништва да прекорачи границе задате му материјалом – језиком и приближи се сликарству или музици и, обрнуто, тенденција сликарства и музике да се приближе песништву (Мукаржовски 1998: 35). Такође је познато да се одређени правци једне уметности препознатљиво пројектују и на друге, али та врста транспозиције укључује више елемената те се о њој на основу издвојених неологизама не може закључивати. Па ако те иницијалне и

свесне намере песника да слика речима није било, остаје да је – неки би рекли – тако „хтела” песма, што само додатно потврђује свеприсутно и спонтано прожимање различитих врста уметности.

Подједнак успех у наглашавању визибилног ефекта аутори постижу употребом семантичких неологизама. Показује то, међу другима, В. Мајковски употребом општепознате речи *расплавлен-ный* у новом контексту:

В порт, горящий, как *расплавленное лето*,
Разворачивался и входил товарищ «Теодор
Нетте»

(В. Маяковский, *Товарищу Нетте,
пароходу и человеку*)

Та „лука, горућа као *растопљено лето*” садржи неоспорну пиктуралну димензију а сличне визибилне асоцијације побуђује реч *малахит* у реченици К. Паустовског: „...смеет се море, качая в жидком *малахите* солнечное утро и теплый шумливый рейд.” („Приазовье”), или, на Андрићев начин искоришћене лексеме *жидак* и *плетиво*: „А у октобру, кад је поподневно сунце *житко* и кад га човек пије без краја и замора као да пије саму жеђ, она се готово не одмиче од мене док седим на тераси, покривен *плетивом* сунца и сенки од лишћа.” („Јелена, жена које нема”). Илустративан пример представља и неологизам *оката вода*, један у низу забележених у „Молитвама на језеру” Св. владике Николаја (Велимировића): „Језеро моје лепо слепо је благо, ако се *оката вода* оцеди из њега.”

Као што је поменуто, Милосав Тешић спада међу оне наше ствараоце чију поезију карактерише изразита ликовност коју аутор постиже, између осталог, и мноштвом успешних неологизама. Природу Тешићевих неолексема понајбоље објашњава Г. Ђого (2013):

„У свом стваралачком поступку нове и необичне речи – изведенице, кованице, скраћенице – не губе везу са етимолошким кореном, али је њихово значење толико проширено или измењено укрштањем са другим, блиским, па и удаљеним лексемама да их морамо читати на нов начин. Тешићеве неологизми могу се упоредити са укрштеним воћем које није изгубило правезу ни са једном од подлога, па ипак је посве нова врста плода.”

Неретко су Тешићеве новотворбе носиоци примарно звучне експресије, док терет визуелизације преузме, опет, који од семантичких неологизама, попут лексеме *дроњци* у следећем катрену:

а с *осој-горја* тврдо кад *закркти*,
Под терет-вучом, колским путем *точје*. –
Развуче *дроњке* месечина с бркљи,
а с коса крену црне коже овчје.

(М. Тешић, *Трешња*)

Или:

Из црних *крпа* бије земљин мрак
у бистрик дневи, куд се цвркут, гук
каденцом своде вранама у грак,
у чашке биља и у тмуо зук –

(М. Тешић, *Сонет узораних њива*)

Визибилну представу на сличан начин иницира лексема *лист* у песми А. Вукадиновића:

Уснула кућа и гост спава
Ништа је у сну не пресеца
Само *лист* *росе* *лист* *месеца*
Благо је с врха осветљава

(А. Вукадиновић, *Кућа и гост*)

Кад је реч о неолексици А. Вукадиновића, А. Милановић (2014: 287–289) примећује да је „промена поетичких начела у Вукадиновићевој поезији утицала и на промене типа творбе кованица у његовом песничком језику. Другим речима, да се управо међу Вукадиновићевим кованицама налази можда најбоље и најдиректније сведочанство о суштинској повезаности између песникових поетичких и стилистичких начела”. Тако у циклусима са фолклорном симболиком песник своје лексичке иновације лишава граматичких обележја – суфикса и наставака сводећи их на коренску морфему и „фокусирајући тако и читаоца на суштину, односно на базичну *семантику* својих лексичких иновација”, док у песмама са хришћанском симболиком преовладава сасвим други тип творбе усаглашен са „другом доминантном предачком мелодијом која чини традицију српске поезије – оном *црквенословенском*...” Уз све казано, битно је поменути песниково интимно расположење као последицу општих друштвених прилика. Док је осамдесетих година и Вукадиновићева ноћ означена „као тамна, модра, љубичаста – ретко као црна” (Опачић 2014: 239), у његовим песмама из деведесетих домини-

ра *туроб-боја*. „У овој песничкој етапи фреквентни су изрази којима се појачава дистопијска слика света – *мрачно, тамно, тмурно, пуно мрака, грак, туроб, вран, тамни там* и сл. (...) Тама се шири изван својих уобичајених зона, на дневну светлост (у првом зраку јутра пламти ‘грактај мрака’, па дан постаје ‘вран’).” (Исто, 244). Таквој слици доприносе и песникове неолексичке полусложенице попут: *туроб-јутро, гавран-зима, вран-крилима* и сл.

Туроб-јутро

Грак до грака

И чвор-дрво

Пуно мрака

У крв у кост

Стисла зима

Гавран-зима

Врân-крилима

(А. Вукадиновић, *Гавран-дрво*)

Или неолексичке синтагме попут *грактај мрака*:

Дан ти врân ти

Прва зрака

Сред уранка

Грактај мрака

(А. Вукадиновић, *Новембарска*, 93.)

Б. Стојановић Пантовић (2005: 12–13), не случајно, види Вукадиновића као једног од аутентичних наследника „кодеровске” линије песништва.

То наслеђе се понајвише и огледа у оркестрацији слике и звука. Визибилно-звучни (роморни) ефекат, као примарна одлика спегова Ђ. М. Кодера, неретко је присутан и у његовим „Разјасницама” које већина тумача не види као речничке одреднице у уобичајеном смислу већ као оделите прозне и песничке творевине, тим пре што те наводне разјаснице, по принципу синонимије, готово по правилу садрже нове неологизме и почесто само умножавају нејасноће. Уколико то није случај, ево како Кодер уз помоћ додатних неоексема „разјашњава”, на пример, сопствену кованицу *звијут*, преносећи речима визибилно-звучну чаролију природе: „кад ветар *литизу* (тј. танку кожицу трске) млати, онда *живота* гласом, или *звијута*”.

У песмама Даринке Јеврић обједињеним под заједничким насловом „Сабор врана у Приштини” (*Јудин пољубац*) доминира, неологизмима појачана, слична оркестрација слике и звука која је додатно оснажена лоцираношћу песничке радње.⁵³

Поваздан примрак
над Приштином.
Сватују вране
у *гојном пришту*.

⁵³ Јата врана настањених у Приштини, ионако туробну слику поткрај деведесетих година прошлог века чинила су још туробнијом и ретко ко је могао размишљати о памети и солидарности стигматизоване птице. Током гладних зима почев од 1999. песникиња и ауторка ове књиге трудиле су се да нахране све птице – врапце, голубове, вране које би слетеле на балкон. Могло се приметити да су вране бивале најупорније да призову свој гладни врањи род пре него би и саме започињале да кљуцкају оно што би се тог јутра нашло на скромном менију (мрвице хлеба, зрна жита или пиринча).

Небо премркло
и предјел вран
већ од ранила
на враништу.

(Д. Јеврић, *Вранилово*)

Или:

Небо је зјап
над *гавран-градом*
полога врањег бázд.
Врагодушних чамна моба
дечица врања
и чеда гаврања
црну гребеају вуну
драгане мој.

(Д. Јеврић, *Моба*)

С друге стране, ту слику чини још упечатљивијом употреба неолексичких фигура, тј. синтагматских спојева, у првом реду и сходно класификацији М. Ковачевића (1995: 15–21), оксиморонског типа:

О каква *тама стоока*
у пришт-вароши:
Већ од зорила
мрче дан
свиће мрчина.

(Д. Јеврић, *Тама стоока*)

Неолексички оксиморон

„Оксиморон (ст.-грч. *oximōron* – оштроумно-глупо) – троп, заснован на споју по смислу супротних појмова: *топли снег, паметна глупост, весела туга, сиромашини богаташ* и сл.” (Козинец 2014: 3). Аутор издваја три типа оксиморона – а) оне који се јављају несвесно, као језичка грешка у говору, б) стилска фигура и в) сложени термин попут *сухо вино, течни гас* и др., уз напомену да „учесталост употребе оксиморона изван одређеног контекста и утврђивање његовог конкретног значења, преводи оксиморон у ред идиома”, какве илуструју синтагме *мртве душе, живи труп* и др. (Исто, 4–5). У фокусу нашег интересовања на овом месту је, разуме се, оксиморон као стилска фигура.

Парадоксни лексички спојеви уочљиви су још у Његошевом стваралаштву, на шта посебну пажњу скреће Р. Поповић (2013: 91). Наводећи Његошеве „оксиморонске фигурације” попут: *поглед с мраком угашени, искра у смртну прашину, луча тамом обузета* и сл., основну поруку датих конструкција Поповић сажима у следећој реченици: „Будући огреховљена твар(ца), човјек је онтолошки свезан у чвор парадокса, а све његове напоре спознања *непостојност колеба ужасна.*” У истом раду аутор истиче да „У седам својих лирских кругова, са седамдесет и пет појединачних остварења, Настасијевић има стотињак разнородних парадоксних конструкција, од чега у циклусу *Магновења* безмало половину тог броја” (Поповић 2013: 133). Но, пре свих, у мноштву неочекиваних творбених поступака и лексичких спојева, овај начин стилиматизације текста користи „један од узорних пред-

ставника” стила *плетеније словес* Андоније Рафаил, на шта указује С. Вучковић (2014: 205–212). Тако се у корпусу његових неосложеница среће и *звездосијателное чрнило* у значењу „мастило којим је писано име Лазарево” а које „сија попут звезда” (Исто, 209).

Из мноштва примера у савременој српској поезији, наводимо песму, једну од најлепших, С. Раичковића која је сва саткана из споја неспојивог:

Тај мук – да није звук без краја
Што свуд сеже
Па неки мир са криком веже
Ил маглен дух са месом спаја?
Тај крик – да није врх тишине
Што се ко усов у нас руши
Ил неки бат у нашој души
Кад бол се вине?
О мисо рије
Мој дух и као *смрт* ме гледа:
Све што бива – да сан није
Заспалог нечег усред леда?
Тај мрак да није болест *сјаја*?
О сјај су само врата краја.
(С. Раичковић, *О сјај су само врата краја*)

„Шали се озбиљно” – вели Бећковић (*Ниси ти више мали*), а у песништву Д. Јеврић, поред наведеног примера, у збирци песама *Посланице с Проклетија* срећемо још читав низ сличних лексичких спојева: „Тамница моја од свјетлости” (*Лета*), „Рођењем слијеп / Очевидац сам” (*Очеви-*

дац), „Мати моја слијепа / Свевидећа” (*Послање*) и др. Нарочиту врсту парадокса илуструју и следећи стихови О. Давича:

Киша пада у Дунав.
О боже, боже,
Дунав је покисао
све до голе коже.

(О. Давичо, *Детињство*)

Неолексичким спојевима оксиморонског типа у сврху експресивизације текста, ништа мање, скло-ни су и руски писци, што је резултирало и *Речником оксиморона у руском језику* (Козинец 2014) у којем, према броју одредница, предњачи Игор Северјањин, а из којег, уз шире познате наслове као што су *Мертвые души* (Н. Гогољ), *Живой труп* (Л. Толстој), *Горячий снег* (Ј. Бондарјев) и др., издваја-мо неколико илустративних примера.

Ее *веселая печаль*,
Ее *печальная веселость...*
Саней задернутая полость,
И теплая у губ вуаль.
(И. Северянин, *Веселая печаль*)

*

И вокруг тебя *запела тишина*,
И чистым солнцем сумрак озарился,
И мир на миг один преобразился,
И странно изменился вкус вина.
(А. Ахматова, *Тринадцать строчек*)

*

Данная песня – не вопль отчаянья,
Это – следствие одичания.
Это – точней – первый крик молчания.
(И. Бродский, *Виктору Гольшеву*)

*

Я проснулся в холодном поту после сна,
«*Живая правда!*» – первое что подумал я!
Свалившись с дивана, лежал на полу
И смотрел сквозь окно на большую луну.
(П. Клюев, *Живая правда*)

Оксиморон као стилска фигура налази своје место и у прози. Тако су у роману „Бајка” Д. Ћосића, међу другим, приметне и сложенице типа: *ноћодан*, *ветротшина*, *сушокиша*, *мракосев* и др., а добар пример представља и *ледяной кипяток*, забележен код Фазила Искандера: „Глубокая, заколдованная вода стояла передо мной (...) Я вошел в нее по пояс и, на мгновение присев, окунулся с головой. Обжигающий *ледяной кипяток* сковал дыхание, и я, подброшенный, выскочил из воды.” („Святое озеро”).

Неолексичке изведенице, сложенице и полусложенице

Обухватнији приказ неолексичких твореница у стваралаштву српских и руских писаца захтевао би томове књига, а систематско сагледавање типова творбе у смислу појединачног представљања сваког афикса и сл., барем дупло више. Стога ће

у наставку, у оквиру уопштене слике творбених модела којима се одређен број писаца служи, бити скренута пажња само на неке специфичности двају корпуса ауторских неологизама.

Разноврсну стилски обојену лексику М. Н. Кожина (1960: 81–88) групише у три категорије. Прву чине „органични” експресивне речи које других, неекспресивних значења, и не поседују.⁵⁴ У другу категорију Кожина убраја лексеме код којих је, као последица њихове метафоризације, једно од значења експресивно. У трећу категорију, према овој класификацији, спадају речи које стичу експресивну обојеност уз помоћ творбених елемената. У вези са интенционалношћу настанка песничких неологизама, за разлику од неолексема творених у комуникативне сврхе, Јан Мукаржовски (1998: 199) запажа да

„песнички неологизми настају као естетички интенционални нови облици, а њихово суштинско обележје јесте неочекиваност, неуобичајеност и јединственост. Неологизми стварани у комуникативне сврхе усмерени су, напротив, ка уобичајености деривације и ка лакој сврставању у неку лексичку категорију; овим особинама је условљена њихова општа употребљивост. Када би, међутим, песнички неологизми били стварани с обзиром на општу употребљивост, тиме би била

⁵⁴ Ову врсту лексичке експресије, својствене речима у било којој употреби, А. Т. Панасјук (1973: 29) назива инхерентном лексичком експресивношћу, за разлику од адхерентне лексичке експресије која се јавља као резултат употребе речи у одређеном контексту.

угрожена њихова естетска функција: зато се по правилу стварају неуобичајено, уз знатно насиље над језиком како са аспекта облика тако и са аспекта значења. Није, дакле, исправно вредновати песничке неологизме истим мерилом као књижевне неологизме”.

Ту неисправност подвлачи и М. Ковачевић (2010: 89) када, одговарајући на грубе критике упућене својевремено на рачун неологизама Лазе Костића, истиче да, из перспективе нормативне граматике, свака стилема представља језичку аномалију.

Дакле, неолексичке творенице у књижевном – песничком и, највећим делом, у прозном стваралаштву јављају се првенствено у функцији поетске изражајности текста. Запажа се да при творби неолексема писци користе најразличитије творбене могућности, при чему једни чешће прибегавају творби сложеница и полусложеница, док се други учесталије ослањају на афиксалне, гдекад сасвим одређене, ресурсе свог језика. И као што су, рецимо, код песникиње Мире Алечковић фреквентне изведенице са речицом *не* (*небило*, *недан* итд.) (в. Пецо 1996: 329), а какве (нпр. *нереч*), такође, „посебну пажњу привлаче” у песништву Алека Вукадиновића (Милановић 2014: 298)⁵⁵, тако су у Ћосићевом неолексичком корпусу, међу остали-

⁵⁵ „Лексичка негација појмова указује на постојање Вукадиновићевог песничког и митолошког антисвета, а овакве кованице песник понегде и додатно значењски појачава. Тако је нпр. значење симболичне кованице *нереч* (*Мук Неречи који ноћу / зна да крила ти успава*)” (Милановић 2014: 298).

ма, карактеристичне изведенице са префиксом *о-*, попут наведене *ојесењен*, или са префиксом *по-*, па тако у роману „Бајка” срећемо *опролећити*, у роману „Грешник” *остићен*, *очућено*, а у роману „Верник” *поснежен*, *поињен* и сл. Још већи степен експресивног набоја садрже руске творенице са префиксом *о-*, поготово глаголске, попут, сасвим неочекиване Хлебњиковљеве *онежиться* настале од придевске основе (*нежный*). Приметна учесталост новотвореница са префиксом *о-* бележи се и код Игора Северјањина у чијем песништву налазимо мноштво глаголских неоексема са именичком основом попут: *олунить* (од *луна*), *огимнить* (од *гимн*), *отронить* (од *трон*), *окалошить* (од *калоша*) – „Чтоб ножки не промокли, их надо *окалошить*” („Карета куртизанки”) итд. Занимљиво је да овај песник од својих, именицама мотивисаних, глаголских неоексема потом твори читав низ глаголских придева типа: *олуненный*, *овесененный* (према *овесенить*), *омолненный* (према *омолнить*), *орозненный* (према *орознить*) – „Его душа – заплавленный Грааль, / Его уста – *орозненная язва...*” („Уайльд”), *обнебесенный* –

Ты слышишь? – чьи-то голоса
звучат так весело – задорно
Над *обнебесенной* рекой?
Дитя, послушай, – успокой
Свою печаль; пойми, все вздорно.

(И. Северянин, *Июневый набросок*)

У вези са Северјањиновим уочљивим посећањем за отвореним вокалима, занимљиво је запа-

жање које, уз примере „Я повсеградно *оэкраен!* // Я повсеградно утвржден!” и „Милая *белолебедь* в светлом *раскрыльи* крыл”, износи К. Волохова (2020: 39):

„Важна особина Северјаинових неологизама јесте фонетска игра која омогућава да се музички прошири и продуби смисао стиха (...) Северјаин инсистира на сећању звука, које, мимо нашег знања, живи у нашем поимању света (...) Користећи често отворене пунозвучне вокале ‘о’, ‘э’, ‘а’, он вештачки продужава реч, даје јој очигледну чујну певност, подвлачи исту. А како је реч нова, захваљујући том поступку, учини се да је она створена баш у том тренутку, рођена из самог песниковог гласа, из његовог дионизијског надахнућа.”

Да употребу овог или оног творбеног модела неретко прати одређена врста мистификације, показује А. Милановић (2020) анализирајући изведенице са суфиксом *-анка*, почев од Кодерове *роморанке* (чије значење без песникове „Разјаснице” не бисмо разумели) преко низа ауторских неологизама Лазе Костића са истим суфиксом, све до употребе суфикса *-анка* у савременој књижевности „у чему ваља препознати и један од поетичких континуитета са епохом романтизма” (Милановић 2020: 68). Осврћући се на неологизме са суфиксом *-анка* у песништву Л. Костића, Милановић подвлачи да „посебну пажњу привлаче они који су творбено иновативни: *израјанка* је добијена суфиксацијом од предлошко-падежне конструкције *из раја*, *све-*

сијанка комбинованом (сложено-суфиксалном) творбом, а *змајованка* сливањем делова песничковог надимка праћеног суфиксацијом (*змај* + *јов* + *анка*)” (Исто).

Ако се вратимо Момчилу Настасијевићу, запазићемо да, поред оксиморонских неолексичких спојева попут *гојазна глад*, *чемер заслади*, *неизрече ово у реч* и др. које наводи Р. Поповић, у стваралаштву овог обајника и чаробника (како га је назвао С. Винавер) промичу најразличитије, одреда успеле, неолексичке творбе, било да је реч о префиксалним (*небожан*, *небог*, *неходе*, *непутем*) или оним изведеним од глагола уз помоћ нултог суфикса (*обол*, *пребол*, *расточ* и др.). Анализирајући песму *Божјак* и успевајући да растумачи Настасијевићев језик (што многим не полази за руком), З. Никитовић (2013: 186) најпре открива да реч *пребол* у датом контексту не означава, како би се очекивало, превелику бол већ „начин укидања боли, превладавања боли”, као што ни *божјак* не значи „просјак”, да су „И *обол* и *пребол* (су) суфиксалне изведенице настале извођењем помоћу нултог суфикса од глагола *преболети* и *обоleti*” (Никитовић 2013: 187). У закључку ауторка констатује:

„У дивно оствареној антитези базираној на суфиксалним изведеницама, *обол* и *божјак*, *Обол ми пруже, мајко / по дрхтај Бога / ја њима на дар, / божјак ја распевани*, Настасијевић је са тако мало ријечи исказао смисао и суштину хришћанског живота, пут аскезе (...) Кроз овакав однос према ријечима Момчило Настасијевић није само ширио семан-

тички дијапазон лексике, већ је оживљавао сакрална значења која су у новом раздобљу књижевног језика код Срба потиснута, јер је семантичко поље православне духовности претрпјело својеврсну десемантизацију сакралног садржаја.” (Никитовић 2013: 189).

Настасијевићева неолексичка креативност подједнако је присутна и у његовом прозном стваралаштву, у којем је велики број експресема изразите метафоричности и асоцијативности. Такви су, на пример, глаголи *уливадити* (од *ливада*), *раскожити* / *раскожавати* (од *кожа*) („Истинословац сину”), *ужирити се* – угојити се (према рус. *жир* – маст, сало) („Година”), па *зачедити* и *улишајити* мотивисани именицама *чедо* и *лишај*: „Тај муж, тврђаху, *зачеди* јој тицоглаву децу, у којој она не виде ни трунке себе.” („Прича о недозваној госпођи и гладном путнику”); „Јер ни у теснацу не беху старином, него из којекаквих невоља притицаху у заклон ту, да се ма и на камену *улишаје* животом.” („Откуда дођосмо”). Нарочитом асоцијативношћу обилују неологизми попут *шубараиш* (од *шубара*), *сомотли горе* („Година”), као и *угљеваре* (са основом *угаљ*), настао аналогијом према *врачаре*: „Па и оно, како увераваху *угљеваре*, будући прострељено виловитим погледом, пробљуваваше јед и сушаше се у тролетници.” („Прича о недозваној госпођи и гладном путнику”) итд. Настасијевић је творац и повеликог броја полусложеница типа: *недохват-благо*, *пламен-оплођење*, *челик-век*, *бисер-жеђ*, *непребол-дубина*, *искон-море*, *стамен-стабло*, као и сливеница попут неолексеме

хорно настале од речи *хорски* и *орно*. М. Павловић (2000: 329) примећује да су Настасијевићеве творенице овога типа забележене у циклусу „Магновење” веома сличне неотвореницама енглеског песника Хопкинса, „са којим га везују и друге нити”.

Станислав Винавер – „нови звук и нова мисао” у нашој поезији који је остао странац међу нама (Павловић 2000: 271). „И то је” – напомиње М. Павловић – „искључиво наша кривица. Јер нисмо спремни да уложимо напор потребан да се уђе у његов мисаоно-музички свет” (Исто). Винаверово песништво космичке светлости, звука, ћутања и тишине („Тишина је за сваког ко је понирао у дубине звука – врховна музика, а ћутање, за оног ко је тражио истину поетске речи – најдубља поезија” – Павловић 2000: 270), неправедно је остало у сенци његовог есејистичког и пародијског песничког стваралаштва. Као редак познавалац музике, свог и страних језика, па, следствено томе, заговорник језичке мелодије, жубора у језику и ослобађања језика од сваке стеге, С. Винавер је аутор и великог броја најразличитијих неологизама и изван широко познате *Пантологије*. Међу уочљивим пишчевим поступцима творбе неолексема јесте скраћивање постојећих именица: *узруј* (узрујавање), *заглух* (заглушивање), *окол* (околина, околиш), *лелуј* (лелујање), али не и творба безсуфиксних девербатива, оно што му је засметало чак код Л. Костића. Претворба именица уз помоћ нултог суфикса заступљена је како у Винаверовим прозним тако и песничким остварењима. Скраћени облици именица у песми су неретко у функцији риме и ритма, па тако *слут* и *ћут* у следећем примеру:

Замрло срце!... А ако је мир!...
И мозгом само, у тајни кут
Спомен се скри, ко тамна *слут*.
Спомен на давни звукова пир!
Па ћути све, Смрт свуд, и *ћут*,
И нама само привиђа се глас...

(С. Винавер, *Умире град*)

У Винаверовом песничком и прозном стваралаштву срећу се и творбе по аналогiji: *променица* (према *именица*), *стрмоглеђа* (према *злопоглеђа*), *сунчар*, *звездар* (према *месечар*) и низ других са суфиксом *-ар* попут *паметар*, *мађијар*, полусложенице типа *безмер-горостас*, најразличитије префиксалне творбе попут *непесник*, *досклађен* (сасвим доведен у склад), затим необична компарација (*драмскији*) и подједнако неочекивана напоредна префиксација глагола, као у песни:

Све ми можете отети,
Све преобразити,
Пречезнути чежњу,
Слутњу *преслутити*,
Ал' неодступно и неисказно,
Док буде ичега, икога и игде:
Нешто ће древно у нама
Да ликује тајно.

(С. Винавер, *Ликовање тајно*)

Најнеобичнијим глаголским творбама одликује се и песништво Оскара Давича, и то не само од именица попут *хлеб*, *платно*, *кост* него чак од личне заменице:

Преластим. Из крушне пећи тек *исхлебим*
а лик ми ланени у покров већ *латни*.
Ипак, и без лица, дрхтећи ја *тебим*
Ја, туђег пољупца, корал оковратни.
(О. Давичо, *Туђи пољупци*)

Прошао сам скроз, кроз казну, земљу нашу
драгу и кад је снагом својом *костиш*.
Сељаци, пред зидом, веле робијашу:
– И бол је, мој брате, Србија, да простиш.
(О. Давичо, *И крв...*)

Приметне су и Давичове глаголске творбе настале аналогijом према постојећим изразима и речима: „Ја нисам од *краљића*, царских *царевића* / што *лов ловују*, *бију* и *лумпују*” (уп. *бол болују*), али и именичких твореница попут *меткометина* (према *ветрометина*) и сл. Најшири дијапазон твореница овога писца огледа се и у сложеницама попут *нигденикоговић* („Ја сам од горких *нигденикоговића* / што *жита ору* и *копају руде*.” – „Хана”), *душосклон* („Ако ми је лик црн, поглед крижни, / ја не видим, браћо, слеме *душосклона*.” – „Балада о робу”), *стоклас* и др., потом неочекиваних префиксалних изведеница: *одмамъен* (од *маме*), *немоје*, све до творбе простог суперлатива од присвојне заменице *мој* („Страсније се воли крхкост различака / *најмојијим* стасом *ледине немоје*” – „Сужањ поробљеној отаџбини”) или синтагме *сестреће ћутње* („Каирос”).

Успешне глаголске творбе са именском основном срећу се код Момира Војводића:

Ту прахује песник царскијех сонета,
Горди принц српскога језика и лире;
Шака родне земље још није донета
На чело у ком се лед и ватра мире.

(М. Војводић, *На гробу Јована Дучића*)

Уместо глагола почивати, аутор је у песничком надахнућу „изнедрио” реч *праховати*. Унутарлексички контраст – неочекиваност да се од именице *прах* у значењу „почивше тело” образује глагол, проузроковао је да максимум експресивно-емотивног набоја датога катрена „изрони” управо из неологизма *прахује*. Разуме се, свака, а поготово нова реч, своју оправданост тражи и налази у одговарајућем језичком суседству (о „друштвености” речи в. Винавер 2012: 40). Према томе, у мери у којој конкретни неологизам доприноси изражајности поетског казивања, исто толико текстуално окружење потпомаже емоционално-експресивну реализацију односне нове речи. У том смислу и у одговарајућем контексту, подједнако су изражајне Војводићеве сложенице и полусложенице попут *муњооки*, *брзозрели*, *дјечак-жшшка* и сл.

У најљепшем царском граду, круни цара
неимара,

Живио је *муњооки* и брз дјечак – плава чигра.

Прескачући дјечје игре, смијех, бајке и радости,
Живио је *брзозрели дјечак-жшшка*, косе плаве.

(М. Војводић, *Билина о скитници*)

„Вера Те моја види, Господе. Она је светлост и даљновид очију мојих” – пише Св. владика Николај у „Молитвама на језеру”. Именска сложеница *даљновид* представља упечатљив значењско-експресивни елемент исказа, а у делу молитве: „Да и наш живот постане *тросунчано* сијање, слично ономе, од кога долази све сијање непомешано с тамом”, неологизмом *тросунчани* аутор на најекономичнији начин изражава властиту уронулост у суштину православног живота – веру у Свето Тројство. Успели неологизми јасно илуструју да експресивни садржај речи не претпоставља затамњење њезине значењске компоненте. Напротив, показује се да, што је „позитивна” експресивност изражења, то је и семантичка димензија нових речи јаснија, односно номинацијска информативност већа. „Уметничка реч може бити тачна не само директном једнозначношћу већ и самом својом ‘нетачношћу’” (Васиљева 1975: 28). Лексички композити типа *тросунчани* често су коришћена средства при исказивању експресивно-емоционалног садржаја, како у српском тако и у руском језику. Искључиво у функцији семантичко-изражајних средстава, али и ритамске доследности у низу напоредног римовања, јесу и све неолексеме у књизи *Три поеме* Матије Бећковића, било да су настале најнеобичнијим суперлативним удвајањем:

Учини ми љубав душо најнајнија
И укради се тајно најтајнија,

поступком слагања и префиксације:

Учини ми љубав док је за видела
Зрако што си мркле мраке *крозвидела*

Учини ми љубав не буди *ненежна*
У слепа времена стидна безнадежна

(М. Бећковић, *Учини ми љубав*)

или пак суфиксације:

И твојом десницом крстом *кртосана*
Моли те душа само теби знана

(М. Бећковић, *Господе помилуј*)

Неолексеме са лако препознатљивим значењем творбених елемената могу, на први поглед, имати примарно номинацијску функцију, док се експресивност манифестује у њиховој „детење” једноставној творбеној структури. Такав је, на пример, случај са сложеницама и полусложеницама у бајковитим текстовима Фазила Искандера: *кроликоварение, крољченок-подводьрь, удав-охотник, петля-удавка* итд.: „После этого был разработан ряд классических *петель-удавок*, и случаи запутывания удавов в собственных узлах значительно сократились” („Кролики и удавы”).

Посебан слој „органични” експресивних неологијама чине они са најконкретнијим значењем творбених компонената чија је функција, у првом реду, карактеришућа, попут: *мозготром, једноумчад, убикумац, гасилуча, всякојородный, лженадежда* и сл. Тако у поетским и прозним текстовима М. Бећковића, М. Војводића, В. Мајаковског, А. Вознесенског и др. фигурира огроман број нових речи

са поменутиим структурним обележјима. Појачана експресивност наведених неологизама произлази из чињенице да су сви они, као што рекосмо, у функцији карактеризације носилаца различитих појава, а израз су пишчевог става у односу на морал, понашање, друштвене односе и др. Само у Бећковићевој збирци *Међа Вука Манитога* од близу сто ексцерпираних неоексема, њих тридесетак је из поменуте групе (*ништачељад*, *камендомовић*, *Купитруњевић*, *сјекоглавоша*, *ђаволозоб*, *ласнозијев*, *мекообразан* и сл.). Треба рећи да је у стваралаштву М. Бећковића, осим наведених тзв. „императивних сложеница” творених у духу народног језика (Милановић 2019: 204), као надасве економичних експресивних средстава, заступљена читава лепеза других творбених поступака. Они су подједнако уочљиви у Бећковићевим збиркама *Кажа*, *Служба*, *Чији си ти мали?* и др. У *Кажи*, на пример, уз такође доминантне неоексеми наведеног типа (*пустоод*, *свратикућа*, *чминтославље*, *кличиглав*, *устојед*, *преколећници* и сл.), среће се, таман као и у збирци *Хлеба и језика* (в. Милановић 2019: 201–202), запажен број глаголских неоексема у чијој су основи именице (*надчминтити*, *чминтизирати*, *застарешинити се*, *прецамијати* и др.) и, обрнуто, нових именица са глаголом у основи, попут *наилазник*. Висок ниво експресивности и негативних асоцијација садрже неоексеми представљене збирним именицама са формантом *-ад*: *јучерањчад*, *празничад* (од празнити), *ококућад*, а главни терет експресије у неологизму *поганеж* је такође на слабо продуктивном форманту *-еж* са иначе пејоративним призвуком (в. Цвијовић 2017: 458). У функцији негативне карактеризације

је и читав низ полусложеница типа *ни-људи*, *ни-села*, *ни-карактери*, *не-момци*, *не-потомци*, *мрч-њиве* и др. С обзиром на инспирисаност истим језичким поднебљем и народним дамаром, нимало не изненађује то што у песништву М. Војводића срећемо веома сличне карактеришуће творенице, попут: *ничијенац* (од *ничји*), *сулудничад*, *качкеташи* (са јасном асоцијацијом на комунисте), *раскољнички* – где изменом само једне фонеме (*л у љ*) у већ постојећој речи песник подвлачи интензитет и степен жалосног националног раскола и др. Творби, именицама мотивисаних, глагола а у функцији карактеризације друштвених појава, веома је склон и Б. М. Михиз. Отуд у његовој „Аутобиографији – о другима” и немали број твореница попут: *квислингованти* (од *квислинг*), *покомесаровати* (од *комесар*), *јеретичити* (од *јеретик*), али и глаголских сложеница типа *пустозврцати* (дангубити) и сл. Падају у очи и Михизове неочекиване суфиксалне творбе, углавном настале по аналогiji и у сврху означавања занимања, као што су *ружар* (узгајивач ружа), *змијолог*, *змијарство*, *чоколадар* и др.

Суфикси, попут оних турског порекла (*-иџа*, *-лија*, *-лук*, *-ана*) у српском језику и руских *-юга*, *-јага*, *-уля*, *-ун* и др. сами по себи су носиоци експресивног садржаја, али то могу бити и сасвим уобичајени суфикси у неочекиваном контексту. На пример: „Плотников трое: старьй, но еше жилистый, *кашљон* и *куритель* Илья Степанович Лукинов, ядреный, как березовый кряж...” У реченици Василија Белова напоредо су дати неологизми *кашљон* и *куритель*. И док је у првом случају изражајност неологизма иницирана самим суфиксом

-юн (-ун), дотле је експресивност у случају неологизма *куритель* резултат творбеног „конфликта” (употребе уобичајеног суфикса *-тель* уз основу где није очекиван). У функцији изражајности и информативности контекста је и Ћосићев неологизам *апсанџија* (затворски радник) у следећем примеру: „И кад зна да одлази из Главњаче, не пита је за Владимира; и кад се око подне враћа с празним судовима у којима му је однела храну, не пита је ни да ли су *апсанџије* примиле храну.” („Верник I”). Осим као средство у функцији информативно-експресивне реализације поруке, неологизми са турским суфиксима могу бити и у функцији језичке економије, као у Михизовој „Аутобиографији о – другима”: „Од тога смо нас двадесетак били поповска деца и плаћали смо половину цене. Остале *интернатлије* плаћале су пуну цену.”

Творбеном разноврсношћу у свакој појединачној књизи добри писци понекад успевају, гдекад и не, да потру нежељене ефекте учесталости неоексема овог или оног творбеног типа. О таквим ефектима најмање су размишљали руски футуристи који су се програмски обавезали на обнову лексике и били доследни на том плану, упркос унутрашњим поделама (кубофутуристи, егофутуристи) те несугласицама и унутар новооснованих група.

Неупитна солидарност на том пољу огледа се и у међусобном подстицању, било да је реч о похвалама, попут оне у којој В. Мајаковски назива В. Хлебњикова „Колумбом нових поетских меридијана” и аутором „читавог периодног система речи” (Акимов 2007: 166), или критикама које су, опет, могле резултирати неологизмом, као што је *эго-*

северјанизм који је у љутњи на Игора Северјањина сковао Иван Игнатјев. Експериментисање са језиком Велимира Хлебњикова, Владимира Мајаковског, Алексеја Кручоних, Игора Северјањина и др. наишло је на нескривен отпор шире читалачке публике и гласно негодовање на књижевним вечерима, посебно када би песници изговарали, ником разумљиве, стихове састављене од чудних комбинација различитих звукова. Да није реч о шарлатанству стручњацима је из прве било јасно, тим пре што су међу новаторима препознавали и људе завидних образовних и моралних профила, какав је био В. Хлебњиков и чија је песма „Бобэ́оби пелись губы” до данас незаобилазан предмет тумачења при самом помену овог писца.

Бобэ́оби пелись губы
Вэ́эоми пелись взоры
Пиэ́эо пелись брови
Лиэ́ээй пелся облик
Гзи-гзи-гзэ́о пелась цепь
Так на холсте каких-то соответствий
Вне протяжения жило Лицо.

(В. Хлебников, *Бобэ́оби пелись губы*)

Од свега што је речено при тумачењу дате песме у најкраћем ћемо поновити да је реч о тзв. заумном језику, својеврсном „звукпису” којим песник успешно портретише распевано лице човека, његову гримасу при изговору (нпр. *бобэ́оби* чине искључиво уснени гласови), и то у форми идеографског речника тако што реч дату на почетку сваког стиха у продужетку истог стиха одмах и

преводи. О. Лекманов (2016) објашњава да се ради о покушају „превода једне уметности (сликарство) на језик друге уметности (музика) посредством треће (поезија). Аутор као да стоји испред портрета (‘платна’) и покушава да ‘пева’ реалије од којих се слаже портрет”. При одговору на питање да ли тврдња да се „емоције најбоље могу изразити посебном звуковном структуром која често нема одређено значење” припада само групи људи (футуристима) или је то општа језичка појава које још нисмо свесни, В. Шкловски (1919: 14–15) наводи примере који показују да су још Пушкинови савременици јасно увиђали мрачан доживљај једних (нпр. у) и радостан доживљај (нпр. а) других звукова. Аутор, уз мноштво примера, такође подсећа да заумни језик није никаква новина те да се он среће код разних народа света, и то, у првом реду и у најчистијем виду, у круговима секташких мистичара. „Азбучна истина” је оно од чега полази В. Хлебњиков кад каже: „Језикотворство је експлозија језичког ћутања, прасак глувонемих слојева језика. Заменом у постојећој речи једног звука другим, ми нетом отварамо пут из једне у другу долину језика и, попут железничких радника, кроз гребене језичког ћутања, у земљи речи пробијамо путеве комуникације” (Хлебњиков 2019: 624). Вођен интуицијом (интуитивизам је у основи заумног језика – подвлачи Степанов 2009), писац мало даље каже: „Може се рећи да постојећи језик није друго до сенка великих закона чисте речи пале на неравну површину” (Хлебњиков 2019: 265). Из мноштва других примера „игре са постојећом азбуком” у којој се, мишљење је писца, остварује

нова уметност и отварају могућности за стварање јединственог – светског језика, наводимо:

Это шествуют *творяне*,
Заменивши Д на Т,

Ладомира соборяне
С Трудомиром на шесте.

(В. Хлебников, *Ладомир*)

Писац објашњава: „Ако имамо пар речи као што су *двор* и *твор*, а знамо и за реч *дворјани*, можемо створити и реч *творјани* – творци живота...” (Хлебњиков 2019: 626).

Какав год да је био одјек језичког експеримента руских футуриста, остаје чињеница да су они, пре свих В. Хлебњиков⁵⁶ и А. Кручоних, уложили огроман напор у развијање тог експеримента и стварање заумног језика. Познато је да је Хлебњиков на песми „Бобэоби пелись губы” радио целих годину дана. Површнији познаваоци Хлебњиковљеве поезије углавном га и памте по овој врсти песништва. Под истим утиском, и стручњаци неретко превиђају податак да је нешто касније, у совјетском периоду, В. Хлебњиков „проговорио на сав глас” свима разумљивим језиком (Степанов 2009).

Хлебњиковљева неолексичка продуктивност огледа се у чињеници да је само од глагола *любить* сковао 400 нових речи (Акимов 2007: 152) те да је неке песме написао користећи једну једину основу,

⁵⁶ Треба подсетити да, иако није следио програм футуриста, Хлебњиков их се није одрицао и остао је са њима до краја.

попут *смех* у песми „Заклятие смехом” у којој се срећу најразличитије варијације именичких облика: *смеяч, смейево, смешики, смеюнчики*, па придев *надсмейный*, прилози: *смеяльно, рассмеяльно, усмеяльно*, глаголске творбе попут *смеянтвуют*, облик заповедног начина *иссмеяся* итд. Ако се у датом случају донекле с напором чита исфорсирана нагомиланост неоексема, сасвим другачији доживљај пријатеља песма „Там, где жили свиристели”:

Там, где жили свиристели,
Где качались тихо ели,
Пролетели, улетели
Стая легких *времирей*.

Пажњу привлачи генитивни облик неологизма *времири/ времирь*, очигледни аналог именице *снегирь* (птица певачица), настао од основе именице *время* уз помоћ наставка именице *снегирь* и употребљен да, по мишљењу О. Лекманова (2016), означава смену годишњих доба коју дочарава долетање и одлетање птица певачица.

Где шумели тихо ели,
Где *поюны* крик пропели,
Пролетели, улетели
Стая легких *времирей*.

Од неологизма – именице *поюны* (са основом *петь*), Хлебњиков већ у завршним стиховима твори нови – придевски неологизам *поюнна*:

Ты *поюнна* и *вабна́*,
Душу ты пъянишь, как струны,
В сердце входишь, как волна!
Ну же, звонкие *поюны*,
Славу легких *времирей*!

Придев *вабна́* углавном се доживљава као неологизам, иако се ради о скоро заборављеном регионализму – синониму речи *обольстительна, привлекательна* (Лакманов 2016). Запажа се да су, складно распоређени, неологизми из цитиране песме како у функцији комплексног описа руске природе, тако и у функцији постизања замишљеног ритма и риме. Из огромног корпуса Хлебњиковљевих твореница поменућемо глаголе *онежиться* (од придева *нежный*), *крыльшиковать* (од *крыло*) од којег писац потом твори и глаголски прилог *крыльшикуя* (сетимо се мноштва Северјаинових глаголских изведеница и из њих потом творених глаголских придева), као и обрнуте случајеве – именице произведене од глаголске основе попут *зазовь* (од *завать*) уз помоћ нултог суфикса, полусложенице типа *времяши-камышши* и сл. садржани у обимном *Речнику неологизама Велимира Хлебњикова* Наталије Перцове (Беч – Москва 2009).

Ако бисмо међу српским писцима потражили Хлебњикову по много чему сличног ствараоца, посебно у области језикотворства, онда би то несумњиво био Ђорђе Марковић Кодер. У оквиру тумачења Кодерових спегова српски стручњаци ту и тамо помену руски формализам В. Шкловског и песнике футуризма, кратко указујући на извесну повезаност управо Кодера и Хлебњикова. Српски и руски писац разликују се по времену у којем су

живели и књижевним правцима који су обележили време сваког од њих. Разликују се и по дужини живота. Кодер се упокојио четири године пре него што се руски писац и родио. Први је живео 85 година, други свега 37. Међутим, да ли због блиских философско-литерарних извора са којих су се напајали, сличног фолклорног наслеђа које су помно изучавали, безмало истоветних живота које су водили („Был он нелюдим” – пише М. Матјушкин о Хлебњикову, дакле – самотњак и особењак какав је био и Кодер), тек, сличности међу двама писцима је много више. И да ли се може сасвим искључити могућност да је млади Хлебњиков био на неки начин упознат са стваралаштвом српског писца? Имајући на уму да су један и други били неуморни путници и, посебно, да је, у оквиру њему својственог словенофилства, Хлебњикова и те како занимао јужнословенски простор, за нас то питање остаје отворено. Из мноштва подударности у стваралаштву двају песника, поменућемо само неколике. Прво, Ђ. М. Кодер говори о васкрсавању или реинкарнацији речи барем пола века пре В. Шкловског који у својој брошури *О воскресении слова* из 1914, дајући подршку тек приспелом футуризму, теоријски осмишљава напоре његових присталица на плану обнове језика. Кодерово поимање суштине васкрсавања „пра-речи” такође претходи истој замисли руских футуриста. Кодеров језички подухват гомилања неолексема усмерен је првенствено на то да би се „у игри и експерименту указао корен ‘пра-речи’ односно станиште појма на који се односи” (Лаковић 2006: 43), да би се, другим речима, отворила нова „лек-

сичка гнијезда” за производњу изведених (увек нових – прим. М. Р.) значења” (Иванић 204: 281). Исто је имао на уму и В. Шкловски чија је уверења Хлебњиков следио и на лексичком материјалу васцели живот проверавао. Дакле, сходно теорији В. Шкловског, „оживљавајући посао у језику не своди се на васпостављање заборављених, несталих речи и њихових значења (...). Оживљавати је потребно не толико речи, колико коренове, како би се они изнова покренули у језичкој равни и из њих почеле да ничу нове речи” (Епштејн 2014: 14). Надаље, и један и други писац свој ромор, звукопис, заумни језик, звездани језик... васкрсавају на оживљеном свету бајалица, клетви, враџбина српског и руског народа, свесловенских веровања, али и веровања присутних у културама других народа, у оквиру којег проговарају птице, виле, богови, звезде, цвеће. Кодерово „истицање гласовне семантике језика, наглашавање звучне полифоније и уопште богата еуфонија и еуритмика” (Дамјанов 2017: 34) у основи је Хлебњиковљевог стваралаштва. Д. Иванић такође подвлачи Кодерово инсистирање на „фоничним елементима извора као основним разликовним значењским јединицама (‘Нубље је ума напон, да што више дуби и мисли што се више уплеће и без успеха троши, и губи’. ‘Сумрим, тавно разбирам’)” и закључује: „Из тих се примјера види, а има их велики број, како је наш пјесник, и не формулишући изричито програм стварања нових ријечи, поступао готово истовјетно каснијим предлозима руског пјесника Хлебникова...” (Иванић 2014: 282). Фоничност је суштинско обележје и мноштва Хлебњиковљевих твореница и песник,

не случајно, посредством пророка Зангези призива читаоце: Ево! Појте сви заједно са мном!

Гоум
Сум
Уум
Приум
Ниум
Вэум...

(В. Хлебников, *Зангези*)

Игром с азбуком и могућношћу замене безмало сваког слова у постојећој речи, руски песник, као и Кодер, настоји да открије скривено биће језика, језика који сам собом проговара.

Прекрасен благовест ума.
Прекрасны его чистые звуки.
Но вот Эм шагает в область сильного слова
'Могу'.
Слушайте, слушайте моговест мощи!
Иди, могатырь!
Шагай, могатыр! Можар, можарь!
Шествуйте, моги!
Шагай могоач. Руки! Руки!
Могунный, можественный лик...

(В. Хлебников, *Зангези*)

Заменом слова *б* словом *м* песник твори речи *моговест* (према *благовест*), *могатырь* (према *богатырь*), *моги* (према *боги*), *можественный* (према *божественный*) и објашњава: „Ово *Ем* продрло

је у посед *Бе*, да га се не би плашило већ испунило дуг победе (...) Тако ми будимо заспале богове говора (...) Ја сам могућар и благовест *Ем! Можар! Можаров!*” Из Хлебњиковљевих „разјасница” се види, да он, баш као Кодер, исте објекте „зависно од тренутка именована” (Иванић 2014: 281), означава на другачији начин, као што истим речима означава неистоветне појмове, па је *ноум* једанпут ‘непријатељски ум, који води другим закључцима, ум који првом говори – но’, а други пут је ‘спорећи, такмичарски’, речју *выум* песник најпре означава ‘проналазачки ум’, потом ‘налетелу глупост’. Кодеров жанровски синкретизам спегова, тј. „чести прелазак на прозну форму говора, која се, особито у спеговима *Девесиље*, *Митологије* и *Искони* јављају – уз драмске партије – као повлашћени формални делови текста” (Стојановић Пантовић 2005: 24) не редак је поступак и руског писца, пре свега, у његовим *Надповестима*. Митологема птице, графичка симболика и нумерологија (и Хлебњиковљеве, као и Кодерове текстове неретко прате свакојаки цртежи, математичке формуле и сл.) и још много тога указује на уочљиву блискост погледа на свет и језик српског и руског писца .

Уочивши беспредметност настојања тумача Кодеровог дела да сврстају песника у овај или онај књижевни правац, остављајући га притом и у немоћи пред његовим ромором, „с ону страну језика и с ону страну поезије”, Д. Бошковић (2014: 9), ослањајући се делом на мишљење Б. Стојановић Пантовић, у Кодеровом опусу проналази управо потврду

„да логоцентрични свет, човек и култура нису, заветом рађања модернитета или ро-

мантизма, нестали, већ да су задржани у митопоетској свести. Кодерови спевови не дозвољавају распадање реалности; иако је његова поетика фрагментарна, налозима новог времена, она се враћа средњовековној заокруженој слици света која је обједињавала све аспекте постојања у духу ‘евокације једне митско-митолошко-хришћанске структуре света у којој постоји хијерархијска подела на овоземаљско и небеско, као и низ посредника између та два света’, она се, тако, враћа онтолошком статусу језика, поезији као култури насупрот рационализма, враћа се, његовим речима речено: Мајци, Богу ЈАСу, ЈАСи, ЈАСиндану, Јавлену, Алфи и алфи, Истини, Добром, Лепом, Девесиљу, Стидку, вилама, биљу, птицама”.

Напомињући да „ономатопејска, непрактична употреба језика није, опет и само, Кодер изум, већ она има своју традицију именовања”, Бошковић (2014: 10) запажа средњовековни образац и у песниковом поступку „да се амбивалентно обликованим синтагмама (феноменима, сликама, стиховима) оно феноменолошки неперцептибилно учини перцептибилним”. Бошковић пре свих уочава и то да Кодер „у изобиљу нагомилава синониме, не зато да би унео смисаоне нијансе, нити да би одабрао ону реч која би између свих осталих речи ‘погодила циљ’, јер Кодерове речи никада и не погађају циљ, него се оне синонимно нижу као по периферији круга да би уоквириле неизговорљивост онтолошког центра: све енергије и

силе, сви атрибути и вредности се упијају у реч и предмет који је у њој” (Исто).

Ако се изузме Кодеров митопоетски, бајковити и бајалачки вокабулар и занемари највећи број песникових необичних разјасница свог ромора којима само продубљује онострано, песникови спевови обилују и, савременом читаоцу разумљивим, најразноврснијим твореницама изнимно богате асоцијативности и значењске згуснутости. Има ли тачније од речи *насртица* којом песник означава ‘делање срца против разума’, или *неранче* – нехрањено младунче („Кад мати оде у скитњу, а чедо не заложи, то се пиле, зове *Неранче*” – „Разјаснице”), па *мирисавке* – мирисаве биљке, *угорке* – птице у гори, *земљестирка* – географија, *травоук* и *правдослов* којима песник означава печат-дара „Панчића *травоука*... Јакова Димшића *правдослова* (не јуристу)” („О Матери”). Пажњу привлаче и песникове сложенице типа *болкротиља* – ‘вила која боле одлакшава’ или *кројсрећа*:

Осваницу *Кројсрећи* пева:

„Фала Вили, фала Девесиљу.

Нећу више бити Јогунца,

Ту бићу ја, на Мајкина словца.”

(Ђ. М. Кодер, *Роморанка*),

и нарочито оне настале од почетних делова двеју речи, као *виловид* – ‘вилова видина и прозрачност недокучима’, *милче* – мило чедо, *дивај* (диван + овај), *пројас* (провидно + јасно), и сл., све до именица са нултим суфиксом типа *год* – ‘угодије’, *крас* – красота, *тицај* – дотицај, додирак и

др. Подједнако успешне творбе представљају придеви типа *росадаст* – пун росе, чији је аналог *седефаст*, *угружен* – ожалошћен (рус. *груз* – туга, жалост), *земнокрасан*, а исто тако глаголи попут *запрвенчити* – тек проговорити („почуј како птичица тужи, и са *Суручицом* зборе *запрвенчи*”), *доручити* – до руке довући, *покћерити* и *почадити* („Мати је своју сопствену кћер Јусту од себе одгнала. Коју, да се не потуца од ‘Немила до Недрага’ Алка је *покћери* – али не *почади* – тј. узме под своје, усвоји – донде докле...” – „Девесиље”) те они настали од основе једне или двеју именица попут: *оиконити се* (од икона) – попримити светачки лик, *земљепогодити* – рађати, *небостанарисати* – на небу пребивати, *темеочити* – гледати у теме. Веома је упечатљив и Кодеров поступак претворбе придевско-именичке синтагме у једну реч – именицу од које накнадно твори глагол, на пример:

На Беломе лубу Голуб гуче.

На Беллубу бели Голуб гуче

Питала га Зоране кротиља

Ком добу и коме он беллуби?

(Ђ. М. Кодер, *Девесиље*)

Не спорећи да се у пишчевом стваралаштву могу срести и мање успешне творбе, остаје утисак да по обиму и разноврсности својих твореница, њиховој инвентивности, сликовитости и асоцијативности, Ђорђе Марковић Кодер, барем када је реч о српском песништву, до данас није превазиђен.

Неолексичка пародија

У вези са досад изнетим ваља обратити пажњу на, давно формулисано, следеће упозорење А. Пешковског (1927: 66):

„У последње време многи песници и критичари, чак читави литерарни правци (имажинизам) односе се према сликовитости сходно пословици ‘маслом каши не испортиш’ (што више то боље – прим. М. Р.) (...). Такво становиште нимало није у складу с ограниченошћу спознајних могућности при уметничкој перцепцији. Оно испушта из вида чињеницу да изражајне сликовне представе у одређеној мери сметају једна другој на исти начин као што једна другој смета 50 слика које висе у једној соби Третјаковске галерије, јер (...) постају блеђе услед међусобне конкуренције.”

Скрећући пажњу на песничке кованице Лазе Костића, П. Пипер (2014: 297), са своје стране, такође упозорава:

„Песнички okazaционализми једно су од поетских средстава онеобичавања стварности које захтева не само дар стварања нових речи него и осећање за меру у учесталости њихове употребе, па и дар читалаца да их поетски прочитају, а не да их доживе као ексцентрична испразна поигравања речима и пуки маниризам, како су их доживели и неки Костићеви познати савременици и критичари.”

Дакле, неумереност у коришћењу поетских слика о којој говори Пешковски подједнако важи и за пречесто и инертно посезање за неологизмима, нарочито у истом тексту. У вези са тим, треба се присетити Винаверових пародија на српско песништво, где није поштедео чак ни Лазу Костића, писца којег је особито ценио и којем је посветио обимну књигу, управо због Костићевог, према Винаверовом мишљењу, пренаглашеног неотворбеног манира. Алудирајући на учесталост Костићевих творби уз помоћ нултог суфикса (в. Јанковић 2019), Винавер се у стихованој пародији поиграва са творбеним могућностима српског језика творећи, између осталих, читав низ девербативних именица:

Помаме дивље пламен *махнитај*
Одмахнуо је севом кроз *поспај*
Махуне мисли мехом препукле
Зурлама свисле, збрком прозукле.
Где су греси *негрешаја*
Кад *трубила нарушаја*
У *покидулелних* слада
Свлад отимљу *рушиграда...*

(С. Винавер, *Јован Крститељ – „Пантологија”*)

У *Пантологији*, која се појавила као критичка реакција на *Антологију новије српске лирике* Богдана Поповића, сијасет је и других, гдекад прихватљивих, Винаверових пародијских кованица. На пример, у свом критичком осврту на, у Поповићевој *Антологији* заступљено стваралаштво

М. Ибровца, Винавер твори неологизме *рафаелизам* (по аналогiji са хуманизам, романтизам), *пре-рафаелизам*, *прерафаелитски покрет* („Посета код Лава Толстоја”) итд.

Литерарна пародија једног од најпознатијих и најомиљенијих савремених руских писаца Фазила Искандера на развојно-економски „полет” совјетске власти, овековечена у неологизмима *козлотур* (козел + тур, срп. јарац + дивљи бик), *турокоз*, *козлотуриза-ција* (уп. електрификација) доживела је такав одјек да су се, још по првом објављивању приповести *Созвездие Козлотура* 1966. г., многи у пишчевом кавкаском завичају почели бавити мишљу узгоја животиње укрштањем двеју поменутих врста, па чак и тврдили да се у томе успело. А Ф. Искандер заправо својом комичном приповешћу карактерише настојање нове власти да, почесто противречећи „здравом разуму”, крупним подухватом створи нешто ново и велико (Гурцка 2008: 50). „Года два назад Платон Самсонович побывал в одном горном заповеднике и привез оттуда небольшую заметку о селекционере, которому удалось скрестить горного тура с обыкновенной козой. В результате появился первый *козлотур*.”⁵⁷ Како би то ново било на општу добробит, узгој ваља проширити: „Он окончательно стяхнул с себя уныние и снова кивнул в сторону редакторского кабинета: – *Козлотуризация* (...) Одни бросаются словами,

⁵⁷ (Отприлике пре две године Платон Самсонович је боравио у једном планинском резервату и донео је отуд кратак чланак о стручњаку којем је пошло за руком да укрести планинског дивљег бика и обичну козу. Као резултат појавио се први *козобик*.)

другие дело делають.”⁵⁸ Оно што неологизам *козлотуризация* чини гротескним јесте низ суфикса који се никако не уклапају у семантику прве компоненте речи (Гурцка 2008: 51). Занимљиво је да у Ћосиће-вом алегоријском роману „Бајка”, усмереном на критику тоталитарног система, срећемо низ, мотивски и творбено, истоветних гротескних кованица, попут: *котиг* (коњ + тигар), *пес* (петао + славуј), *зец* (зец + пас): „Зец кога толико волиш није обичан зец и не зове се зец него *зец*. То је камоновски зец. Настао је укрштањем ловачког пса и обичног зеца, па се добила животиња која и гони и бежи.”

Неолексичка парономазија

Неологизми неретко постижу експресивно-изражајни ефекат тако што налазе место у оквиру различитих парономазијских конструкција, односно атракција. Парономазија је довођење у синтагматски контакт и контраст речи сличног звучања, али различитог порекла и значења у циљу постизања поетског ефекта (Пипер 2014: 293). У обимном корпусу неологизама М. Бећковића у таквом контексту срећу се *зидиништа*, *Крстово*, *злобити* др.: „Пораз је откриће поезије. Поезија се одлучила и сагласила да је то био пораз, налазећи у поразу већу *добит* од *злобити*” („Косово – најскупља српска реч”), а на сличан начин функционишу лексички спојеви Д. Јеврић попут *овјерен – озвијерен*, *Мораве – Мор-Аве*:

⁵⁸ (Њему је коначно пао камен са срца и изнова је климнуо главом у правцу редакторске собе: – *Козлотуризация* (...)) Једни се гађају речима, други раде свој посао.)

Исправе су моје уредне: катастарска мапа
овјерена чежњом, озвијерена вијеком.

(Д. Јеврић, *Мостарска елегија* –
„Јудин пољубац”)

*

Ено слијепа путника низ *Мораве*

Низ *Мор–Аве*

Кроз олујно вријеме

До гробнице плаве

(Д. Јеврић, *Нулта година* –
„Јудин пољубац”)

Парономазијске конструкције честа су појава и код
Ђ. М. Кодера. Ево само једног примера:

Црнокрвбер горе, жеже, *пири*

Ког’ достане тај се *по вам-пири*.

(Ђ. М. Кодер, *Девесиље*)

Неолексичке творенице Велимира Хлебњикова карактерише, између осталог, читав низ најразличитијих парономазијских спојева попут: *двор – твор*, *дворяне – творяне*, *произвольный – производный*, *правитель – нравитель*, *зареве – узоры*: „Я уж стер свое синее зарево, точек узоры”, *пехота – хохота*: „Чтоб вновь шла *пехота*, до последнего *хохота*” („Зангези”) и др. За ову врсту конструкција песнику гдекад добро послуже топоними или хидроними:

За ним, за ним! Туда, где *нем он!*

На тот зеленый луг, на *Неман!*⁵⁹

⁵⁹ Река која протиче кроз Белорусију, Литванију и Русију.

(В. Хлебников, *Война в мышеловке*)

Посебно илустративан пример представљају познати Пушкинови стихови са напоредном употребом речи *очарован* – *огончарован*:

Я влюблен, я очарован,

Словом, я *огончарован*.

(А. Пушкин, *Я влюблен, я очарован...*)

Антропонимијски неологизми

Пушкинови стихови истовремено показују да при творби неологизама песници неретко посежу за личним именима или презименима. Док је у наведеном примеру неологизам инициран песниковим емотивним односом према Наталији Гончаровој, неоексема *кюхельбекерно* (по моделу прилога, нпр. *печально*) настала је, по свој прилици, на основу шаљиве анегдоте у вези са песниковим добрим познаником – декабристом В. Кјухельбекером, коју је Пушкину препричао Жуковски.

За ужином объелся я,

А Яков запер дверь оплошно –

Так было мне, мои друзья,

И *кюхельбекерно* и тошно.

(А. Пушкин, *За ужином объелся я*)

Напомињући да овде, „као и у већини случајева, хумористичка поезија навешћује (језичке – прим. М. Р.) новине”, Р. Јакобсон (1921) подсећа и на друге руске песнике који се при творби неологизама

служе антропонимијом, скрећући посебну пажњу на песме В. Хлебњикова:

О, *достоевский*мо бегущей тучи,
О *пушкиноты* млеющего полдня,
Ночь смотрится, как Тютчев,
Безмерное замирным полня.

(В. Хлебников, *О, достоевский*мо
бегущей тучи)

У раном стваралаштву наших познатих словотвораца М. Бећковића и М. Војводића наведени неотворбени поступак готово да изостаје; он постаје продуктиван тек у циклусима песама жигошућег карактера, док се, на пример, код Рајка Петрова Нога неолексеме ове врсте јављају већ у првој збирци песама *Зимора*:

Послије спавања, ко послије кише,
ја и природа у дивној равнотежи:
омајаковскио сам себе,
окрлежио вријеме
па
сада
рајкујем.

(Р. П. Ного, *Рајковање*)

Неолексеме, мање или више творбено и значењски оправдане, са личним именом или презименом у основи, срећу се и код других српских писаца. Тако, нпр., у Ћосићевом „Отпаднику” бележимо: *сократизам* (од *Сократ*), *троцкизитрати* (говори-

ти с идеолошке позиције *Троцког*), у Михизовој „Аутобиографији – о другима” – *кардељизам, брозијана, надезопити (надезопити Езона)* и др.

Нарочиту врсту уметничке типизације представља неолексичка антропонимија – имена, презимена и надимци за којима писци посежу, пре свега, у сврху карактеризације, врсте занимања и др. особина ликова у прозном или поетском тексту. Сетићемо се Гончаровљевог *Обломова* од којег је изведена и општа именица *обломовитина*, па Фонвизинових: *Простаков, Скотинин, Правдин*, добро познатих Гогољевих уличних полицајаца: *Держиморда, Свиштунов, Лякин-Тряпкин* (од *тряп да лян* – аљкав, површан), *Хлестаков* (од гл. *хлестать, ухлестывать* – хвалисаво пристајати за ким, обмањивати). Чехов је по сопственом признању доста времена посветио домишљању имена и презимена својих ликова која би одражавала њихова професионална одређења, моралне, физичке и друге особине. Отуд: *Укусилов, Пришибеев, Змиержалов, Потрошилов, Людоедов-Хватов, Гнилодушин, Чертолобов, Тупоносов, Собакевич* и др. Код наведене врсте имена који се подводе под заједнички термин антроними, а који – напомиње М. Ивановић (2020: 199) – „код нас практично није заживео”, „Унутрашња форма имена не служи само за карактерисање јунака или исказивање пишчевог става према јунаку, већ и као основа за различите игре речи, алузије или је, пак, средство стварања комичног ефекта.” (Исто). Овој врсти сатиричног истицања прибегавају и српски писци, а по учесталости стилски обележене антропонимије посебну пажњу привлачи песништво М. Бећковића. Поред имена и презимена изнимне

стилематичности, попут Гораш *Ненергаћа*, *Купитруњевић* и др., С. Ђуровић (2019: 239) је у стваралаштву нашег писца регистровала 165 изведених имена само са творбеном основом Вук- / Ву-. Иако наведене антропониме на први поглед карактерише прозирна семантика, треба имати на уму да ову врсту твореница писци неретко снабдевају и прикривеним смислом који би тек требало дешифровати. Позабавивши се антропонимом *Павел Смердјаков* Ф. Достојевског, В. Бељајев (1986: 135–145) подсећа на библијског Јакова, млађег од двојице браће близанаца који изостанак првородства надомешта лукавством и обманама (Постање 25: 25–27) па, између осталог, наводи:

„Веза презимена Смердјаков с глаголом ‘смрдети’ је очигледна. Али тиме се не исцрпљује значење презимена које се разбија на два дела – СмердЈаков, од којих сваки носи посебан мисао (...). Као што је утврдио Ј. Т. Оксман, Доброљубовљев пародијски псеудоним ‘Јаков Хам’ односи се на презиме славенофила А. С. Хомјакова : Хом-Јаков, Хам Јаков. Ф. М. Достојевски је знао за ту оштроумну досетку Доброљубова – полемичара. Поређење презимена ‘Хомјак’ и ‘СмердЈаков’ говори само за себе, а упоређивање оба та антропонима с библијским текстом баца светло на сам процес настајања књижевног лика.”

Да неолексички антропоними могу имати и позитиван предзнак, показује нам песма Моша Одаливића коју, због њене лепоте и умешности творбе

лексичких и искоришћености семантичких неологизама, наводимо у целини.

Одрж Благоживић, звоноливац из *Тврде Трпне*,

Себи неважан, а сви га уписали у важне људе!

Учини звоно, прекрсти се,

ма и трепавицом да *клепне* –

оно забруји, да и миломе Богу мило буде.

Био у Русији

код оних најбољих *звонобожила*,

а Русија сабрала, па помножила,

у два реда све пресложила:

Шта је коме Богом дано –

у њему је и зделано!

Бог те дао, одржао, наш *Одрже*,

и трајао онолико кол’ко звезде небо држе!

Пчелице ти у недрима не мирују.

Мрав котрља жишку Сунца,

да се нађе у твој жару.

А мехови старим ветром потпирују

младу ватру, *одрж ватру* неимару.

Онај који *ватром плете*,

везе ватром, звоно лије,

он је оно светосавско

чедо наше и божије!

Свуд се каже: *Благоживић*, благо њему!

Где је Цркве, где је звона – и он ту је.

Док се, грешни и мајушни,

примичемо Свевишњему,

Одрж већ је уз небеса,

Одјекује!

(М. Одаловић, *Благоживић*, благо њему)

Из изложеног, иако ограниченог прегледа како у погледу заступљености писаца тако и врсте неоексичких твореница, ипак се могу извести одређени општи закључци. Евидентно је да српски и руски књижевни ствараоци, у сврху експресивизације текста, стварања визибилно-звучног ефекта, језичке економије и сл., радо посежу за најразичитијом врстом нових речи. Мада представља свагдашњу појаву, уочљиво је такође да је посезање за ауторским неологизмима учесталије код одређених писаца, епоха и књижевних праваца. Уколико се не јавља као програмом формулисан језички експеримент (футуризам), приметно је да учесталост ауторских неоексема иницирају преломни друштвени периоди и потребе писаца да искажу свој доживљај света и времена у којем живе те, овакав или онакав, став о минулим и текућим догађајима. Најобимнији корпус ауторских неологизама руских и српских писаца чине неоексичке творенице (изведенице, сложене и полусложенице), али су у запаженој мери и у обама корпусима заступљени и семантички неологизми. Као средством лексичке неологизације, писци се неретко служе различитим фигурама (оксиморон, параномазија), као и творбом неоексема у чијој су основи постојећа лична имена, надимци и презимена, односно творбом посебних антропонима у сврху карактеризације ликова. Показује се да сликовни и експресивни учинак ауторских неологизама зависи од природе песничког и прозног остварења – његовог садржајно-тематског усмерења, од језика, односно „стила” у уском смислу, облика и структуре самог неологизма као рефлекса ауторовог

емотивно-психолошког стања у тренутку конкрет-
ног стваралачког чина, а такође од позиције коју
нова реч заузима у контексту.

ИЗВОРИ

- Акимов (прир.) 2007: Б. С. Акимов, *Поэзия Серебряного века. Антология*. – Москва: Мир книги.
- Андрић 2002: Иво Андрић, *Најлепше приповетке Ива Андрића* (прир. Михајло Пантић). – Београд: Просвета.
- Белов 2011: В. И. Белов, *Собрание сочинений в семи томах. Т. 1: Стихотворения и поэмы. Повести и рассказы*. – Москва: РИЦ „Классика”.
- Бећковић 1976: Матија Бећковић, *Међа Вука Манитога*. – Београд: Српска књижевна задруга.
- Бећковић 1988: Матија Бећковић, *Кажа*. – Српска књижевна задруга.
- Бећковић 1990: Матија Бећковић, *Служба*. – Српска књижевна задруга.
- Бећковић 2018: Матија Бећковић, *Три поеме*. – Српска књижевна задруга.
- Бећковић 2018а: Матија Бећковић, *Косово – најскупља српска реч*. – Призрен: Епархија рашко-призренска – Богословија Св. Кирила и Методија.
- Велимировић 1996: Николај Велимировић, *Молитве на језеру*. – Ваљево: Глас Цркве.
- Винавер 1971: Станислав Винавер, *Чувари света*. – Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.
- Винавер 1973: Станислав Винавер, *Европска ноћ и друг песме*. – Београд: Српска књижевна задруга.

- Винавер 2001: Станислав Винавер, *Нова пантологија пеленгирике* – интернет издање (ур. Дејан Ајдачић).
- Војводић 1991: Момир Војводић, *Земље језик*. – Никшић: Универзитетска ријеч.
- Војводић 1994: Момир Војводић, *Боје земље*. – Нови Сад: Матица српска.
- Вукадиновић 2007: Алек Вукадиновић, *Књига прстенова: изабране и нове песме*. – Београд: Задужбина „Десанка Максимович” – Просвета – Народна библиотека Србије.
- Давичо 1968: Оскар Давичо, *Суноврати: изабране песме* (избор и предговор Р. Константиновић). – Београд: Просвета.
- Ђорђевић 2011: Горан Ђорђевић (ур.), *MonsAurlus: часопис за књижевност, уметност и друштвена питања*. – Год. IX, бр. 33 (2011). – Смедерево: Народна библиотека Смедерево.
- Искандер 1987: Фазиль А. Искандер, *Кролики и удавы // Юность 9 /'87*.
- Искандер 2003: Фазиль А. Искандер, *Созвездие Козлотура*. – Москва: Время.
- Јеврић 1998: Даринка Јеврић, *Јудин пољубац*. – Београд: Драганић.
- Јеврић 2008: Даринка Јеврић, *Посланице с Проклетија*. – Београд: Српска књижевна задруга.
- Мајаковски 1955: Владимир В. Маяковский, *Полное собрание сочинений в тринадцати томах*. – Москва: Академия наук СССР – Государственное издательство художественной литературы.
- Марковић 2005: Ђорђе Марковић Кодер, *Митолошки речник* (прир. Божо Вукадиновић). – Крагујевац: Народна библиотека „Вук Караџић”.
- Марковић 2014: Ђорђе Марковић Кодер, *Антологијска едиција Десет векова српске књижевности*

- сти, књ. 29 (прир. Драган Бошковић). – Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Михајловић 1991/1993: Борислав Михајловић Михиз, *Аутобиографија о другима*, књ. 1 и 2. – Београд: БИГЗ.
- Настасијевић 2005: Момчило Настасијевић, *Из тамног вилајета*. – Београд: Политика – Народна књига.
- Павловић 1978: Миодраг Павловић, *Антологија српског песништва*. – 4. изд. – Београд: Српска књижевна задруга.
- Паустовски 1958: Константин Г. Паустовский, *Собрание сочинений в шести томах. Том 6: Пьесы, очерки, статьи*. – Москва: Политиздат.
- Пушкин 1999: *Полное собрание сочинений в двадцати томах*. – Санкт-Петербург: Наука.
- Тешић 2002: Милосав Тешић, *Најлепше песме Милосава Тешића* (избор и предг. Драган Хамовић). – Београд: Просвета.
- Тешић 2006: Милосав Тешић, *Дар и коб*. – Београд: Чигоја штампа.
- Ћосић 1966: Добрица Ћосић, *Бажка*. – Београд: Просвета
- Ћосић 1991: Dobrica Ćosić, *Vreme zla (Grešnik, Vernik I, Vernik II)*. – Sarajevo: Svjetlost.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Акимов (прир.) 2007: Б. С. Акимов, *Футуризм//Поэзия Серебряного века. Антология*. – Москва: Мир книги, 141–153.
- Александров 1959: П. С. Александров, *К вопросу о некоторых лексикологических и лексикографических терминах //Учеб. зап. Куйбыш. пед. ин-*

- та, вып. 26.
- Александрова 1974: О. И. Александрова, К проблеме классификации новых слов // *НТ Куйбыш. ПИ*, т. 133, 3–19.
- Аникст 1992: А. А. Аникст, Четвертое призвание Микеланджело // *Поэзия Микеланджело* (перевод А. М. Эфроса). – Москва: „Искусство”, 119–142.
- Арутјунова 1987: Нина Д. Арутюнова, Аномалии в языке // *Вопросы языкознания*, номер 3. – Москва: Наука, 3–19.
- Беляев 1986: В. В. Беляев, К вопросу о латентной семантике антропонимов в художественной прозе Ф. М. Достоевского и Итало Звево // *Античный мир и археология*. Вып. 6, Саратов, 135–145.
- Бошковић 2014: Драган Бошковић, Кодеров космос // *Ђорђе Марковић Кодер, Антологијска едиција Десет векова српске књижевности, књ. 29*. – Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 7–18.
- Брагина 1973: А. А. Брагина, *Неологизмы в русском языке*. – Москва: Просвещение.
- Васильева 1975: А. Н. Васильева, *Стилистические разработки по русской классике*. – Москва: Изд. Московского университета.
- Винавер 2012: Станислав Винавер, *Језик наш насушни. Граматика и надграматика*. – Београд: Службени гласник – Завод за уџбенике.
- Виноградов 1981: Виктор В. Виноградов, *Проблемы русской стилистики*. – Москва: Высшая школа.
- Винокур 1959: Г. О. Винокур, Понятие поэтического языка // *Избранные работы по русскому языку*. – Москва: Учпедгиз.
- Винокур 1990: Г. О. Винокур, *Филологические ис-*

- следования: *Лингвистика и поэтика*. – Москва: Наука.
- Волохова 2020: К. А. Волохова, Популярность Игоря Северянина в десятилетия XX века // *Национальная ассоциация ученых (НАУ)* 51, 38–42.
- Вучковић 2014: Снежана Вучковић, Иновациони процеси у историји творбеног система српског језика – допринос представника стила *плетеније словес* (на примерима из *Похвалног слова Светом кнезу Лазару Андонија Рафаила*) // *Научни састанак слависта у Вукове дане* 43/1, 205–212.
- Габо 1924: В. С. Габо, Новые слова в русском языке // *Родной язык в школе*, кн. 5, 26–29.
- Горбунов 1969: А. П. Горбунов, *Образные средства языка газеты*. – Москва: Изд. Моск. ун-та.
- Гурцка 2008: Ш. Б. Гурцкая, Новообразования – сложные слова и их функции в произведениях Ф. Искандера // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, 50–53.
- Дамјанов 2017: Сава Дамјанов, Велики КОД(ер) српске књижевности и чудесно даровити стваралац // *Slavica Lodziensia* 1 (2017), 29–38.
- Драгићевић 2011: Рајна Драгићевић, Лексика квалификована као индивидуална у српским дескриптивним речницима // *Лексикологија. Ономастика. Синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић* (ур. Владислава Ружић и Слободан Павловић). – Нови Сад: Филозофски факултет, 47–58.
- Ђого 2013: Гојко Ђого, Воденица као праслика света // *Нова зора* 37/38.
- Ђуровић 2019: Сања Ђуровић, Стилематична лексика у изабраним песмама М. Бећковића // *Ма-*

- тија Бећковић у поетолошким и стилистичким анализама: зборник радова. – Вишеград: Андрићев институт, 227–243.
- Епштејн 2014: Михаил Н. Эпштейн, Сто лет формальной школе. О воскрешении слова // *Ускрснуће књижевности: 100 година руског формализма: зборник радова* (ур. Драган Бошковић). – Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 13–15.
- Иванић 2014: Душан Иванић, Санарица Ђорђа Марковића Кодера // *Ђорђе Марковић Кодер, Антологијска едиција Десет векова српске књижевности, књ. 29*. – Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 275–284.
- Ивановић 2020: Милена Ивановић, Проблеми превођења властитих имена: аптроници (на материјалу превода руске књижевности) // *Славистика* 24/2 (2020), 197–207.
- Јакобсон 1975: Роман Јакобсон, Лингвистика и поезика // *Структурализам: „за” и „против”*: зборник статей (ред. Е. Ј. Басин и М. Ј. Поляков). – Москва: „Прогресс”.
- Јакобсон 1921: Роман Јакобсон, *Новейшая русская поэзия. Набросок первый: Подступы к Хлебникову* (Сочинения Р. Якобсона в сети – према прашком издању из 1921).
- Јанковић 2019: Ђорђе Јанковић, Неологизми Лазе Костића и њихова творба нултим суфиксом // *Српски језик XXIV* (2019), 459–475.
- Јелушић 1996: Синиша Јелушић, *Ut pictura poesis: Књижевност и сликарство Ђуре Јакишића*. – Приштина: Нови свет.
- Јефимов 1961: А. И. Ефимов, *Стилистика художественной речи*. – Москва: Изд. МГУ.
- Ковачевић 1995: Милош Ковачевић, *Стилистика и*

- граматика стилских фигура* – 2., допуњено издање. – Никшић: „Унирекс”.
- Ковачевић 2010: Милош Ковачевић, О поетизми-ма Лазе Костића // *Поезија и естетика Лазе Костића* (ур. Ј. Зивлак). – Нови Сад: Друштво књижевника Војводине, 85–108.
- Кожина 1960: М. Н. Кожина, Лексика современног русског језика с точки зрения експресивно-стилистической // *Вопросы преподавания современного русского языка в вузе. Материалы Горьковской межвузовской конференции*.
- Кравченко 2014: Т. Ю. Кравченко, Живописный образ В. Маяковского в аспекте интермедиа-льного анализа // *Вестник Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова* – Языкознание и литературоведение, 74–80.
- Лаковић 2006: Александар Б. Лаковић, *Језикотворци: Гонгоризам у српској поезији*. – Зрењанин: Агора.
- Лекманов 2016: Олег Лекманов, Как читать Хлебникова // <<https://arzamas.academy/mag/351-hlebnikov>>.
- Лопатин 1973: В. В. Лопатин, *Неологизмы и окказиональные образования*. – Москва: Наука.
- Матвејева 2013: Тамара Матвеева, *Экспрессивность русского слова*. – LAR LAMBERT Academic Publishing.
- Милановић 2019: Александар Милановић, Обележена лексика у Бећковићевој збирци *Хлеба и језика* // *Матија Бећковић у поетолошким и стилистичким анализама: тематски зборник*, 189–208.
- Милановић 2020: Александар Милановић, Изведенице са суфиксом *-анка* као огледало културног развоја // *Јужнословенски филолог* LXXVI, св. 1

- (2020), 57–76.
- Мукаржовски 1998: Јан Мукаржовски, *Огледи из естетике и поетике*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мухвић-Димановски 2005: Vesna Muhvić-Dimanovski, *Neologizmi. Problemi teorije i primjene*, Zagreb: FF press.
- Никитовић 2013: Зорица Никитовић, Сакралност пјесничког језика: „Седам лирских кругова” Момчила Настасијевића // *Ризничари и памтители: Православна духовност српске књижевности XX вијека*. – Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци – Филолошки факултет, 173–191.
- Никульцева 2013: Виктория В. Никульцева, Неолексикон В. Маяковского и поетов – футуристов в сопоставительном аспекте: проблема идентичных неологизмов // *Пушкинские чтения*, 314–321.
- Опачић 2014: Зорана Опачић, Пригушене боје Алека Вукадиновића // *Предачка мелодија Алека Вукадиновића – зборник радова* (ур. Александар Јовановић и Светлана Шеатовић Димитријевић). – Београд: Институт за књижевност и уметност – Требиње: Дучићеве вечери поезије, 231–258.
- Павловић 2000: Миодраг Павловић, *Есеји о српским песницима*. – 3., прегледано изд. – Београд: Просвета.
- Панасјук 1973: А. Т. Панасјук, К вопросу об экспрессии как лингвистической категории // *Вестник Московского университета*, вып. 6. – Москва: Изд. Моск. ун.та.
- Пецо 1996: Асим Пецо, Пјеснички допринос обогаћивању наших изражајних средстава (на примјерима из поезије М. Алечковић) // *Научни састанак слависта у Вукове дане 25/2* (1996),

329–337.

- Пешковски 1927: А. М. Пешковский, Принципы и приемы стилистического анализа и оценки художественной прозы // *Ars poetica: сборник статей* (ред. М. А. Петровский) – Москва: Государственная академия художественных наук, 29–68.
- Пипер 2014: Предраг Пипер, *Лингвистика и славистика: студије и чланци*. – Београд: Славистичко друштво Србије.
- Поповић 2013: Ранко Поповић, О православној духовности српског пјесништва // *Ризничари и памтителји: Православна духовност српске књижевности XX вијека*. – Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци – Филолошки факултет, 74–123.
- Радовић-Тешић 2008: Милица Радовић-Тешић, Структура актуелних неологизама у српском језику // *Научни састанак слависта у Вукове дане: граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ*, 37/1, 361–369.
- Соболевски и др. 1959: С. И. Соболевский, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровский (ред.), *История римской литературы. Том I – Ранняя римская литература. Литература конца Республики. Литература начала Империи*. – Москва: Академия наук СССР.
- Степанов 2009: Н. Л. Степанов, Велимир Хлебников, Биографический очерк. Воспроизведено по: В. Хлебников. *Избранные стихотворения*. – Москва: Современный писатель, 1936 г., стр. 8–77.
- Стојановић Пантовић 2005: Бојана Стојановић Пантовић, Кодеров Митолошки речник или душа снова / Предговор у: *Борђе Марковић Ко-*

- дер, Митолошки речник* (прир. Божо Вукадиновић). – Крагујевац: Народна библиотека „Вук Караџић”, 11–30.
- Стољаров 1927: М. П. Стољаров, К проблеме поетическог образа // *Ars poetica: сборник статей* (ред. М. А. Петровский) – Москва: Государственная академия художественных наук, 101–126.
- Тошовић 2004: Бранко Тошовић, Експресивност // *Стил*, 25–61.
- Цвијовић 2017: Драгана Цвијовић, О двородној природи појединих збирних именица на -еж у српском језику // *Српски језик XXII (2017)*, 457–469).
- Шански 1964: Н. М. Шанский, Неологизмы // *Лексикология современного русского языка*. – Москва: Просвещение, 156–164.
- Шкловски 1919: Виктор Шкловский, О поэзии и заумном языке // *Поэтика. Сборники по теории поэтического языка. Т. I*. – Петроград, 13–26.

ЈЕЗИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ КЊИГЕ

ЈУДИН ПОЉУБАЦ

ДАРИНКЕ ЈЕВРИЋ

Индивидуална усхићеност песничком речју по правилу представља доживљај субјективне нарави. Он, сам по себи, мало шта казује о песнику. Но, постоје извесне, „поетском конвенцијом” утврђене датости и, мање-више, усаглашени критеријуми који помажу да се наслути интуитивно-стваралачки „капацитет” истинског песника. То неизоставно претпоставља и његову способност да искористи неограничене могућности скривене у различитим комплексима звукова.

Прво што окупира читаочеву пажњу у збирци песама *Јудин пољубац* јесте ниво звуковне организације стиха. Сходно мотивској заснованости, песникиња ствара фонемску комбинаторику у којој је акумулиран знатан део семантике поетског текста. То изискује да се накратко осврнемо на, код нас неправедно запостављену, дисциплину – фоносемантику.

*

У беседништву са Хермогеном и Кратилом о принципима првобитног именованја Сократ, између осталог, каже:

„На првом месту, мени се чини да је *p* инструмент целокупног кретања (...) Дакле, као што кажем, *p* је елеменат за који је онај који је давао називе помислио да је одличан инструмент за изражавање кретања. У

сваком случају се он често њим служи у ту сврху (нпр. *кретати се, трчати, струјати* и сл.) (...) Што се тиче елемента *и*, оно му је послужило за све што је танушно и што најлакше прелази преко свега. Стога је *ићи* и *хитати* изразио помоћу *и* (...) *А* је опет доделио ономе што је *замашно*, *е* ономе што је *велико* зато што су ти елементи дуги. Као знак за *округло* било му је потребно *о* и зато га је уметнуо у ту реч на већину места ..." (Платон 1999: 41–42).

Платонов *Кратил* сматра се првом научном расправом посвећеном фоносемантичкој проблематици. Скоро двадесет векова касније, проблем природне везе између звучне организације речи и предмета који она означава на сличан начин (у форми дијалога) актуелизовао је Г. В. Лајбниц, истом је у 19. веку пажњу посветио В. Хумболт, да би, посредством немачког психолога В. Вунта и других следбеника дате теорије, питање природне мотивисаности речи, остало актуелно до данас (в. Михалев 2012). У низу познатих који су указивали на садржајне могућности гласова треба поменути и М. В. Ломоносова који је истицао погодност, на пример, гласа *а* за представљање просторне ширине, дубине и висине, а учесталост слова *е, и, ю* за изражавање нежности, ласкавости или малих ствари (Журављев 1991: 8). Дакле,

„идеја о томе да звук по природи поседује одређено емоционално-вредносно значење није нова (...). Ипак, већини присталица теорије о произвољности језичког знака, коју

је формулисао Ф. де Сосир, истраживање повезаности звучања и значења чинило се сумњивим и незанимљивим. Тек 80-их година прошлог века вишевековна историја постављања проблема корелације звука и смисла доживела је успех; појавила се самостална дисциплина – фоносемантика за чијег се оснивача с правом сматра С. В. Вороњин” (Братчикова 2011: 226).

У својој докторској дисертацији под насловом *Основы фоносемантики*, одбрањеној 1982. године, Станислав Васиљевич Вороњин је поставио темеље нове језичке дисциплине никле на дотицају фонетике, семантике и лексикологије. Објекат истраживања *фоносемантике* јесте *гласовноизражајни систем* језика са двама подсистемима – гласовноимитативним и гласовносимболичким (Јегорова 2008: 4).

Негде у исто време, А. П. Журављов се прихватио нимало лаког посла не би ли експериментално доказао оно што је још Платон наговестио и што песници интуитивно осећају, а то је да гласови бивају груби и нежни, тамни и светли, добри и лоши, велики и мали, округли, танки итд., зависно од звуковнословне психичке представе коју стварају код корисника језика. Обрадивши више од 100 хиљада одговора, аутор је сачинио таблицу са средњим оценама особина свих руских гласова (Журављов 1991: 13) и неоспорно потврдио

„да гласови језика поседују значење. То фонетско значење, наравно, није исто што и за нас уобичајено лексичко значење речи. Лексичко значење кореспондира с појмом,

с предметом (...) а фонетско гласовно значење – само је утисак од гласа. Не постоји предмет под називом Р, нити радња под именом Д (...) Само експериментално је могуће показати 'колективни утисак' гласа Ф и описати те утиске уз помоћ вредносних параметара" (Журављов 1991: 28).

Осврћући се на мноштво примера обухваћених експериментом, Журављов напомиње да ће, на пример, ретко ко по основу изгледа разликовати *сокола*, *јастреба*, *коршуна* (срп. *јастреб*, *орао*). Ипак, на питање која је од трију птица најстрашнија и најопаснија, најчешћи одговор који је добијао од студената гласио је „Наравно, коршун”. На основу свега, аутор изводи закључак да дата значењска померања произлазе првенствено из звучне организације речи (Журављов 1991: 73), а да доживљај звукова зависи од њихове тврдоће и мекоће, звучности и беззвучности, дужине и краткоће, на основу чега се и вреднују као добри и лоши, топли и хладни, светли и тамни итд. „Ево зашто је Щ ‘топао’ – зато што је мек и беззвучан, а Р ‘хладан’ – зато што је тврд и звучан (...). Звук М је ‘нежан’ не зато што се налази у речима *мили* и *мимоза*, већ зато што је мек. Звук Т је ‘брз’, зато што је кратак, а Ш ‘спор’, зато што је дуг (Журављов 1991: 23–24). У исто време, ваља се присетити да, као што су речи „друштвене” и коригују своја значења према контексту (в. Винавер 2012: 40), тако и психичка представа одређеног гласа зависи од гласова који га окружују. С. Винавер се присећа Теодосијеве реченице „Благодет Божија блисташе васуду” куд год би прошао Свети Сава, па наставља: „Оно б у овој прилици симболише благодет која се шири реченицом; у другој пак прилици, прожеће реченицу болем. Чест је случај код Хомера са *с*: оно нагомилано, час представља у Одисеји чаролијске дражи Киркине, па и омаму сирен-

ских песама, па сневну опојност оне заспале лотосове земље; док други пут у Илијади (песма XX, стих 65) служи да призове утисак смрада, мочваре, баруштине, Стикса: таквих гнусности од којих и богови зазиру!” (Винавер 2012: 77). Писана заоставштина М. Цветајеве показује да је веза звука и значења те индивидуалне асоцијације које звукови производе, била веома чест и занимљив предмет дискусије ње саме и њених савременика, у првом реду В. Набокова и А. Белог. Из низа коментара ове врсте А. Белог, песникиња се присећа оног који се односи и на глас ч: „Ничего: чего: черно. Ч-о, ч – чернота, -о- пустота: zero. Круг пустоты и черноты. Заметьте, что ч само черно: ч: ночь, черт, чара” (према Кожевњикова 2001: 155). У мноштву експерименталних истраживања фоносемантичких аспеката речи, дошло се до сазнања да гласовносимболички капацитет речи умногоме зависи и од места артикулације вокала. Тако Л. Т. Фатихова (Фатыхова 2004: 252) налази да *и* (самогласник предњег реда) у именима попут *Дмитриј, Михаил, Никита* информанти доживљавају као нежан и светао, док вокалу *у* (задњег реда) приписују више негативне него позитивне особине.

Подразумева се да иоле озбиљан писац живи с језиком, размишља о језику, настоји да проникне у све његове тајне. О ставовима песника према језику (љубави према речи, језику као чуду, схватању језика као божанског дара, о изворима језика, екологији језика, тражењу речи итд.), исказаним, пре свега, у поетском облику, шира обавештења даје П. Пипер (2014: 62–93). Говорећи о песничком поимању звучања и значења, аутор констатује: „Када се бави звучањем, песник га скоро увек доводи у везу са значењем, што би говорило у прилог основној тези посебне лингвистичке дисциплине ФОНОСЕМАНТИКЕ да морфеме нису увек најмање језичке јединице које имају план садржаја (...). Песничка инту-

иција сугерише да наизглед случајна сазвучја речи нису случајна чак и када се чини да им се не може дати рационално објашњење ...” (Пипер 2014: 78). Сетимо се како су Журављовљеви испитаници оцењујући појединачне гласове „напамет” (да ли случајно?), гласу *о* дали одреда високе, а гласу *и* искључиво ниске оцене (Журављев 1991: 13).

*

„Случајности” ове врсте у поезији је напретек. Кад је реч о књизи *Јудин пољубац* Д. Јеврић, овде ће, у сврху илустрације, бити наведене само неколике. Претходно је важно напоменути да експериментална и свеобухватна обрада гласова – њихове појединачне особине и боја, за разлику од руског, у српском језику не постоји, као и то да је отисак гласова матерњег језика у свести његових корисника културно условљен, па је код српских читалаца очекивана и приближна семантизација звукова у стиховима који следе. На пример, у песми „Молитва Десанке Максимовић” срећемо учестале фрикативе и африкате у суседству са отвореним вокалима као изванредан допринос акустичко-значењској топлини стиха.

Сабери сабор у благи дан; одмјери корак
да се заскочи зјап и испонова крене –
урасли у праг, ословљени на шљеме,
небеску соху.

Рашчини угасу, сочини здраво сјеме,
па испонова
подучи: да се сања и спасоносно љуби;
творачки занијето
сије пшеница, зоб и просо, залијевају
босиок и божур,

сред крчевина разбокори воће. Да све на
ползу клија,
онако од мила Бога – купина, дрен и глог
самоникли,
махуна зановети, одољен и љековите траве.

У наведеном одломку песме таквом доживљају посебно доприноси вокал *o* који се удружен са лабијалима, денталима, веларима, палаталима, алвеоларима јавља 39 пута, потом, и сагласно асонантним понављањима, вокал *и* са 36 јављања, *а* са 34 јављања те *е* поновљено 26 пута. У истој песми, где скоро да нема графеме која није у функцији фоностилеме, налазимо исто тако успешна сагласја дентала и отворених вокала, сонаната и предњег *е*, те се, потврђујући ретко богатство фонолошке структуре српског језика, нижу *ждребице* и *ждралови*, *свилопреље* и *свилари*, *одољен* и *љековите траве*. Док је у претходном случају главни терет преноса естетске информације на асонанци звука *o*, у датим примерима тај терет очигледно преузима алитерација сонаната *л* и *љ*, као и „котрљајуће-г”*р* у суседству са вокалима *o*, *а*, те предњим *е* и *и*. Будући да је веза звука и значења екстралингвистички условљена, измена тематско-мотивског плана учиниће истовремено да многи гласови, нарочито сонант *р*, у контакту са муклим у апсорбује битно другачије значењско-емоционалне садржаје. Гласовни низови: у *триклету уру*, *вир-удава*, *мор-доламу*, *крвнину*, *мрзлину*, *над Црном Рупом родине* итд. осликавају душевну драму суочења са стварношћу. Очигледна је, на пример, „повлашћена” улога вокала *у* и при успостављању основне

поетске дикције песме „Прогнаников припјев” (међ *Глувилом* и *Олујом* // *Праћен хулом* / *множен нулом*). То исто у не мањи је репрезентант „логике” мука у песми „Рањеников припјев”:

Глух ноћивам у глухом колу
исписујућ уљаницом у круг
у хладу удовичиног шала
полен црн ме завијава.

Семантички односи на сличан начин прожимају фонолошки ниво четири песме под заједничким насловом „Сабор врана у Приштини” које, скоро од почетка до краја карактеришу варирања сугласничких група, састављених најчешће од сонаната *p* и *n*, као у примеру који следи, и лабијала *v* или *m*.

Небо премркло
и предјел вран
већ од ранила
на враништу

Дакле, овде као и другде, читалац наилази на право богатство дистрибутивних образаца, пре свега, асонантних и алитерациских понављања која представљају доминантну црту фонолошке равни књиге *Јудин пољубац*. Примери асонанце, алитерације, или пак честих комбинација двеју песничких фигура: *мећ’ мештре верса, постаја у пустари, повоздан примрак над Приштином, кроз зраку зорила мрак, Сабери сабор, свети, данајске дарове* итд. налазе пуну оправданост у несумњивом пес-

ничком умећу – значењском везом успостављеној слици фонетско-ритмичке кохерентности.

*

Садржајну варијативност звуковно-метричког плана потпомаже необавезна, али зато разноврсна и сугестивна рима која се овде, сагласно слободном стиху, појављује најчешће спонтано. У том смислу нису ретке унутрашња те предња рима (*Преко седам брегова, јам-вирова; опита помрчина! Са оца на сина!*; *трноружица, очекујућ принца* и сл.). Такође је често римовање два суседна стиха (*Праћен хулом /множен нулом*) а, ту и тамо, среће се традиционални облик укрштене риме, на пример, у песми „Ускоци у Метохији”:

На државним метосима Метохије зебу
надниче у Малој и Великој Круши
с погледом у ничије небо
с крајинским чокотом у души.

Међутим, класична наизменична рима (*зебу – небо* и *Круши – души*), као и сама форма катрена, пре је случајност и њен изражајни и метрички учинак углавном је ограничен на дати део песме.

Морфостилистички ниво поетске структуре у књизи *Јудин пољубац* спецификују различите модификације стандардних граматичких облика. Треба имати на уму да је овакав песнички манир не мања „смелост” од грађења нових речи с обзиром да нужно претпоставља познавање унутрашње структуре језика, његове системске и нормативне толерантности. Најуочљивије песникињине интервенције ове врсте

представљају они морфолошки ликови у којима од-
звања ехо старине а који се огледа у изостављању
очекиваних афикса у појединим облицима множине
(нпр. *удове, друзи* и сл.). Даринка Јеврић нам показује
да избор алтернативне граматичке форме, не само да
увек не имплицира носиоца позитивне конотације
већ да може бити веома успешно средство негативне
типизације одређене класе људи. Илустративан при-
мер налазимо у песми „Псалам бездомника”:

Смјерни прелати
витези
ини алајбези
откуд знати –
која је коцка бачена!

Општи је утисак да у циљу праћења ритма или
стилског истицања песникиња осмишљено и, рек-
ло би се, врло радо скраћује различите врсте речи
– именице, глаголе, придеве, па отуд у њеном по-
етском дискурсу мноштво стилоносних: *сним, бон,*
даљ, крет, пјев, плам, год, студ, руг, сјен и сл.

*

Лексички ниво збирке *Јудин пољубац*, како се
то већ очекује у сусрету са поезијом Даринке Јев-
рић, ако и у нешто мањем обиму у односу на раније
збирке, открива се у слици свечаног саборовања
речи. Из тог разноликог корпуса овде ћемо скре-
нути пажњу само на неке категорије лексема које
имају естетску и симболичку важност.

Довољно је сагледати лепезу личних имена и

топонима па наслутити да се у поменутој збирци песама „дозивају два времена”. Песма *Вријеме оно вријеме ово* и јесте негде на средомеђи књиге и додатно симболично сведочи о понору између вере и безверја, добра и посвемашњег зла. На једној страни су *Сава, Вид, Јефимија и Његош, Вучедол* и *Велика Хоча*, на другој – *Јуда, Каин, Хаг, Нигдина*. И на средини *Дрина* – симбол националног бола. Супротстављеност два времена, два мисаона устројства, два етичка принципа илуструју, између осталих, и речи које се односе на сферу професионалне војничке лексике. Тако насупрот јудовско-каиновским и фарисејским *бојевим главама* и *указним герилама* стоје *витешки јатагани, токе* и *мачеви двосјекли*.

Као знак препознатљивости и у овој књизи Даринке Јеврић издваја се слој високог књишког стила са ослонцем на нашу епску и народну традицију. Из тог нам лексичког „миљеа”, као мириси славне старине, пристижу на странице збирке: *књегине, невјесте, гривне, двори, госпе, срме, ати, соколови, дорати, шарци, лабудови*.

У књизи *Јудин пољубац* такође је значајан број речи које припадају групи библеизама (*Авељ, Луцифер, ад, ангел, Нојева барка, Адамова глава* итд.) те црквенословенизама и различитих других лексема религиозно-духовног садржаја (*познаније, чтац, славјански, двери, олтар, монах, Вишњи, риза* и сл.). Њихово искоришћење при обликовању поетског исказа има како симболичку тако и стилскоизражајну улогу. Са истим циљем употребљен је одабран корпус изворних или адаптираних русизама (*улучити, јуноша, снова, родина* итд.). Песни-

киња, дакле, уместо уобичајених речи, посеже за синонимичним, често свечанијим, па тиме и експресивнијим формама, у шта нас уверава стилема *снова* у песми *Нулта година*:

У књижи сеоба
Као у вајкдашње доба
Низ омеђине, кратере црних јама
Снова се уписује себар.

Руска реч ефектнија је од њеног српског еквивалента већ и стога што, проширујући алитерацијски низ, обогаћује ниво звуковне текстуре. Изразите елементе стилске маркираности представљају и творбени русизми у песми *Хор (Љубими, невидими мој...)*.

Поетско ткање Даринке Јеврић карактерише изнимно богатство лексикостилема које се односе на природу и природне појаве. Прва важна одлика лексике ове врсте јесте симболичност називља. Наиме, *кантарион, храст, јоргован, горки брст, румарин, кедр, нар, ловор, смоква, маслина, кукута* и др. нису тек речи у функцији стилске изражајности и ритамске структуре стиха, већ су у њима садржани тонови таме и светлости, укуси сласти и отровне горчине, обележја лепоте, чедности, невестинства, вере. При свему томе, не може се искључити асоцијативно-симболичка веза са поднебљем упесмљене флоре и фауне – Свете Горе, Врта савинског и сл., као места песникињиног духовног прибежишта.

Сличну, најчешће традицијом утемељену сим-

болику, садрже називи животиња: *курјак, ласта, соко, лабуд, орао сури, змија, пауница* итд.

Именовања природних и космичких појава (*олује, пламиње, црне матице, пустаре, зорњаче, сјеверњаче, седам разузданих вјетрова* и сл.) свакако је могуће тумачити у оквиру симболике контраста општих митологема – неба и земље, ватре и воде. Тако апокалипсу *времена овог* употпуњује стих у коме је чак *небо страшан врт око нулте коте*. На другом пак месту, а сходно песничком мотиву, песникиња нам слика *свитака неба у ком се огледају богови*.

Ипак, називље ватрене и водене стихије (*стрмен газ, вир-удава, матице, муње, олује*) те слике мрачнога неба, представљају доминантну лексичку грађу, искоришћену у песничком приказу „безвременља” и судбине оних који су се нашли *на друму без путоказа, без вјетроказа*.

У том контексту разумљива је преовлађујућа потка црне боје: *црна матица, полен црн, ружа црна, црн кофер, црно море, сунац црни, црнбехар, црно мраморје и борје, тамнина, мрчава* итд. *Бијели бехар* остао је у сећању неких *давних прољећа* и још само колико *нада да се откупи плаво небо*.

Знатан број специфичних лексичких иновација такође је у служби исписивања тамног досијеа немилог доба. У књизи *Јудин пољубац* ауторски неологизми јављају се првенствено као средства експресивне карактеризације стања и појава, о чему, између осталог, сведоче њихови творбени ликови. То су најчешће различите именске сложенице и полусложенице типа *ништомјер, несвигнијездо, витез-бојиша, опишив-зјап, погорјелац-селац, мртво-*

вез, запис-лелек и др. у којима се назире унутрашња структура и, у складу са поетском замишљу, манифестује груба и опредмећена метафоричност.

Лексика наговештена у тематском оквиру „природа” представља основни „репертоар” уз помоћ којег песникиња успоставља читаве низове особених пејзажних слика. Тако ће, у прегршти читаочевих „трептаја”, почетак песме „Дугодневица” изнудити и живописне визибилне призоре:

Злати се кантарион и биље за сваку бољку
у дан жежени љетњег солстиција
на падинама подно плаветног Ртња.

Реална пејзажна слика оснажена је симболичком димензијом. Кантарион у самој својој боји садржи светлосно значење. Ликовна представа, иначе дата у контексту другачијег песничког мотива – мрачне стварности, појачава контраст „претендујући” да мраку супротстави снагу божанске моћи.

Упечатљиви реални (и у исто време симболички) пејзажни описи смењују се у „Сабору врана у Приштини”, а настају или употребом речи у дословном значењу или се конкретне визуелизације остварују метафоричким искоришћењем лексема. Изразита пиктуралност очитује се у стиховима:

Сватују вране
у гојном пришту

или

Кроз зраку зорила мрак
кроз сумрачја дуге
над Грачаницом грака

Сликовна представа је толико жива да је безмало прати звук грактања и лепета птичјих крила. Ипак, у књизи *Јудин пољубац* много је више пејзажних детаља у којима језичко-сликовни елементи имају превасходно симболичку функцију. На пример, у песми „Семендра“:

Бијел коњ фркће, рже над бреговима
у живом пијеску до кољена
до грла.

Очигледно је да визибилни утисак овде није од примарног значаја. Из дате, као и мноштва других сложених пејзажних структура, израњају појединачне слике – симболи чије се тумачење тражи и налази, не само у традицији епског фолклора већ и у целом комплексу знамења утиснутих у свести хришћанско-паганског бића нашег човека. Семендра је, како и стоји у фусноти, „турски назив за Бели Град“, а слика у *живом пијеску* заробљеног белог коња *сред бијелог града / сред пустиње* симбол спутане вере, безнадежности и мрака. Коњ је, сходно констатацији А. Афанасјева, у индоевропској митологији превасходно повезиван са сунцем, јутарњом зором (према Сибиновић 2011), а у словенској митологији, сходно наводима В. Ј. Петрухина, „Посебно значење је имала боја коња: бели (златни) коњ био је атрибут Господа Бога (...), на белом коњу јахао је ведар дан, на црвеном – црвено сунце, а црни коњаник је био оличење ноћи” (Исто).

Надасве су упечатљиве оне поетске слике настале парадоксним лексичким спојевима. Имају се

у виду лексички спојеве који, захваљујући удружи-вању по принципу неочекиваности, акумулирају изниман естетско-семантички садржај и чине фигуративна језгра богате асоцијативности. У збирци *Јудин пољубац* она често имају симболичку основу: *с нероновском њежношћу, камено небо, свитање пакла, осмијехом вучјим, свевида тама* и др. Други пак спојеве оксиморонског типа ангажују првенствено читаочеву чулну сферу. И ту нам песникиња *ужижје сњегове, прстенује сузе, залаже цичу, привјенчава студ, везе камене чипке*.

Напокон треба рећи да симболика није само доминантна одредница језичке равни већ је добрим делом уткана у стилско-композицијску структуру књиге. Историјски пораз сам по себи надопуњују елементи класичне драмске радње, што се читује не само у одређеним документарно-сценским поетским приказима него и у синтаксичко-интонацијским тоновима, садржаним у замишљеним дијалозима и унутрашњим монолозима – читавим низовима упитно-узвичних реченица попут: *Еј, по-вијести оштрозуба; О каква тама стоока!* и сл. Овоме иде у прилог карактер драмске концепције неких делова књиге, пре свега оних где песникиња појединачна поетска казивања документарног садржаја окрепљује „припјевима” и „хоровима” као посебним песмама. У том следу размишљања, пажњу привлачи и особена строфика песме, семантика међупросторне белине, смене звука и тишине. Према томе, песникиња је, између осталог, и на овакав начин превазишла концептуални схематизам збирки сличне тематске оријентације. Због тога и *Горки брст* – онај „најцрњи” круг песама у

књизи Јудин пољубац остаје као трајуће сведочанство свеколике људске драме.

Трагедија *Јудиног пољупца* проткана је тонови-ма и језичким везом епскога певања те особитим полифонијским лиризмом што светлуца Мистеријом „с ону страну сваке онтичке семантике” (Коцијанчич 1996: 327), јер „пјесници су дјеца божја”. Зато песникиња Даринка Јеврић и у овој књизи не оставља читаоца без вере и надања. Кад заискри из бола, нада је онолико жива, колико се потврди у оном једино вечном – Љубави.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Братчикова 2011: Е. А. Братчикова, Некоторые аспекты теории и методологии современных фоносемантических исследований // *Молодой ученый*, номер 12, т. 1, 226 –229.
- Винавер 2012: Станислав Винавер, *Језик наш насушни. Граматика и надграматика* (приредио Гојко Тешић). – Београд: Службени гласник – Завод за уџбенике.
- Журављов 1991: А. П. Журавлев, *Звук и смысл*. Издание 2-е, исправленное и дополненное. – Москва: „Просвещение”.
- Јегорова 2008: Анна А. Егорова, Звукоизобразительность в традиционной английской детской поэзии (на материале Nursery Rhymes). Автореферат на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук, Москва.
- Кожевникова 2001: Н. А. Кожевникова, О языке художественной литературы русского зарубежья // *Русский язык зарубежья* (Под ред. Е. В. Кра-

сильниковой). – Москва: Российская академия наук: Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 119–287.

Коцијанчич 1996: Gorazd Kocijančič, *Posredovanja: Uvod v krščansko filozofijo ob besedilih Irineja Lyonskega, Evagrija Ponskega, Dionizija Aeropagita, Janeza Hrizostoma, Maksima Spoznavalca, Janeza Skota Eriugena, Nikolaja Kuzanskega, Erazma Rotterdamskega, Franza Xavravon Baadra*. – Celje: Mohorjeva družba.

Михалев 2012: А. Б. Михалев, Фоносемантика: от античности до современности // *Вестник ПГЛУ*, Номер 1. Пятигорск, 92-96.

Пипер 2014: Предраг Пипер, *Лингвистичка славистика: студије и чланци*. Београд: Славистичко друштво Србије.

Платон 1999: Platon, *O jeziku i saznanju* (Izbor i pogovor Ksenija Gađanski; prevod sa grčkog Ksenija Maricki Gađanski i Ivan Gađanski). – Beograd: Rad.

Сибиновић 2011: Миодраг Сибиновић, *Ветар у гриви: коњ у поезији словенских народа. Антологија*. – Београд: Интерпрес.

Фатихова 2004: Л. Т. Фатихова, Фоносемантическая содержательность имени собственного: сопоставительный аспект // *Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект*. – Казань: Казан. гос. ун-т, 250–253.

ЛЕКСИЧКЕ ИНОВАЦИЈЕ
МОМИРА ВОЈВОДИЋА
У НОВИНСКИМ ТЕКСТОВИМА:
СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ
И ТВОРБЕНИ АСПЕКТ

Момир Војводић припада кругу песника са врло изоштреним и експлицитно исказиваним ставовима према језику. Он је те ставове износио у поетској форми и мимо поетског дискурса сматрајући откривање у језику, можда више неголи већина његове песничке сабраће, властитим животним послањем.⁶⁰ У поетском тексту Момира Војводића уткани су његови ставови о пореклу језика, штампаној књизи и писаној речи, о народном језику, етимологији те безмало свим социолингвистичким аспектима језика – положају српског језика и српске ћирилице, о политичким језицима, култури говора итд., али и о прастаром дејству „сликања звуковима” (Винавер 2012: 77), дантеовском везивању значења са звучањем речи (Мраовић 2021: 2), ономе што заокупља пажњу пионира фоносемантике. У песми „Зидам тврди конак од ријечи” Војводић тако каже:

Цио вијек зидам конак души,
Сугласнике и самогласнике

⁶⁰ Отуда је веома ценио сваки осврт на његово песништво из научног угла. Војводићево песништво, поготово рано, несумњиво заслужује много више осврта ове врсте.

Узиђујем мјесто тесанике
Од кремена – да ми га не руши...

Тврд сугласник самогласник длажи
Да ми ником конак није хладан...

Оно, на пример, Дантеово прегалаштво на плану италијанских дијалеката пре него што је и почео да ствара, Момиру Војводићу, песнику и уз то професору језика и књижевности, морало је бити сасвим блиско и разумљиво, за шта налазимо и потврду у песми „Српски језик говор је искона”:

Пјесник муку повјерава вуку,
Иде тмушом када муње пламте;
Бог је дао здрави језик пуку,
Народни је језик чуо Данте.

Такође је јасно да се пишчева мисао о језику не темељи само на савременим лингвистичким знањима него сеже у сферу библијско-философске те најдубље народне вере и науковања. Отуда песник Војводић и каже да „за све треба питати језик, јер језик све зна о себи, други нико осим Бога”. Језик, дакле, поседује сопствено сећање, па самим тим и свест о себи. Потврда датог, слично или нешто другачије формулисаног суда може се срести у немалом броју, овако или онако хипотетички постављених философских расправа. Довољно је присетити се Бењаминове тезе да „Сваки језик саопштава сам себе” (Бењамин 1974: 31), или Кулићеве теограматике, чија је основна порука

дата у самом наслову књиге „Језик прије језика” (Кулић 2003). То што савремена лингвистика често зазире од сличних судова није песникова кривица, већ је пре проблем у томе што се данашњи човек, с ређим изузецима, неспособан да удружи ерудицију и интуицију,⁶¹ као у свему другом, нерадо одриче лакоће коју нуди „очигледност”. И колико год је језик свестан себе, песник Војводић је ништа мање свестан божанске моћи језика (*И би Ријеч! Би мисао! Логос! / Без идеје, шта би ријеч гола?*), таман као што је тек проходило дете свесно свог првог корачаја, те му се отуд безмерно и радује.

Посматрамо ли Војводићев језик искључиво у равни лингвостилистике, запазићемо да његове две основне одреднице – трагичност и благородност, прожимају реч по дубини структуре све до најнижег, фонемског, како иначе неки с мало доказа сматрају, безначајног нивоа. У самом уводу своје књиге А. П. Журављов (1991: 3) с разлогом подсећа да „звучна организација речи није случајна већ има одређени мисао. Реч *гром* и својим звуцима ‘грми’, исто као што *шуштање* ‘шушти’, *писак* ‘пишти’, а *хрипање* ‘хрипи’. Ту сам облик речи, макар у најопштијем, упућује на њено значење.” Готово да нема фонеме или морфемског лика који код Војводића није додатно обогаћен, сугеришући пуну оправданост постојања оделите лингвистич-

⁶¹ У анкети за утврђивање дечјих ставова о језику која је садржавала и питање о пореклу и суштини језичког феномена (в. Рељић 2013: 289–300), пажњу је привукао одговор једног осмогодишњака: *Језик потиче од језика*, који сугерише управо то интуитивно знање, упркос, на дечијем теоријско-емпиријском нивоу сазнања, несумњиво далеким филозофским, теолошким и иним покушајима разумевања језика

ке дисциплине – већ поменуте фоносемантике. Доминантна, на пример, фонема *p* у „Омлади језика”, оснажена најпре поступком бесуфиксације речи, потом удружена с муклим и дубоким *u*, и грми и дрхти, предочавајући највећма песниково емоционално стање:

разбољели вјеру, ругу извргнули,
гурнули у огањ, разур и деобе,
турнули у очај, растур и сеобе,
са кравим криком језик истргнули.

У песми „Суочење” и у другачијем фонемском окружењу („округлог” *o* те предњег *e*) то исто *p* као да се примири и мирно закотрља: *Сав сам, мој боре, само трен загрљаја зрака*, па намах, захваљујући, пре свега, продорном *и* које му следује динамизира певање новом импресивном сликом: *суви врисак варнице из језгрице кремена*. С друге стране, кад „њедрозбори”, слично као и Д. Јеврић, песник активира сасвим друга фонетска средства, попут учесталих фрикатива *с*, *ш*, *з*, *ж*, те африката *ч*, *ћ*, која у комбинацији са различитим вокалима граде стих особите акустичке топлине:

Спомињи ме, самна, када у сне падаш,
У ноћним чамама уз ткање паука,
до ког не допире дах ноћног баука,
И кад јаде јадаш и новим се надаш.

Зови ме у тишњу што ти душу тишти,
Лептиром што кружи около свијеће,

И мирише давно оцвало цвијеће,
Душа зове душу кад срце запишти.

Надаље, сам вокал *о* карактерише нарочита иницијална функција у хришћанском позиву човеку да остане биће створено по образу Божијем: *Послушајте своје снове, сродите се са камењем*, а глас *и*, у истој песми „Заклет”, динамизира снагу песникове поруке и посве транспарентно бодри: *Гријте искру из које је прва ријеч искочила...*

Овај кратки увод првенствено је намењен слабијим познаваоцима Војводићевог песничког стваралаштва и његовог прегалаштва на пољу српског језика, с обзиром да се из анализе која следи, а која обухвата тематски и садржајно ограничен корпус неоексема, песников лексичко-стилски допринос свом језику не да ни наслутити, камоли сагледати.

*

Утицај ванјезичких фактора на формирање лексичког система одређеног језика није једностран већ постоји стална узајамност између језика и социјалног бића његових корисника, односно „реч карактерише човека и његову средину, а друштвени амбијент даје речима додатна смисаона обележја” (Денисов 1974: 7). Свако ново време, посебно немирно и ратно, доноси и нове речи те преосмишљавање постојећих, као и, језику дотад непримерене, творбене поступке.

Када је у питању колективно обнављање речничког фонда, познато је да ни у једној лексичкој области речи не бивају тако злоупотребљаване као

у сфери политичке лексике. То је и разумљиво ако се има на уму да је њихова „снага” овде најчешће одређена вољом датог политичког система те да „све те ријечи, њихово шумно врцање и нису свјесне себе” (Инић 1982: 119). Убедљив разлог за манипулисање лексичким јединицама ове врсте јесте и тај, што код њих „језична порука није идентична практичкој референцији” (Исто, 120). Са индивидуалним творбеним иновацијама ствари стоје нешто другачије.

У времену, најблаже речено, необичне друштвено-политичке егзистенције једног народа, у којем се генерали одричу заставе победника а политичари брину о суверенитету и територијалном интегритету ратног противника, ни језик, пласиран у дискурсу носилаца друштвено-политичких функција и средстава информисања, није поштеђен противречности, недоречености и нејасности сваке врсте. Али и у таквим околностима песник говори поштујући језичко правило према којем речи служе да именују ствари и појаве. Ако те речи почесто и нису „лепе”, ваља се присетити Дантеовог осврта на повезаност значења са звучањем и, сходно томе, избору „очешљаних” и „неочешљаних” речи (Мраовић 2021: 2) те става Мајаковског (1955, I: 296–297) да грубе ствари захтевају грубе речи.

Један од таквих наших песника је Момир Војводић. Овде, међутим, неће бити речи о песнику Војводићу већ о језику, тачније, неолексици његових текстова поодавно објављених у периодичној штампи. У њима се песник, како би рекао Б. Ејхенбаум (1987) пишући својевремено о Блоку, „спушта у живот” и притом, мишљења смо, не „изневерава уметност”.

Немогуће је не приметити осебујност језика Момира Војводића и, у исто време, логичност, кохерентност и економичност написаног. Војводићеви новински текстови по правилу се штампају на једној страни часописа омањег формата (три невелика ступца), али својим информативно-експресивним садржајем превазилазе много дуже текстове неких других новинских аутора. Свакао на поезију, где је, „кад су ријечи у питању, један више од два, поготову од три” (Зуковић 1994: 342), Војводић се и у новинском тексту спретно чува вишка језичких средстава. Користећи лексеме различитог облика и порекла – историзме, турцизме, славенизме, речи грчког и италијанског језика те традиционану лексику родног краја, уз специфичну властиту дикцију, Војводић ствара језгровит и препознатљив стилски израз.

Језичку економичност писац добрим делом успоставља увођењем бројних лексичких новина. Њихова фреквентност, творбено-семантичка упечатљивост, као и социолингвистичка условљеност привлачи пажњу лингвиста. У двадесет и четири текста објављена у недељницима *Јавност* и *Правда* у периоду 1993–1995. године, из којих смо ексерпирали примере за анализу, пронађено је близу 450 лексичких иновација, било да се ради о новим творбама (најчешћи случајеви) било да је реч о постојећим речима у новој употреби. У појединим чланцима среће се и до 40 ауторских неологизама. Ређи су они у којима је број лексичких иновација занемарљив, или их уопште нема, попут текста

„Јединство вере и живота”⁶² који већ и насловом упућују на садржај. Ови текстови су по правилу писани у свечаном тону и „бираним речима”.

У погледу функционалних обележја и семантичке структуре те с обзиром на индивидуално ауторство, лексичке иновације којима ћемо се овде позабавити формално припадају категорији лексичких околишних. Све издвојене неоексеми односе се, у ширем смислу, на једну тематску област – актуелни историјски тренутак рата и „мира” српског народа. Због тога је у њима садржано ауторово расположење, став и суд о датим догађајима. Следствено томе, њихова основна функција је карактеришућа а функционални допринос изразит, што се може назрети и из оскудног контекста са примерима попут: салони европске и америчке *србодемонијаде*, београдске и друге *носталгијане* за *Брозославијом*, живовање у *тенковинама* социјализма, *одзлупутати* у туђе јато и сл. Смисаони садржај наведених, као и нових речи: *људоловац*, *крстоломство*, *братотук*, *завјештичити* и других, чврсто је везан са унутрашњом формом речи, па се, будући и моносемичне, многе међу Војводићевим лексичким иновацијама лако разумевају и изван контекста. Ова њихова особина нарочито је уочљива код нових речи мотивисаних личним именом, а таквих је запажен број. Само је са антропонимом Броз у основи регистровано 17 иновација, као што су: *брозојунгенци*, *брозистички*, *оброжавати*, *брононација*, *Југоброзославија* и др., али и *титјани*, кар-

⁶² *Јавност*, 4. март 1995.

дељида, кардељски, кидрички, окрлежавати и сл. Приметно је, дакле, да Војводићеве неолексеме, у највећем броју, манифестују иронију те осуду понашања, морала, и уопште постојећих друштвених односа током педесет година комунистичког система. Тачније, песник се на себи својствен начин обрачунава и са тим системом и са његовим носиоцима, посежући за пејоративним називима – именицама, придевима, прилозима, глаголима.

Сликовитост појединих речи и израза, која чврсто веже текст у целину иницирајући висок експресивно-емоционални ефекат, Војводић постиже најразличитијим средствима. При грађењу лексичких иновација песник користи безмало све начине творбе колективних неологизама, а то није чест случај код једног аутора ни у поетско-књижевном тексту, а још мање у језику штампе.

Тако у Војводићевим новинским текстовима срећемо творбу лексичких иновација по аналогiji, при чему се неретко постојећа и нова реч дају напоредо: *стрељане* и *кољане*, *затиране*, *јабана* и *снобана*, *грактање* и *сврактање* и сл., чиме се функција деловања нове речи знатно појачава.

Следећи продуктиван начин којим се Војводић служи јесте приписивање нових значења већ постојећим лексемама њиховом употребом у новим синтагматским идиоматским изразима, као у примерима: дипломатска *рвалишта*, *контузован* српски национ, интернационалистички и пацифистички *калибри*, испод Кардељевог *шињела* итд. Последња фраза подсећа нас на то да свако време „огрће свој шињел” – био он Гогољев или Кардељев. Испод његових скута негује се маса и

обликује њезин увек нови поглед на свет. Метафоризација најразличитије терминологије (борилачке, научне, војне и др.) представља упадљиво обележје публицистичког стила, који, више од других стилова, садржи неспецифична језичка средства за изражавање властите специфичности.

У запаженом броју случајева Војводићеве лексичке иновације настају новом комбинацијом постојећих морфема: *дијаматски* (дијалектички + материјализам), *избјеглидус* (избјеглиштво + егзодус), *курсотети* (курс + универзитети) и други.

У Војводићевом неолексичком корпусу значајно место заузимају и сложенице. Од укупног броја разматраних речи скоро једна четвртина њих настала је композицијом двеју или више лексема. Мањи је број полусложеница типа *базд-маске*, *брошур-лектира*, *батал-људи*, *комуно-оштрица*, док су далеко фреквентније сложенице са спојним вокалом *о*, као што су: *богобија*, *људотук*, *мозгосмут*, *филмосказе* итд. Поред ових, ту су и иновације настале простим спајањем речи попут: *хомополитикус*, *назлоупућеник*, *злослучај*, *лаковјернић*, *каменмозговић* и сл. Већина наведених примера показује да при творби сложеница у функцији карактеризације носилаца различитих негативних појава, као „грађевински материјал”, песник користи називе предмета и појмова директног значења и уз помоћ њих гради нове речи описно-асоцијативног типа. У категорији сложеница и полусложеница скрећу на себе пажњу оне које су творене необичном комбинацијом домаће речи са речју или морфемом иностраног порекла, какве су: *гранд-пословоћа*, *животињофили* а у

којима је, између осталог, садржана слика нарави одређеног друштвеног слоја.

Међу лексичким иновацијама насталим деривацијом најчешће су именице, затим следи подједнак број придева и глагола. На трећем месту су глаголски прилози и, на крају, невелик број прилога. Регистрован је и занемарљив број глаголских придева. Све ове творбе одликује стилогеност, асоцијативност и висок ниво удела у функционалном обликовању новинског текста. Стилску изражајност нових речи аутор истиче неспецифичном употребом расположивих афикса, односно њиховим везивањем за основе где се обично не очекују.

При творби именица најчешће експлоатисан је суфикс *-ње*: *јамљење* (бацање људи у јаме), *алаховање*, *енглезовање* итд. Ове именице су глаголског карактера и указују на процесуалност, дуготрајност радње, поступака, чињења. За творбу датих лексичких иновација коришћен је уобичајени модел творбе глаголских именица, при чему је код појединих глагол већ регистрован у речнику, на пример, *братствовање* (од *братствовати*), док га при творби других именица аутор само подразумева.

По учесталости јављања на другом месту је суфикс *-ник*: *оброженик* (задојен Брозовом идеологијом), *батаљеник*, *душманик*, *обруканик*, *острвеник* и сличне именице изведене од глагола, других именица или придева.

Према бројчаној заступљености на трећем месту су именице са суфиксом *-изам* попут: *совхозизам*, *сценаризам*, *клањализам*, *брозизам*, *кардељизам*. Овај суфикс, који карактерише творбу апстрактних именица, Војводићевим лексичким

новинама даје специфичну стилску тежину, свеједно да ли замењује постојећи суфикс, као у случају *стратегизам* (уп. *стратегија*), или представља помоћно средство за творбу потпуно нових речи.

Из групе суфикса за творбу апстрактних именица овде срећемо и суфикс *-ост*: *кадрост* (од кадар), затим суфикс *-ство*: *затирство*, *фалсификаторство*, *расијанство*, суфикс *-ија*: *душманија* (непријатељска земља), *морија* (уништавање, уморство народа), па суфикс *-ка(-ика)*: *баздељка* и др.

Од именица за означавање простора пажњу привлаче оне са суфиксом *-иште*: *затириште*, *смртиште*, *докониште*, суфиксом *-ница*: *осунетница*, *-ана*: *кољана*, *затирана*, *доконана*, *калупана* те суфиксом *-је* у примерима *доморје*, *донебесје*.

Именице субјективне оцене заступљене су суфиксима *-њица* (*мозгоњица*), *-ић* (*снобић*, *банић*), *-ац* (*кољац*). При творби множине, занимљиви примери региструју се са суфиксом *-ад*: *докончад*, *привилегијанчад*, *Монтенегринчад*. Ређи су случајеви именица са нултим суфиксом, попут: *изгуб*, *превјерит*.

У корпусу Војводићевих лексичких иновација постоје и ређи облици поименичења придева, па у значењу шефа државе срећемо именицу *врховни*. Познато је да су творбе ове врсте једно од обележја руског лексичког система. Међу Војводићевим неолексемама срећемо и друге примере присутне у црквенословенском језику а блиске руском творбеном систему, као што су именице *злођејање*, *увеличитель* и сл. Руски (нео)творбени модел посебно је уочљив код глаголских творби, где се региструју творбеном систему српског језика несвојствени об-

лици попут: *фасадати* – остављати поруке на фасадама зграда (уп. *акварелитъ* – ‘сликати акварел техником’, руски неологизам настао 80-их година прошлог века), *режимовати* итд., или већи број глагола у чијој је основи лично име, као *окардељавати* (уп. руски неологизам *валенсовать*, настао такође 80-их година прошлог века, са значењем наносити штету друштву, радити попут Леха Валенса). Наведене неотворбене подударности нису израз свесног подражавања већ пре последица нужног приближавања језикā масовне комуникације које је „условљено једнаким ‘супстратом’ – стварношћу која нас окружује и једнаком прагматском усмереношћу масовне информације” (Костомаров 1971: 84).

Војводићеве придевске новотворбе одликује подједнак стилски ефекат. При творби придева аутор користи најразноврсније суфиксе: *-ски, -чки, -нути, -ини, -ан, -шан, -љен, -ен* итд. Отуд *посрнушени* (од *посрнути*), *басташан* (од *бастати*), *задаван* (од *задавити*) итд. Као што је случај с именицама, у основи придевских неоексема такође је почесто лично име: *кидрички, кардељски, титовски* и сл. У циљу постизања експресивног утиска Војводић неретко прибегава удвајању суфикса или измени постојећих те тако твори придеве: *рекламцијски* (уп. *реклама, рекламни*), *салонерски* (уп. *салон, салонски*), *сибирјачки* (уп. *Сибир, сибирски*), *слободински* (уп. *слобода, слободарски*) и др.

Највећи број Војводићевих лексичких иновација из групе глагола има именицу као творбену основу: *папагајисати* (од *папагај*), *деспотовати* (од *деспот*), *колчити* (од *колац*) итд. Међутим,

нису ретки ни случајеви у којима се као мотивска реч јавља већ постојећи глагол, као у примерима: *ласкарати* (уп. ласкати), *вребачити* (уп. вребати), или се „уланчавањем” суфикса од глагола перфективног вида добијају имперфективни глаголи попут *докториравати*. Најбројније случајеве глаголских иновација представљају префиксално-суфиксалне творбе, и то углавном од именске основе: *заноктити* (од нокат), *посовхозити* (од совхоз), *ославити* (од слава), *збетончити* (од бетон) и сл. Треба напоменути да експресивност неких од наведених глагола проистиче искључиво из творбене неочекиваности, а да у другим случајевима, осим парадоксне структуре неоексема, експресивности доприноси и сликовни садржај речи, као у примеру *прокопитати* (проћи у ратном походу остављајући траг коњских копита). Сложеница *зеленотинтовати* (исписивати поруке на фасадама зграда зеленом бојом) формално одговара правилу творбе глагола слагањем, с тим што се најпре од именице тинта твори глагол који се додатно иновира и асоцијативно везује за исфорсираност посебности црногорског народа.

Од осталих врста речи треба поменути невелик број прилога попут асоцијативног *бронзо* (уп. грозно), *звјерковито* (од звијер), нешто бројније глаголске прилоге, међу којима су: *кликујући*, *италијанчећи*, *аманетирајући* (од аманет) те појединачне облике глаголских придева типа *оанационаљен*.

У контексту друштвено-политичких прилика о којима пише и болног доживљавања судбине свог народа, Војводић, уз наведене типове лексичког новаторства, на специфичан начин оживљава и

актуелизује бројне историзме, турцизме, арабизме и славјанизме, било да их употребљава у новом текстуалном окружењу било да њихову основу користи за творбу нових речи. Тако у пишчевом новинском језику наилазимо на речи попут *кувет*, *лишни*, *утефтерити*, *преорајетињени* и др.

Разуђености језичког израза свакако доприносе и речи позајмљене из народног лексичког фонда, понајвише из родне Мораче, на пример: *на̀с* (колело, поколење), *тене́згати* (причати бесмислице, нагађати), *тутати* (смуцати се, лутати, мувати се), *пис-милет* (поган сој, људи лошег карактера) и сл.

У мноштву речи изнуђених жалосним историјским тренутком и обременених тешком и опредмећеном метафором ту и тамо промичу поетизоване речи и синтагме изразито емотивног набоја. Тешко да се може наћи адекватнији назив за дом у коме су сви укућани уморени од Војводићеве синтагме *мртви дом*. Подједнако су упечатљиви изрази *посјећи Ловћену главу* (рушењем Његошеве гробне цркве), *сахранити у затвореним устима* (прећутати, никад не изговорити) и др.

На почетку ове анализе поменуто је да Војводићеве, као и све индивидуалне новотворбе, формално припадају категорији околионалних речи. У вези с тим намеће се питање њиховог статуса у односу на речник књижевног језика. Размишљање о нормативној прихватљивости или неприхватљивости Војводићевих лексичких иновација у новинском тексту могло би бити предмет посебне анализе. Наравно, оно би се сводило само на претпоставку с обзиром на то да будући живот нових речи по правилу проверава време. Битно је нагласити да

оказионализми, за разлику од неких других лексичких иновација (нелексикализовани деривати), поседују индивидуално лексичко значење које се „формира на бази индукованог творбеног значења под снажним утицајем екстралингвистичких и психолингвистичких фактора” (Александрова 1974: 15) те да, као такви, слично неологизмима, „стално егзистирају на периферији речника: у ауторским породичним, професионалним и сличним језичким подсистемима” (Исто, 17).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Александрова 1974: О. И. Александрова, К проблеме классификации новых слов // НТ Куйбыш. ПИ, т. 133.
- Бењамин 1974: Valter Benjamin, *Eseji*. – Београд: Nolit.
- Винавер 2012: Станислав Винавер, *Језик наш насушни. Граматика и надграматика* (приредио Гојко Тешић). – Београд: Службени гласник – Завод за уџбенике.
- Денисов 1974: П. Н. Денисов, *Очерки по русской лексикологии и учебной лексикографии*. – Москва: Изд-во Моск. ун-та.
- Ејхенбаум 1987: Борис Эйхенбаум, *О литературе*. – Москва: Советский писатель.
- Зуковић 1994: Љубомир Зуковић, *Путотвође и путокази*. – Српско Сарајево: Завод за издавање уџбеника Републике Српске.
- Инић 1982: Sloboban Inić, *Riječi politike. Aktuelna pitanja naše jezičke kulture*. – Београд: Prosvetni pregled.
- Костомаров 1971: В. Г. Костомаров, *Русский язык*

- на газетной полосе.* – Москва: Изд. Моск. ун-та.
- Кулић 2003: Mišo Kulić, *Jezik prije jezika: ontologija, teologija, antropologija i gramatičko kao teogramatičko iskustvo bivstvovanja.* – 3. izd. – Beograd: Kalekom.
- Мајаковски 1955: Владимир В. Маяковский, *Полное собрание сочинений в тринадцати томах.* – Москва: Академия наук СССР – Государственное издательство художественной литературы.
- Мраовић 2021: Драган Мраовић, Божанствени песник // *Политика* (Култура, уметност, наука), 16. јануар 2021, година LXIV, бр. 40, стр. 2.

III ПИСЦИ И СРПСКИ ЈЕЗИК ПОД ОКУПАЦИЈОМ

ЕТНОФОЛИЗМИ У КЊИЖЕВНОМ ДИСКУРСУ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Предмет овог рада су етноними, етници, ктетици, семантички деривати и друге лексеме у приповедачком опусу Григорија Божовића намењене негативној карактеризацији припадника друге етничке, верске, племенске и регионалне групе које обједињује заједнички назив *етнофолизми*. Циљ је да се методским поступком анализе покажу творбени модели етнофолизама, као и њихова примарна функција у конкретном историјском раздобљу и у зависности од контекста употребе. Емпиријску подлогу истраживања чини грађа ексцерпирана из збирки Божовићеве приповедачке и путописне прозе и то: *Неизмишљени ликови* (НЛ), *Робље заробљено* (РЗ), *Чудесни кутови* (ЧК), *Слике Косова и Метохије* (СКМ) и *Мој Колашин* (МК).

Под термином *етнофолизми* (грч. *ἔθνος* – 'племе, род' и *φάσλος* – 'рђав, ништаван') обично се подразумевају лексичка средства која служе за, најопштије речено, делегитимизацију⁶³ појединаца или група друге етничке, расне и конфесионалне припадности, али и стигматизацију аутгрупе по регионалном, руралном, урбаном, обичајном и дру-

⁶³ Термин *делегитимизација* увео је израелски психолог Д. Бар-Гал (в. Гладилић 2012: 17–18).

гом основу. Етнофолизми, чија је карактеристика да у једној речи сажму сва негативна предубеђења која асоцирају на одређену групу (Гладилин 2012: 21) чине најизразитији сегмент *говора мржње* (енг. *hatespeech*). С краја прошлог века овај, према енглеском термину скројени израз, постао је један од најфреквентнијих и највише злоупотребљаваних у домаћој јавној комуникацији. Израз *говор мржње* углавном је служио и служи за жигосање идеолошких неистомишљеника, при чему је то жигосање неретко ништа друго до дискурс акумулиран понајвише мржњом. „Још нисам прочитао или чуо да је суд о говору мржње изречен са жаљењем што је неко подлегао том осећању, са жаљењем што се таква оцена о њему мора изнети, или са зебњом да би таква оцена могла бити прејака” – напомиње П. Пипер (2010: 94). Не уносећи се, дакле, превише у право значење израза, „ловци” на говор мржње, почели су препознавати етнофолизме у српским паремијама, народним песмама, у дискурсу српских писаца и другде. Исхитрени закључци појединих историчара, етнолога, лингвиста и др. проистекли из жеље да се буде „модеран” по сваку цену, неретко изнесу на видело и њихову недовољну обавештеност.

Оно што се мора имати на уму при идентификацији етнофолизама јесте историјски и ситуативни контекст. Негативно лексичко обележавање других по етничком, конфесионалном и другом основу у даљој прошлости не може се утврђивати искључиво са становишта данашњег поимања тог питања, поготово не оног ригидно помодног. Осим тога, одређени лексички облик у једној ситуацији може бити у статусу етнофолизма, у другој то уопште не

мора бити, јер, „Избор речи у говору је често избор конотације...” (Јанићијевић 2000: 178). Избор, на пример, етнонима *Шинтар* или *Циганин* могуће је образложити простом чињеницом да их редовно или спорадично користе сами припадници датих етноса, али иста аргументација може послужити, а често и служи, као добар изговор за термилошку злоупотребу (Рељић 2013: 89).

Језик ликова Григорија Божовића најбоље потврђује негативан, неутралан или позитиван статус бројних етнонима и етника у зависности од контекста у којем су употребљени, тј. у зависности од избора конотације. Поједини аутори који су, анализирајући Божовићево књижевно стваралаштво из сопственог – оваквог или онаквог угла, у појединим етноназивима олако препознавали етнофолизме, очигледно на то нису обраћали пажњу. Тако се аутору замера што, уместо Роми, користи назив Цигани, „а понекад уместо Циганка Божовић употребљава термин Јеђупка” (Тодоров 2013: 149), иако ни један ни други етноназив није споран. Назив *Роми* у време кад је Божовић живео и писао тешко да је ико користио, а етноним *Јеђупи* паралелно са *Египћани* представља до данас актуелан самоназив етничке групе која носи то име.⁶⁴ То што Божовић користи

⁶⁴ *Јеђупи*, *Бупци*, односно *Египћани* из Македоније, после дуге борбе за признавање њихове посебности, први пут су се нашли на локалној пописној листи 1981. године и то под именом „Египћани – Јеђупи”, а на савезну изборну листу уврштени су 1991. као „Египћани” (в. Ашури и Земон 1996: 13–17). Етногenezом Египћана који живе на простору Македоније, Косова и Метохије и у другим деловима Балкана занимали су се, између осталих, Раде Божовић (1996: 153–163), Миодраг Хаџи-Ристић (1996: 89–149), а подршку тим активностима својевремено је пружио и Балканолошки институт САНУ. Према томе, малициозни коментари како је Египћане измислио Слободан Милоше-

наизменично називе Циганка и Јеђупка, по свему судећи, за припаднице истог етноса не треба да изненађује, будући да су се, како напомиње Р. Божовић (1996: 154), етноними Египћанин, Ром и Циганин неретко преплитали, тј. поистовећивали у различитим европским срединама.

„По степену изражености конотације (етнофолизми – прим. М. Р.) могу бити различити: од иронично-омаловажавајућих до понижавајућих, презривих и увредљивих” (Коробкова 2009: 201). По начину делегитимизације они у контексту говора мржње могу означавати процес дехуманизације, негативне карактеризације и изопштавања (Гладилин 2012: 18). По начинима представљања могу бити етноними, етници, ктетици, егзоними, надимци и др. Према начину творбе етнофолизми бивају семантички деривати, суфиксалне творбе, позајмљенице, придевски атрибути и др.

Већ смо поменули да статус етнофолизма одређена реч стиче тек избором негативне конотације, јер, као што неутрални етноними у неким контекстима могу бити иронично употребљени, тако *Швабо*, *Циганка*, *Циганче* и др. често не само да не имплицирају никакву делегитимизацију већ, напротив, изражавају позитивна осећања и симпатију. Полазећи од тога, извршили смо двојаку класификацију етноназива и других карактеришућих речи и израза у књижевном дискурсу Григорија Божовића, и то 1) према начину творбе и 2) према њиховој употреби у различитим ситуацијама.

вић какви се још увек могу чути, проистичу из пуке неинформисаности.

Етнофолизме, по правилу, па и у књижевном опусу Г. Божовића карактерише творбена разноврсност. Међу најчешћим начинима творбе издвајају се следећи:

1) Семантичка деривација, односно метафоричко-метонимијски пренос значења у чијој су основи различити мотиви – а) верска симболика (*крсто*,⁶⁵*немиросана вера*, *погански син*), б) фитоними (*липово штапче*, *липова беса*, *липова вера*, *вера врбова*, *крставичари*, *салатари*), в) зооними (*свиња*, *пасја вјера*, *пасји син*, *крмак*, *крмски Влах*, *крмача*), г) начин одевања (*белобагани*, *бјелогоуџи*, *гаћанка*), д) библијски етноним (*агарјани*).

2) Позајмљивање (*рајетин*, *раја* – тур. 'поданик', *динсуз* – тур. 'безбожник, безверник', *ћафир* – арап. 'немуслиман' тј. 'неверник', *каурин* – тур. 'немуслиман', *башибозук* – тур. 'обезглављен', *пис-милет* – тур. 'погана вера', *јарам чаракли* – тур. 'полуверац', *јарам-ћаур* – тур. 'полусрбин', *балија* – 'прљав, непросвећен').

3) Суфиксација (*Влашче*, *Цинцарче*, *Арнауцићи*, *Туркуша*, *туркушки*, *Арнауштија*, *Арнаутлук*, *Потурњак*).

4) Скраћивање (*потур*, *ћаур*).

5) Атрибуција (*љути Арнаутин*, *шугав Арнаутин*, *љуто Арнауце*, *дивљи Черкез*, *обесни Маџуни*, *страхотни Курди*, *грозни Анадолац*, *проклети Анадол*, *клету Турци*, *црни Арапин*, *торбеши пога-*

⁶⁵ Баш као што су називом *крсто* жигосали Србе, Османлије су, користећи исти творбени модел, називом *хачики* (од јерм. *хач* – 'крст') успостављали дистанцу према Јерменима (в. <russian7.ru/2012/06/7-prozvish-kotorye-poluchili-russkie>).

ни, сурови Турчин, плашљиви Грк, грозни Бугарин, погани Бугарин, подли Жидови, циганска Мамуша, затра арнаутска, голаћ арнаутски, поган љеворечка, шуга фанданска).

Без наведених и сличних атрибута који несумњиво сведоче о негативном расположењу према припадницима друге групе, многи, са данашње тачке гледишта некоректни етноназиви попут *Арнаут*, *Турчин* (у значењу потурица) и др. у време Божовићевог стварања, осим у изнимним ситуацијама, нису представљали погрдне називе тј. етнофолизме.⁶⁶ Исламизовани Срби, Арбанаси и др. Етноним *Турчин* са поносом су користили као властити самоназив. Османлије, практични у свему, то им нису забрањивали, а шта су стварно мислили о новим „саплеменицима” најбоље илуструје казивање Божовићевог Селима Друштине који је након ослобођења 1912. године покушао да се насели у Турској.

„...Мислио он да иде у муслиманску, турску земљу и да ће га тамо дочекати као брата. Чим је ступио ногом на границу, пришао му је чудан заптија и дрско скинуо ћулав с главе. Треснуо њиме о тле и почео да се безобразно кези: Арнауд?...Бошњак?...а, Арнауд! (...) – додајући триста анадолских неуљудних израза...” (У необраном *грожђу*, НЛ, 166).

⁶⁶ Истина, турски назив *Арнауд* (*Арнавуд*) проистекао из грчког *Арванит*, Албанци су неретко с љутњом дочекивали (Имами 1998: 254). Тим називом у време османске власти, слично као данашњим *Косовар*, у централној Србији називани су и „многи српски родови досељени из *Арнаутлука*, односно са Косова и Метохије и Пештерско-сјеничке висоравни” (Радовановић 2008: 6).

Без обзира на то што су *милети* (укључујући и турски) представљали неку врсту верских нација, очигледно је да су се османски освајачи Балкана идентификовали са својим новим саистоверницима – конвертитима у мери и приликама које су им биле потребне за одржање царевине, али да су и те како осећали њихову етнојезичку другост.

Међу етнофолизмима Г. Божовића не мали је број оних који потенцирају ту другост не само између освајача (Османлија) и потчињених (Срба, Бугара, Грка и др.) већ и унутар властитог, условно речено, *милета* – саистоверника другог етничког порекла, сународника друге конфесионалне припадности или оних настањених на другачијим географским просторима, са нешто другачијим животним навикама, начином одевања, исхране и сл.

Дакле, осим друге вере (углавном хришћанске или исламске) која је најчешћа мета етнофолизма, не редак повод делегитимизације јесте туђа етничка припадност, неовисно од конфесионалне припадности. Најгрубљи пример дехуманизације садржи турска крилатица која гласи: „Арнаутин не може бити човек; ако то постане не приличи му; али ако му буде и приличило – не може остати жив” (*Блаже од Извора*, ЧК, 134). Етикете попут *јарам-чаракли*, *јарам-ћаур*, *помак*, *булгар* само су неке у дискурсу етничких Турака⁶⁷ намењене негативној карактеризацији исламизованог становништва Горе. Осим Османлија (*балије*, *немиросана вера*, *погана вера*), Јевреја (*Јехудил*, *јехудијска*

⁶⁷ Под етничким Турцима треба подразумевати скуп различитих турских племена као што су Печењези, Огузи, Кумани и др.

вера, подли Жидови) те хришћана католика (*зли Латини*,⁶⁸ *латинска копилија*), мета етнофолизама православних хришћана неретко су саистоверници друге етничке припадности – Срби од стране Бугара, Грка и обрнуто, а чест објект поруге свих њих јесу Цинцари.

„Не. То нису људи. Ви треба да будете књаз Донгар, па да разумете шта је то Цинцарин (...) Јер, збиља, цинцарска душа сва је састављена из онога цинцарскога цин-цин-цин, које се чује кад се броје дукати” – узвикује Божовићев самозвани књаз Донгар који је заборавио да је и сам Цинцарин (*Битољски богаљи*, НЛ, 42).

Следећу групу етнофолизама чине они који су у функцији негативне карактеризације група властите етничке, верске или етноверске припадности према којој се успоставља дистанца по племенском или регионалном основу, начину живота, одевања и сл. Такви су *крставичари*, *салатари*,⁶⁹ како Божовићеви ликови из Горе називају Призренце, вероватно алудирајући на њихов начин исхране, те знатно грубљи етнофолизми попут *шуга фанданска* који се односи на тек исламизоване при-

⁶⁸ Сама реч *Латини* представља историзам а његова појава у погрдном контексту све до данас заснована је на метонимијском преносу значења. Њеном употребом православни народи успостављају, пре свега, вероисповедну дистанцу, док у говору, нпр., Американаца она означава другог по језичком основу, тј. представнике романских језика (в. Гришченко 2007: 47).

⁶⁹ Срби из Ораховца Призренце и данас подругљиво називају *салатарима*.

дошлице, иначе припаднике католичког племена Мирдита са реке Фани. „ – Да идеш у ону нечисту шугу фанданску?“ – чуди се Сафет-ефендија наговарајући свог претпостављеног да преноћи у манастиру Светог Марка (*Из душе*, НЛ, 198). О Фандама боље не размишља ни Стал Кијева те каже: „Јер сам Арнаутин и арнаутски син, из Гаша, а не са реке Фани, море образи јунаци!“ (*Стал Кијева*, НЛ, 95). Подједнаку стигму од стране својих исламизованих и неисламизованих сународника подносе и припадници племена Васојевића из области Лијеве Ријеке. Тако, у својој кули опседнути Селимовић кличе „да би се Црногорцима можда и предао, но Васојевићима, белогаћанима као Арнаути што су, – никад ни до века“ (*Љеворечко чојство*, НЛ, 236), а војвода истовремено поручује: „Или нека та поган љеворечка сврши свој посао, или струке преко рамена, па у Лијеву Ријеку...“ (Исто). Обраћање пак Албанца из Скадра сународници католичке вероисповести из Дукађина речима „Одлази брђанаска крмачо!“ (*Дукађинка*, РЗ, 108) сажима изопштавање, како по вероисповедном тако и по регионалном основу. Ни планинци често не мисле боље о онима из равничарских крајева: „Пољани, друга је работа; тај често и нечастивога може потковати...“ (*Нејуначко доба*, РЗ, 95). Суревњивост између суседних или удаљенијих родова, и те како присутна и данас, неретко се манифестује и у кругу породице (обично у надметању двојице деда заједничког унука) а саопштава се тобоже шaljиво, али са јасном карактеризацијом пријатеља из другог рода. „Јеси ли Арнаутин, полувјеро колашинска! (...) Ето, Арнаутин! (...) Као сваки Арнауштија, о

тешко мени!” – памти аутор, њему упућене, речи прадеде по мајци из Кобиље Главе (*Јутро мојега прадеда*, МК, 194).

Осим у непријатељству, живот Божовићевих јунака различите етнoверске припадности гдекад протиче и у добросуседству па и међусобном поверењу. Уобичајени етнофолизми, будући део говорне навике, неретко су присутни и у међусобној добронамерној комуникацији. Међутим, они у таквим ситуацијама губе обележје говора мржње и постају средства која придодају дијалогу комичан ефекат. „У памет се, бре каури, силни су Турци на конак, а!” – тобоже прети Горанац Сафет-ефендија који је довео претпостављеног у манастир Светог Марка не би ли исправио неправду учињену манастиру и братији (*Из душе*, НЛ, 201). Још је комичнији начин на који Селим Друштина свом познанику Новици у поверењу преноси своје утиске из тек успостављене државе Турске: „Нигде ни феса ни Турске. Људи обријаних бркова иду по граду под шеширима или гологлави као лудаци (...) Паша Зотин, Новица, ћаурскијега места не може бити на свету” (*У необраном грожђу*, НЛ, 166). У тренуцима невоље сусед се заклинје и позива на оданост оној истој вери која се у другим приликама прогони и дехуманизује. „Ти си учен човек и знаш боље од мене да су и ваш Иса-пејгамбер и наш Мухамет-пејгамбер наредили да чинимо добро. Учини ти сад нама ово добро, запиши Селими да се избави муке, тако ти твоје вере и крста!” (*Занис*, СКМ, 26).

Верски синкретизам, свеколику смутњу и пометњу, као и релативизацију етнофолизама најбоље илуструје молитва муслимана пред моштима

Светог Петра Коришког у Црној Ријеци: „А вала, ко овом свецу не вјеровало не био Турчин, ни турски син, но скапао као најкрмскији и пасји син! иншалах и амин” (*Грѣдом*, МК, 233). Релативизацију погрдних назива нарочито илуструје чињеница да их они на које се односе гдекад и сами користе као утешан, чак умилан и благ прекор: „Липова вјеро и крсте: чим се мало разболи, дај исповиједај и причешћуј!” – речи су којима свештеник бодри на постељу палог Гвоздена (*Брат*, НЛ, 216). Употреба етнофолизама из корпуса аутгрупе на сопствени рачун неретко указује на преиспитивање и резигнирано описивање властитог индивидуалног или групног статуса. Тако Суљ-Капетан, читајући мисли дојучерашњег саистовјерника, за себе каже *потурски пес, погани потур и торбеш* (*Суљ-Капетан*, НЛ, 110). Примери показују да су се наведене етикете, колико год биле грубе, поимале као саставни део мисли и говора других, које су у неким ситуацијама изазивале бес и тренутну одмазду а гдекад доживљавале као поруга изнуђена историјским околностима коју је ваљало стоички поднети.

С друге стране, уопштавајући етноназиви *Рум*,⁷⁰ *Булгар*, *Арнаут*, *Срб-милет*,⁷¹ којима су османске власти неретко именовале Србе, иако сами

⁷⁰ Демографска организација Османског царства подразумевала је груписање становништва према конфесионалној припадности, тј. стварање неке врсте верских нација – милета (тур. *millet* – нација). У том смислу, сви православни народи Балкана (српски, бугарски, влашки...) прикључени су грчком – *Рум-милету* (в. опширније у Рељић 2013: 75–76).

⁷¹ „Обновом Пећке патријаршије (1557) из Рум-милета (...), као верски посебно, издвојено (је) српско становништво ’Срб-милет’” (Батаковић 2007: 32).

по себи не носе негативну конотацију, доживљавани су као посебно увредљиви будући да су имплицирали обезумењавање српског народа. Ово посебно илуструје разговор султановог изасланика и сеоског кнеза Радована из Божовићеве приче *Два падишахова роба* (в. Јевтовић, 1996, 2, стр. 43).

Григорије Божовић непосредни је сведок и учесник догађаја о којима пише. У том смислу и састрадалник најпре својих сународника, али и припадника других вера и етноса којима се чини неправда. Тврдња: „Божовићеви јунаци, уколико су Срби, изграђени су као прави хероји, а са друге стране, уколико су Албанци или Турци, имају сувише недостатака да би били хероји. На тај начин Божовић настоји да изгради идеалну слику Срба” (Тодоров 2012: 150) нема упоришта у Божовићевом стваралаштву и животу. Напротив, демантује је небројено примера из његовог књижевног опуса. „Иако убеђени православац, Григорије Божовић је имао не само антидогматске, већ широке хуманистичке, па и универзалне погледе на религију и та своја човекољубива уверења више пута уградио у свој приповедачки опус” (Јевтовић 1996: 88). Захваљујући управо тим и таквим пишчевим ставовима и његовој спремности да прикаже добро и витешко, својствено и припадницима изван свог етноса, упркос бројним етнофолизмима који промичу на страницама његових прича, он успева да у доброј мери, како је то приметио А. Грандић (2010) амортизује ехо истинског говора мржње.

ИЗВОРИ

- Божовић 2006: Григорије Божовић, *Неизмишљени ликови* (књига 1) / прир. Гојко Тешић. – Приштина: Панорама.
- Божовић 2006: Григорије Божовић, *Робље заробљено: приче о женама* (књига 2) / прир. Гојко Тешић. – Приштина: Панорама.
- Божовић 2006: Григорије Божовић, *Чудесни кутови: путописна проза* (књига 3) / прир. Гојко Тешић. – Приштина: Панорама.
- Божовић 2006: Григорије Божовић, *Слике Косова и Метохије: путописи и репортаже* / прир. Јордан Ристић. – Приштина: НУБ „Иво Андрић”.
- Божовић 2005: Григорије Божовић, *Мој Колашин: приче и путописи из Старог Колашина* / прир. Драгиша Бојовић. – Стари Колашин, Зубин Поток: ЈП „Стари Колашин”.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ашури 1996: Робертина Ашури и Рубин Земон, Краток осврт на историјата на движењето на Египќаните на Балканот и во Македонија // *Зборник на трудови за етногенезата на Египќаните во Македонија*. – Скопје: ЛОГОС-Т, 9–85.
- Батаковић 2007: Душан Батаковић, *Косово и Метохија: историја и идеологија*. – 2. допуњено издање. – Београд: Чигоја.
- Божовић 1996: Раде Божовиќ, Културно-религиозни обрасци на македонските Египќани // *Зборник на трудови за етногенезата на Египќаните во Македонија*. – Скопје: ЛОГОС-Т, 153–163.
- Гладилин 2012: Алексей В. Гладилин, „Язык вражды” как коммуникация // *Современные исследо-*

вания социальных проблем (электронный научный журнал). Номер 11(19).

- Грандић 2010: Александар Грандић, Превладавање говора мржње у приповеткама Григорија Божовића са простора Косова и Метохије // *Како превазићи говор мржње (националне, вјерске, расне, политичке) и нетолеранцију у интересу што боље политичке кампање...* Бања Лука: Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, 268–283.
- Гришченко 2007: Александр И. Гришченко, Источники возникновения экспрессивных этнонимов (этнофолизмов) в современном русском и английском языках: этимологический, мотивационный и деривационный аспекты // *Активные процессы в современной лексике и фразеологии*. – Москва – Ярославль: Ремдер, 40–52.
- Имами 1998: Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*. – Beograd: Radio B92.
- Јанићијевић 2000: Jasna Janićijević, *Komunikacija i kultura: sa uvodom u semiotička istraživanja*. – Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Јевтовић 1996: Миленко Јевтовић, *Личност и књижевно дело Григорија Божовића*. Књига 2. – Зубин Поток – Приштина: Стари Колашин – Нови свет – Институт за српску културу.
- Коробкова 2009: Ольга С. Коробкова, Маркеры языка вражды в номинациях этнической принадлежности: социолингвистический аспект // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. Номер 111, 200–205.
- Пипер 2010: Предраг Пипер, *Српски између великих и малих језика*. – 3. допуњено издање. – Бео-

- град: Београдска књига.
- Радовановић 2008: Милорад Радовановић, *Косово и Метохија: антропогеографске, историјскогеографске, демографске и геополитичке основе*. – Београд: Службени гласник.
- Рељић 2013: Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект)*. – Београд: САНУ – Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Тодоров 2013: Весна Тодоров, Историја, мит и ремитизација српског идентитета у прози Григорија Божовића // *Philologia Mediana* 5, 141–152.
- Хаци-Ристић 1996: Миодраг Календар Хаци Ристић, Прашањето на етногенезата на Египќаните во Македонија // *Зборник на трудови за етногенезата на Египќаните во Македонија*. Скопје: ЛОГОС-Т, 89–149.

СТАВОВИ О ЈЕЗИКУ У ПЕСНИЧКОМ И ПРОЗНОМ ТЕКСТУ ДАРИНКЕ ЈЕВРИЋ

Упућеност песника на језик и развијено осећање за његове естетске, функционалне и друге могућности, утиче и на формирање свестранијих песникових ставова о различитим аспектима језичког феномена. Своје ставове о језику, детерминисане временом и околностима у којима ствара, песник исказује у различитим контекстима, укључујући и поетски. У овом раду се, на основу ексцерпираних грађе из песничких збирки те различитих прозних текстова Даринке Јеврић, разматрају њени песнички уобличени ставови – с једне стране, и они исказани у прозном тексту – с друге стране. Анализа показује да су најексплицитније исказани језички ставови Даринке Јеврић усмерени на језичку традицију, на угроженост српског језика и борбу за његово очување, на етичку норму употребе језика у најширем смислу (критика језичке еуфемизације, вулгаризације, чиновничког језика и др.) те значај језика као неодвојивог елемента националног идентитета.

Увод

Мада код људи најразличитијих стручних профила и неједнаког степена образовања одувек постоји одређена потреба да саопште своје мишљење о особинама свог, туђег, или језика уопште, теорије

ставова о језику, ослоњене на студије општих ставова насталих у оквиру социјалне психологије, новијег су времена. Језички ставови се класификују по различитим основама. По начину манифестовања они могу представљати свесна гледишта и несвесне системе вредности, по врсти бивају естетски, морални, прагматички, по дејству могу бити безазлени и веома штетни, по предмету се могу односити на језик уопште, на поједине језике, варијетете, или идиолекте појединих припадника одређених друштвених група (Бугарски 1996: 86). Језичке ставове Џ. Фишман (1978: 168) разматра као кључне факторе језичког одржања, а К. Бејкер (Baker 1992: 9) их упоређује са важношћу ставова човека према сопственом здрављу, будући да „ставови према неком језику битно утичу на језичко обнављање, одржање, одумирање или смрт”.

Књижевни ствараоци васцели живот откривају неограничене могућности језика, брусећи притом и властите ставове о језичком феномену – његовом пореклу, написаној и изговореној речи, њеним фонетским капацитетима, лексичким и творбеним особинама, о статусу и положају свог језика, о историјским и политичким језицима, о језику и националном идентитету итд.

„Једну од главних полуга у васпитавању писца чине наука и знање о речима, најдубље познавање и проницање у језик на којем се ствара (...) У својој књизи *De vulgarieloquentia* Данте сам даје изворе свога знања о језику од којег је имао да створи књижевни језик свога народа – детаљно је претресао предности и недостатке појединих италијанских

дијалеката, сам је обавио посао лексиколога, семантичара и граматичара; то је за њега био увод у сопствено стваралаштво” (Парандовски 1964: 148).

Језик је – напомиње Милован Данојлић (2011) – „највећи дар који писац добија од свог рода, и писање је уздарје племену од којег смо примили поклон.” Констатација Исидоре Секулић (1966: 14): „Какав је чији народни језик, онаква му је машта о лепоти и вечности”, сугерише афирмативан став о језику сопственог народа, формиран на темељу ширих увида у особине тог језика. Важност таквих увида за формирање ставова, показује и чињеница да се, при испуњености тог услова, естетске и друге особине лако препознају и у туђем језику. Тако у својим предавањима о српској народној књижевности на славистичкој катедри у Паризу, одржаним 1841. године, песник и професор Адам Мицкјевич (1955), између осталог, примећује да је српски „од свих словенских дијалеката најхармоничнији, најмузикалнији”. Успешне књижевне ствараоце по правилу одликује и завидна упућеност у теоријске аспекте различитих лингвистичких дисциплина. „И као што су то већ други рекли, разлике међу језицима нису у звуцима и словима, него у погледима на свет. И сваки језик описује круг око свог народа, и сваки народ је, опет, позван да на свом језику исприча оно што види са оне тачке на Земљи коју му је Бог даровао” (Бећковић 2016). У цитираном ставу садржано је позивање „на античку традицију схватања језика као форме духа која је добила нов подстицај у учењу о погледу на свет који је предод-

ређен структуром језика, код чијих је истока стајао ‘отац опште лингвистике’ Вилхелм фон Хумболт” (Поповић, 2008: 21). Станислав Винавер (2012), који у обимним расправама о језику није престајао да се бави законитостима слога, фоносемантиком, доживљајем и наслућивањем речи, нашим епским дужинама, чуђењем у језику, граматиком и надграматиком итд., своје језичке ставове заснивао је не само на широким теоријским знањима већ, и више од тога, на завидној песничкој интуицији.

Према томе, формиране ставове о најразличитијим аспектима језика посебно ваља очекивати код песничких стваралаца, јер, ако је веровати Мартину Хајдегеру (1998: 5), „Језик је кућа бића. У њеној окућници станује човек. Мислиоци и песници су чувари те окућнице”. Ипак, „тешко (је) наћи иоле исцрпнији научни рад о ставовима песника према језику исказаним у њиховој поезији” (Пипер 2014: 63), а основни разлог за то П. Пипер налази у томе што „лингвисти који се баве песничким језиком, посматрају тај језик као објекат истраживања (фонетско-фонолошких, граматичких, лексичких, стилстичких итд.), остављајући углавном по страни самог песника као субјекта који има своје погледе на језик – како на језик своје поезије тако и на језик уопште”. Рад посвећен језичким ставовима словенских, у првом реду српских и руских песника, њиховој поетски исказаној љубави према речи, поетском дискурсу, језику као чуду, схватању језика као божанског дара, о изворима језика, екологији језика, тражењу речи итд., засад вероватно и једини код нас те врсте, П. Пипер (2014: 62–93) насловио је изразом *песничка филологија* уз објашњење

да сам „појам песничке филологије има основ за постојање као предмет шире схваћене филологије, на пресеку психоллингвистике, социоллингвистике и поетике, који обухвата систем поетски изражених ставова о језику било појединца, било неког књижевног правца, школе или епохе”(Пипер 2014: 63). Сврху изучавања песничких ставова о језику аутор види првенствено у „могућности да се на тај начин добије још једно сведочанство о неким суштинским својствима језика, сада песнички уобличено, а и због могућности да се утврди неко поетски исказано запажање које је у научним истраживањима евентуално било мање или више занемарено. Поред тога, ставови песника о језику могу бити важни за схватање и тумачење њихове поетике” (Пипер 2014: 64).

Ставови Даринке Јеврић о песничком стварању

Особеност песничког стварања, песникове ставове уопште, па и језичке ставове, детерминишу и простор и време. Изнимне друштвене околности по правилу иницирају мноштво најразличитијих језичких ставова исказаних како у прозним тако и у поетским текстовима. Један од најбољих примера пружа нам руска књижевност у емиграцији настајала после Октобарске револуције у којој су суду песника и прозаиста подвргнути безмало сви аспекти, у то време актуелног, руског језика у њиховој отаџбини – лексика, граматика, ономастика и

др.⁷² На питање, у којој мери поднебље и околности условљавају песника, Весна Парун је својевремено одговорила:

„Сви су људи условљени околностима. Али пјесник по бедемима тих вањских условљености инстинктом мрава буши неки свој властити унутрашњи амфитеатар, у коме ритуално оживљује заједничку бол егзистенције. Обликован законима ‘поднебља’, из себе слободно обликује још једно поднебље, за све који говоре и мисле истим језиком. Тако један дарива себе свима, а народ постаје обогаћен за још онолико визија поднебља колико је неимара поезије из себе родио” (Парун 1982: 10).

Случај је хтео да песникиња Даринка Јеврић оживљава „заједничку бол егзистенције” на простору на којем се, као ретко где, сучељавају два времена – *вријеме оно* и *вријеме ово*, па у том смислу и два примарна бола – бола отменог, његошевски и ракићевски мушког (в. Гордић 2008: 99) и комотно „настањеног” у већ прочишћеној души, и бола као „клете судбе”, како би рекао М. Егерић (2007: 68), пуног гнева на век „додељен нам за живљење”,

⁷² Писци у емиграцији најтеже су се мирили с радикалним изменама топонимије, ходонимије, ергонимије, па и самог имена њихове отаџбине. У низу критичких осврта на новонастале абривијатуре РСФСР и СССР, И. А. Иљин, на пример, говори о новом гнусном називу руске државе, а М. Цветајева бележи: *Ведь и звука-то нету – Русь! / Цыть! Буде толковать! / Не быть и не бывать, / Чтоб русский офицер – / Да за Рэсф-эсэр!; /... Русь – прадедам, Россия нам, / Вам – просветители пеццер – / Призывное: СССР...* (према Кожевникова 2001: 164–165).

две културне детерминанте – стида као осећања слободна човека које подразумева добровољно, унутрашње поштовање моралних начела, и страха као осећања роба који диктирају извањске забране (Лотман 2005: 499), два садржајно-естетска капацитета речи – речи сакрално-стамене, записане на каменим календарима и древним палимпсестима и речи непостојане, лажју забрављене, еуфемизоване и вулгаризоване, два социолингвистичка окружења – средњовековно косовско, новобрдско и призренско у којем се сусрећу, слободно говоре и пишу српски, грчки, латински, немачки и други језици, и потоње у којем се изговорена српска реч почесто плаћала главом. У језичким ставовима Даринке Јеврић јасно се оцртава супротстављеност двају временских амбијената, двају мисаоних устројстава, етичких начела и њихових језичких манифестација. Ти ставови су исказани недвосмислено или посредством метафоризације и симболизације, у првом реду, ономастичке грађе – прецедентних антропонима, топонима, фитонима, зоонима итд., уз помоћ којих се успоставља паралела вере и безверја, добра и посвемашњег зла. Тако се, на једној страни, као симболи *времена оног*, призивају Сава, Вид, Јефимија, Гојковица, Његош, Вучедол, Свети Архангели, Велика Хоча, божур и босиок, а на другој страни акцентују њихови антиподи – Јуда, Каин, Хаг, Нигдина, кукута, горки брст и сл. (Рељић 1999: 609).

Озбиљно песништво „излаже фактичност човековог *опстанка*. Но, само то рећи није довољно. Наиме, овоме ваља придодати следеће: песмовање песника који казује опстанак јесте начин њего-

вог сопственог опстанка, односно, то је његов опстанак у стању тока у коме се он сâм налази, ‘а у својем (изузетном) начину и *проналази ... то јест себе самога обезбеђује*’” (Томашевић 2014: 879–880). У каквом језичком окружењу Даринка Јеврић обезбеђује сопствени опстанак види се из њеног одговора на питање, како се брани од упада драматичне свакодневице: „Бежим у језик, онај архајски, онај синтетички из старих рударских законика, Душановог законика, само да ме не би однело негде у оне кокетерске замућене воде, чега се бојим као гује љуте...”⁷³ (Јеврић 1988). Понеки, склони да јој припишу повремено кокетирање са језиком, очигледно су слабије упућени у језик на који се песникиња позива, отуд и не разумеју зашто се она у свом поетском тексту не одриче *тисуће, повијести, обитељи, јуноше, липња*, глагола *случити* и *получити* те бројних других русизама, црквенословенизама, библеизама, тобожњих кроатизама. Наиме, Даринка Јеврић је, изузев политички иницираних и сепаратистички обојених лексичких и творбених домишљања, све остало с правом сматрала ризницом властитог – српског језика,⁷⁴ који

⁷³ Додала бих, не само Душановог законика, већ и многих других књига староставних којима је обиловала Даринкина лична библиотека, укључујући и службе српским светитељима (*Србљак*), које М. Павловић (2000: 194) с правом сматра „корпусом наше црквене поезије, а њихов језик – старим српским књижевним језиком“.

⁷⁴ У оба изговора – екавском и ијекавском подједнако се комотно осећала, па у поезији поштовала ијекавску, а у новинским текстовима екавску замену јата. У интервјуима, пригодним беседама и свакодневљу – говорила је како кад. Писала је искључиво ћирилицом, а у недостатку ћириличне машине куцала на оној са латиничним словима, коју је у приштинском заточеништву једино и имала.

је, не случајно, изједначавала са *славјанским*.⁷⁵ Свесна да је суштина песниковања „у ширењу ‘заборављених’ или још неуспостављених семантичких опсега како у значењским оквирима појединих речи тако и у њиховим – незнатим, неочекиваним – међусобним везама” (Инкрет 1977: 228), Даринка Јеврић је истовремено свесна и институције самог језика, његове унутрашње императивности те граница његових продуктивних способности и семантичке расположивости (Инкрет 1977: 229). Песникиња је, слично као што су чинили и чине многи други писци (в. Парандовски, 1964: 89), помно ослушкивала и записивала речи које су, расуте уокло, чекале „изненађења душе”, како је блиставе песничке тренутке својевремено именовао Шилер (Парандовски 1964: 95). Знала је да, како би рекао М. Павловић (2000: 244),

Понекад Реч треба саму себе да забрани. Да подигне ограду око себе и да стоји као храст чије се грање не њише. Да седи на пољани као дете иако је било осуђено на веке, да каже: ја саму себе ћутим. Ја ћутањем чиним велику услугу смислу. Значење полако себе појачава, као да кртица излази из кртичњака. Слово по слово, реч се ојачава. Спремна да у песми поново живи. У земљи да се храни.

⁷⁵ Они који су разумели дубље значење синтагме, на пример, *славјански тужна*, и не само те, рано су и препознали јединствен „словенски бруј“ у поезији „словенске Пенелопе”, како су Даринку Јеврић називали неки од добрих познавалаца њеног песничтва (в. Егерић: 66, 68).

Замољена да прокоментарише сопствену збирку песама *Ижице*, Даринка Јеврић износи јасан став о поетском дискурсу, тражењу речи и сопственом песниковачу:

„Пјесник је знао да ријечи имају душу. Као што свилена буба испреда танане флуидне нити, пјесник је трагао за унутрашњим складом и из аморфне животне грађе, попут свилопреље, издвајао жице и дамаре који га најбоље именују, како би приближио себе истини, ђаволу, Богу, себи самом. Клонећи се јалових ријечи, хтио је да досегне тајни језик ствари, чула, клијања, да досегне душу ријечи. Носио их је у себи као у временима кад је умјетност ријечи живјела као усмено предање. Повјеравајући их бјелини, пјесник је између душе човјека и душе пјесме стављао знак једнакости. Докончавао без починка и увира, биљежио импулсе свог тамног брата. Интуитивно спознавао суштину. По мјери човјечности” (Јеврић 1981: 9).

На другом месту песникиња напомиње: „Ја нијесам гласноговорник. Вјерујем у поетику тихог ткања и у стамене ријечи. Уздам се у мудрост срца и чаролију душе” (Јеврић 1975).

У исто време, Даринка Јеврић и не помишља да даје одговоре о „суштини првотној” те, и кад се јавља као лирски субјекат, показује двоструку обазривост тако што властите речи које садрже недвосмислену ограду, повери, на пример, Дечанском летописцу:

*Моје је да копним смјерно / ко надгробни
камен – поваздан над тајнописом наднијет
/ Не да дајем одговор о суштини / првотној.
Охоли овдје посрну; поједе / их ноћ, прекрије
мемла*

(„Дечански љетописац” – Ижице, 13–14).

Само уз свест о завештаним му вредностима – подвлачи Р. Микић (1991) – „човек може пристати да ‘копни смјерно’, да своје постојање претвара у службу трајним вредностима које ће у себи садржати и слику његовог постојања”.

Своју поетску слутњу Даринка Јеврић је гдекад појашњавала крајње искреном и једноставном реченицом: „Пјесма ми је казала, она је старија од мене”. С друге стране, остаје стална запитаност пред могућностима и донетима сопственог песничког израза:

Шта сам то зидао? // Плашим се да именујем // Около распршена грађа: старинске књиге, пороци, / снови, године, живи креч – најприје разлажеш / па сабираш значења тајна – // таквим малтером спајаш опеке пролазности, // уз саму ивицу неба видиковац постављах // да птице слете на озарење, / сврати и одахне сам Бог. // Татије и скице нијесам прибављао, / никаква уздарја – увијек / почињући ни из чега: чежњу сам у облик преобраћао, / жудњу треперу – ко древни неимари. // Па гдје је грешка? // висак се вазда у понору њише / обноћ темеље нагриза мјесечина / виле бацају чини. // Шта

сам то зидао и / гдје бијах подучен грешно
(„Монолог пјесника” – Ижице, 20).

На другом месту песникиња саопштава:

И знам: спорна је премоћ овог свједочења
стихом / над сасма нијемим споменом / гујом
прошивеног срца; / о блажен цијелов мука,
што / пребива у сумњи, згођен у дан / кад
недостојни смо завјетних ријечи („Пјесник
пред стећком” – Ижице, 7).

Стога песникиња у свом поетском исказу инсистира на памћењу: „*Говор је рушан. / Очај и / љубав најтишиа сустижу се у памћењу*” („Све је у памћењу” – Ижице, 39), говору неретко претпоставља ћутање; поистовећујући се с каменим надгробником који јој се својом нутрином и „читавом површином обраћа” (Павловић 1984: 22), и сама „камени”: „*Моје су ријечи укоричене мрким сводом / и маховином испод стопала. / Умилни вјетар / јалово сјеме. / Охол би мајсторов усхит кад нареди да проговорим*” („Споменик” – Ижице, 11), тишину: „*пишем нестварно писмо / без иједног слова / само тишина / и бијела кост свитања преписана са лица / на плаву свиљу несанице*” („Чудно писмо” – Нестварни записи, 45). „Нијесмо ли ми заиста преварени Тишином?” – пита се песникиња, изједначујући тишину са вечношћу, са, метафизичком свешћу оплемењеном прастаром зебњом, која се – наставља – „у мени станила са јастука прама-тере моје” (Јеврић 1975). „Опирући се законима категоријалног мишљења, пјесници често користе

симбол *тишине* или *ћутања*, прихватајући Малармеово мишљење да је ‘ћутање, једина раскош послије риме’, у судару свијета реалног и свијета трансцендентног. Пјесник тиме показује и границе стваралачких моћи и немоћи. У таквим дијеловима пјесама као да се ‘згушњава смисао’ саопштеног и сугерираног...” (Ивановић 1998: 361).

Језички ставови Даринке Јеврић исказани у поетском тексту

Учесталост наслова збирки и песама попут: *Нестварни записи*, *Ижице*, *Монолог пјесника*, *Титле и ижице*, *Притворство ријечи*, *Чудно писмо*, *Палимпсест*, *Језик је у ногдауну славјански* и др., не значи да су све те песме у целости посвећене језику (мада неке јесу), будући да „песников став о језику не мора бити исказан целом песмом, него може бити изражен само неким њеним делом” (Пипер 2014: 64), али казује да свеколика уметност стварања, песник као такав или као стожер поетског дискурса, његов лирски аутопортрет, радост језика и муке са језиком и сл. заузима значајан простор у поезији Даринке Јеврић. „Читава збирка *Нестварни записи* посвећена је смислу речи и смислу песме” – истиче Р. Ивановић (1976: 947), а исто бисмо могли рећи и за збирку *Ижице*.

Вредносни став Даринке Јеврић о речи и писменима, али и временски оквир њене интуитивне преокупације експлицитно је дат у песми „Инок Сава Дечански”, у целости посвећеној речи, писаним споменицима, записима и натписима *времена оног*:

Слава Слову / Писму на пијеску и глини / тајни на пергамени / свитку под стакленим звоном / слава писменима / на крчазима / на древној сребренини / на отвореној књизи / испирача злата // Славим слово мучалник ја // Онај сам што срицах и сочини / аз / буки / вједи / при кријесници мјесечној / труковах на вучјој кожи... („Инок Сава Дечански” – Јудин пољубац, 75).

Реч спасоносна, реч као неупитно чудо, Даринка Јеврић подједнако проналази загледана у древне палимпсесте, под чијом „фином скрамом зрцала”, у тишини, наслућује гласове предака и пророка:

О теби само најбитније / ријеч древно као тишина / ријеч чудно чудо / као кад камен расте / ријеч које неима („Огрлица” – Нестварни записи, 25).

Иако није стигла да се упозна с теоријским аспектима релативно младе дисциплине – лингво-екологије, Даринка Јеврић је веома држала до етичке норме употребе језика (в. Пипер 2016: 8). Пажљиво је мерила своју изговорену реч и у свакодневном разговору, чак са најближим пријатељем, па ако би јој се која, по њеним строгим мерилима, учинила иоле неумесном, без предомишљања ју је „повлачила”. Истовремено се „клонила јалових ријечи”, оних без јасне поруке – испразних и еуфемизованих. Језичка вулгарност ју је ужасавала и онеспокојавала, јер је добро поимала да „суштина вулгарности уопште лежи у одсуству осећајности”

(Раскин 1965: 136). Даринка Јеврић је гдекад и у поетском дискурсу исказивала потребу да покоју од употребљених речи на неки начин оправда:

*Сјединио нас прећутан завјет, слеђеност
/ притворства твога бездан // Некадар да
заскочим сопствену / сјенку – утег праз-
нословља – не / узмогах друкчије до / мливо
отровно из слова... („Притворство ријечи” –
Ижице, 15),*

или:

*Избијељело ми чело па везем простријељене
ријечи / изгубљено јато / а хтједох ријечи
благе / као кад трули злато („Везиља” – Не-
стварни записи, 17).*

Неодвојиви део социолингвистичког схватања језичке културе као дела друштвеног понашања и мишљења, јесте начин, квалитет и квантитет говора, као и култура слушања (Бугарски 2001: 102–103; Пипер 2010: 12–14). Као што је непожељно празнословље, језичка еуфемизација, изговорена лаж, тако је нечасно и прећутати оно што се мора рећи. Даринка Јеврић је подједнако подвргла критици једно, друго и треће. Свој став о овом потоњем исказала је употребом добро познатих лексема и фразеологизама:

*Презимио сам вијек не златоустећ (...) / не
дволичио / Везао сам и дријешио – свирале од
зове нисам гајио / нит вребао згоду, већ, како
обико, испеко па реко...*

*Док су пред златним телетом клањали напо-
личари душе: / алави скутоноше, незнавени
преливоде. / Рукавица им свака потаман, уши
/ залирене воском. Уста пуна воде... („Тавна
бијела књига...” – Хвостанска земља, 12).*

Жигошући бешћутни чиновнички језик који промовишу средства јавног информисања, песникиња свој став исказује и тако што поетски текст илуструје дословним цитатима:

*У важним државним вијестима / важан
Субјект Нечега / Нешто као министар за /
Србе изван Србије / Србе изван себе и сл. / из
престоног оглашава се града: //- ДО ДАНАС
ЈЕ ИЗ СРПСКЕ / КРАЈИНЕ ИЗБЕГЛО / СТО ПЕДЕ-
СЕТ ЧЕТИРИ ХИЉАДЕ / НУЛА ПЕДЕСЕТ ЧЕТИРИ
ЛИЦА// Словну тако, и словима / стари ко-
месар нових непогода („Нула лице” – Јудин
пољубац, 22).*

На другом месту сведочи:

*Наш човјек из бијела свијета / љекар, хума-
ниста штоно веле / у сумутно љетње јутро
/ родољубно ганут / са екрана – онако на-
шите / чило одвеза са мека дивана //- СРПСКОГ
НАРОДА У ТУБИНИ НАПРЕЧА ЈЕ ОБАВЕЗА / ДА
СВОЈУ МЛАДОСТ ОБЕЗБЕДИ ПРОТЕЗАМА// Огласи
се тако брижни веселник / а тв-божица по-
намјести стезник / и кликну смјеста: / Ал ће
младост да олиста! („Круг кредом” – Јудин
пољубац, 24).*

Како не би било сумње, у сврху документарности песникиња у фусноти бележи: *Јутарњи ТВ дневник*, 27. VIII 1994.

Песникињи није промакло ни загађивање језика упливом непотребних англицизама, о чему такође исказује свој став, најчешће на ироничан начин:

У вријеме ово / ма какви тестаменти / ма какви родослови: / потоњи потомци перјаника / војвода и обер-кнезова / седлају и узјахују форда / перјаници оф-шор / и осталих несој борда.../ О свијет је тако фин / све је кул и ин („Вријеме оно вријеме ово” – Јудин пољубац, 54).

Кад је 1999. године, под покровитељством тзв. међународних снага, дошло до кулминације насиља над српским народом и језиком, када се за изговорену српску, или српској сличну бугарску реч губио живот, због чега су у градовима преостали Срби постајали нелингвални или су спас тражили у криптоглосији (употреби туђег – најчешће енглеског језика), Даринка Јеврић је из приштинског казамата извештавала о ухапшеном, без суда и пороте, њеном народу, култури и језику, а у леденој осамљености бележила:

...јеси л' жив да шанеш / Сахаром свијета / Из чадора зимњег / голо/босе душе.../ јектаније рода јекнеш / о чији језик славјански – ријеч српску су / милосрдни господари свијета / шегрти ђаволови – омчу („О Петровим веригама” – Посланице с Проклетија, 42).

Како је разоткривање језичког идентитета неретко имало за последицу губитак живота, Даринка Јеврић сведочи:

*У зарну / зору августовску / Удахњујеш
тмаст сопственог језика / зажежеш кнуте
/ Закречене ријечи / Бројаницу скриту у дну
срца / Потајно пребираш / Да не чује се причести аз и буки / Молитва не препозна / У
усана крету / Славјански сказ („Јутрење пре-
ображењско” – Посланице с Проклетија, 48.)*

Најтеже се мирила са језичком мимикријом у „вароши Пришп”, где – писала је – „зауслан је говор славјански / Ал да избјегнем линч / Умијем рајетински да доакам – / Ријеч материнску удомим у рибу / Пчелу птицу / Цвијет самоника...” („Шетња мрчавом” – Посланице с Проклетија, 46–47). „Бити Србин у Приштини, коју пјесникиња антономазијском асоцијативном везом изједначава са ‘приштом’ као раном, значи не говорити језик ‘заулани’ ни српски ни ‘славјански’, чиме се ‘избјегава линч’. Али треба знати ‘доакати’ – па ријеч ‘удомити’ у рибу, пчелу, цвијет, што заправо значи пјеснички је упослити.” (Ковачевић 2017: 83). Ослобађати језик, ослободити га макар на трен, у времену кад се „избивање из стана – јазбине једначило са самоубиством”, песникиња је сматрала светом дужношћу, без обзира на последице. То се једино могло у недељно рано јутро на путу ка Цркви Светог Николе, кад се веровало да непочинитељи још спавају. По повратку је бележила:

Језик је у ногдауну славјански / Овдје на старевини / муца, тетура, а шаптача почесто и

устријеле / У Лучинданско свијетло јутро / на језику Руса и Срба / молитвим путем ка цркви / Николе Светог // Одгађам нокаут („Језик је у ногдауну славјански” – Посланице с Проклетија, 45.)

Иако је, разумљиво, поштовала и волела и друге народе и њихове језике, Даринка Јеврић није скривала посебну наклоност према Русима и руском језику, па није ни штедела „млијеч слово” за оне „у чијем словару / свијет именују и свјетују миром и чија се Родина / С Вишњим међи” („Дневник / ноћник / зимник” – Посланице с Проклетија, 55). Такав њен став, формиран на темељу вишевековних духовних и језичких веза, као и пробране лектире у којој је свакако значајно место припадало руским књижевним ствараоцима, околности у којима су се 1999. године нашли Срби на Косову и Метохији и чињеница да су само од овде присутних руских официра и полицајаца могли очекивати и добити несебичну помоћ, тај суд само су додатно учврстиле.⁷⁶

Бавећи се упоредо песништвом и новинарским послом,⁷⁷ Даринка Јеврић је била у прилици, не само да се дружи са најбољим песницима ондашње

⁷⁶ Љубав према руском језику и његовим матерњим корисницима песникиња је у време приштинског заточеништва често детиње искрено исказивала, па би „окупаторску свиту” која се башкарила у професорским кућама Универзитетског насеља, противречећи јој, с времена на време „почастила” руским корачницама са магнетфона, навијеног тако гласно да се, при отвореним прозорима, васколико насеље тресло.

⁷⁷ Постоје мишљења да услед удаљености двају дискурса – песничког и новинарског, посао новинара песника нужно омета и да не би требало њиме да се баве. Има ли се на уму да је у периоду највећег новинарског ангажовања, Даринка Јеврић напи-

Југославије, као и већим бројем иностраних песничких угледника већ и да многе од њих интервјуише.⁷⁸ Тим разговорима песникиња је удовољавала знатижељи заинтересованих читалаца, али и сама црпила из њих нова искуства и нове погледе на песничко стваралаштво, на језик и језике, или потврђивала сопствене.

Језички ставови Даринке Јеврић у прозном тексту

Језичкој еуфемизацији и вулгаризацији, положају српског језика и српске ћирилице, језичком наслеђу, заступљености страних језика, језичкој политици и другим социолингвистичким темама Даринка Јеврић је посветила значајан простор у својим новинским освртима те бројним интервјуима које је давала другим новинарима или оним које је сама водила. У текстовима које потписује Даринка Јеврић и у којима износи своје језичке ставове, запажа се њена несумњива упућеност у актуелне језичке проблеме те њихове узроке и последице. Реагујући на уредбу Министарства кул-

сала и своје најуспелије песме, не би се могло рећи да је новинарски посао лоше утицао на песнички сензибилитет Даринке Јеврић, осим да је можда донекле успоравао на плану поетског стваралаштва. Но, да је књижевни стваралац проговарао у њеним новинским текстовима, чак и у „обичним” извештајима и репортажама, у то нема сумње. На пример, наслов извештаја „Храм у славу Антиноја” са новооткривеног римског локалитета у Сочаници, онима који нису читали *Хадријанове мемоаре* Маргарит Јурсенар, мало шта је могао казати.

⁷⁸ Њени пријатељи или саговорници били су, између осталих, Десанка Максимовић, Весна Парун, Стеван Раичковић, Ежен Гилвик, Ханс Магнус Енцесбергер, Радован Павловски, Ефтим Клетников, Бранислав Петровић, Дане Зајц и многи други.

туре Хрватске којом се захтевало да се из библиотеке одстране књиге које нису писане на „чистом хрватском књижевном језику”, Даринка Јеврић се присећа догодовштина с нешто раније одржаваних књижевних манифестација *Далмацији у походе*, када су деца која би се сјатила око Десанке Максимовић по аутограм, по правилу зажелела да им се песникиња потпише латиницом те како је Десанка гласно коментарисала и благо прекоревала домаћине, уочивши да у школским библиотекама књига штампаних ћирилицом једва да има. У закључку свог новинског прилога, Даринка Јеврић се придружује ставу лингвистичке струке: „Верујемо да би сваког разумног ојадила варијанта по којој би се, са ових страна, реаговало саобразно декрету хрватског Министарства културе. Срећом, таквих наговештаја нема. Напротив, судећи по договору лингвиста на недавном скупу у Новом Саду, где је назив језика званично измењен, никаквих насилних промена неће бити” (Јеврић 1992: 8). Песникињино интересовање за језичка питања огледа се, између осталог, и у пажљивом избору саговорника и, у датом тренутку актуелних тема.⁷⁹ Тако не пропушта прилику да ширу јавност упозна са прегалаштвом будимпештанског писца и научног радника Предрага Степановића који се, почев од седамдесетих година прошлог века бавио обрадом

⁷⁹ У личној библиотеци Даринке Јеврић, коју је потписница овог текста заједно са још неколико Даринкиних пријатеља више пута спасавала, а након песникињине смрти и дуго сређивала, остао је богат фонд књига из историје српског језика, студија из ономастике, палеографије, лексикологије и лексикографије, мноштво енциклопедија и вредних речника, међу којима и ређих примерака речника синонима, митолошких речника, речника симбола и др.

штокавских дијалеката Срба и Хрвата у Мађарској (Јеврић 1985), са плановима проф. Божицара Бегенишића, председника такође седамдесетих година формираног Друштва за стране језике и књижевност Косова и Метохије (Јеврић 1977), затим Миленка Јевтовића, челника једва формиране установе помало чудног и предугог назива – Институт за проучавање култура Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана на Косову (Јеврић 1989) и др. Сам назив института песникиња оцењује као „рогобатан, нерационалан и ружан а и језички дискутабилан (...). Многима из ‘структура’ политичких и политикантских, дабоме, силно је било важно исецкати словенску културу у овом делу СР Србије” (Јеврић 1984). С обзиром на околности у којима је сама живела, разумљиво је да се највећи део ставова Даринке Јеврић, исказаних у прозном тексту, односи на стање и положај српског језика и словенске културе на Косову и Метохији. Тако о последицама одуговлачења формирања поменутог Института, песникиња у интервјуу датом листу *Дуга* из јуна 1987, између осталог, напомиње да су:

„у међувремену, многа насеља постала (су) етнички чиста – а нема те статистике која би то ажурно могла да прати – већ јучерашњи подаци данас су, бојим се, застарели, што значи да је на Косову и Метохији изгубљен највећи део ономастике на српскохрватском језику (...) Касно је да се, уз ономастичку грађу, побележе и многи драгоцени подаци етнографске природе, легенде и предања, као и значајни детаљи из историјске прошлости (...) Просто да се човек наљути на Тур-

ке што су нам, у петнаестом веку, оставили тефтере с прецизним називима села и пореских обвезника у њима (...) У програму на српскохрватском језику, сума оригиналних културно-уметничких садржаја је минимална, сведена је на локалну хронику и ограничену минутажу, а једино се програму на албанском језику даје примат и афирмација на ширем, југословенском простору...”

Даринка Јеврић такође увиђа да, поред страдања словенске ономастике, писаног наслеђа и других споменика српске културе, српски језик нису заобишле ни злоупотребе еколошке нарави у најужем смислу – гомилање речи у служби смишљене политичке стратегије од којих многе, попут некад *колонизације* и *колонисте*, српски политички и медијски представници промовишу без имало свести о њиховим штетним последицама (Рељић 2013: 143). Подстакнута питањем о „неалбанцима”, песникиња бескомпромисно сведочи:

„Хитнута су у јавност тада из комитетских ложа за диференцирање (...), како се показало, брижно и успјешно камуфлираних центара за трансмисију сепаратистичких наума, ова и многе друге магловите ријечи. Појмовна збуњивања – увјерена сам – битан су дио сепаратистичке стратегије и настојања, нажалост најчешће успјешног, да се суштаствено замагли (...) Сада нам је, ваљда, јасно зашто су задуго новинари на редовним брифинзима код Азема Власија и његових претходника били инструисани да обавезно употребља-

вају ријеч ‘иредентизам’. Сепаратизам – е тај појам није се уклапао у строго синхронизовану сепаратистичко-компартијску контролу усмјеравања јавног мњења. У оквиру такве ‘брижности’ и инструкција, могло нам се и десити да сопственој и свјетској јавности пласирамо лингвистичке недоумице које су дешавања на Косову и Метохији представиле у сасвим друкчијој визири. Навукли смо одијум свјетског јавног мњења говорећи им о контра-револуцији и иредентизму, умјесто о велеиздаји и сепаратистичком покрету (...) Доиста љупки еуфемизми!”(Јеврић 1991: 13).

На ванредној седници Председништва Савеза књижевника Југославије, одржаној у Љубљани 16. јула 1985. године, четири године од – рећи ће Даринка Јеврић – „*немиких догађаја* (како лицемјерно и цинично тепамо контра-револуцији у политичком вокабулару)”, песникиња у подужем излагању о фаворизовању албанских писаца указује на потискивање, не само словенских већ и свих других језика и култура. „Да додам да се по печату и меморандуму нашег друштва не би могло претпоставити да међу нама има писаца који стварају на турском језику” (Јеврић 1985а).

Због јавно изрицаних ставова и апела у циљу заштите српског језика и културе, али и ниподаштавања других култура те фалсификовања археолошких чињеница с циљем потирања словенске прошлости Косова и Метохије, против песникиње су осамдесетих година минулог века подизане и тужбе (в. Негојевић 1988), а у знак одмазде њене

песме као завичајног писца избачене из уџбеника за основну школу (в. Ковачевић 1986). Упркос свему, Даринка Јеврић настављала је да сведочи о жалосном положају српског језика у институцијама, удружењима и јавном простору, прогону не само Срба већ и Македонаца, словенских католика из Јањева, о албанизацији Муслимана и Рома, страдању Албанаца југословенске оријентације (в. Вујиновић 1988). Деценију и по касније могла је да саопшти само још горе:

„Као што знате, овде је језик на којем пишем, којим ви поштоване колеге говорите и на којем се штампа наш лист (...) осуђен на одстрел. Као и сви словенски језици. Сведоци смо: многи су платили главом” (Јеврић 2002)

Закључак

Књижевни таленат сам по себи претпоставља љубав према речима (в. Парандовски 1964: 148). Та љубав, са своје стране, иницира одговорност према језику на којем се ствара, што изискује озбиљан, чак мукотрпан рад. Има књига напретек, данас поготово, и без таквог рада, али успеле књижевности без дубоког проницања у тајне језика засигурно не може бити. Даринка Јеврић је то сасвим добро знала, о чему сведочи и пробрана, не само књижевна већ и лингвистичка „лектира”, а песникињине специфичне „црте и резе” на страницама студија, енциклопедија и речника доказу да је та лектира и те како рабљена. Из знања о српском језику, његовој унутрашњој и спољашњој историји, проистекли су и песникињини сасвим

јасни језички ставови, лишени било каквих стереотипа, укључујући и најновије дискурсе о васколикој „коректности”, који нам, како примећује Захар Прилепин (2017: 8), сугеришу само једно: „Дођите без одеће, голи – без народа, без Бога, без етноса, без идеологије, дођите голи у наш глобални свет и бићете срећни.” Не пристајући ни на какве помодне кокетерије и аутоцензуре, Даринка Јеврић је служила роду и језику, сматрајући то својим примарним послањем. Из дубоког уверења да то и њен род и језик заслужују, она својим језичким ставовима, исказаним подједнако у поетском и прозном тексту, стаје у одбрану српске језичке традиције, језика као неодвојивог елемента националног идентитета, указује на потирање српске писане баштине, излаже критици свеколико нарушавање говорне културе, слави „душу ријечи”. За песнике преминуле у цвету младости Даринка Јеврић је, уз сву тугу, имала обичај да каже: „барем је умро на вријеме”, вероватно имајући на уму да оно написано у младим годинама често јесте и најбоље што остане иза песника, док још није осетио да реч, поред благости, каткад и укус горког брста те скривени отров кукуте има, а отров језика, као последица наших трованих живота, чинио ју је одистински несрећном.

ИЗВОРИ

- Вујиновић 1988: J. Vujiновић, *Pesnici, mi vas slušamo* // *Duga* br. 383, od 29. oktobra do 11. novembra 1988, 70–72.
- Јеврић 1973: Даринка Јеврић, *Преварени тишином*. – Београд: Просвета.
- Јеврић 1976: Даринка Јеврић, *Нестварни записи*. – Приштина: Јединство.
- Јеврић 1980: Даринка Јеврић, *Ижице*. – Београд: Нолит – Приштина: Јединство.
- Јеврић 1990: Даринка Јеврић, *Хвостанска земља*. – Београд: Просвета.
- Јеврић 1998: Дарина Јеврић, *Јудин пољубац*. – Београд: Драганић.
- Јеврић 2008: Даринка Јеврић, *Посланице с Проклетуја*. – Београд: Српска књижевна задруга.
- Јеврић 1975: Даринка Јеврић, *Поетика тихог ткања* / Интервју: разговор водио Слободан Костић // *Јединство*, 16. јануар 1975.
- Јеврић 1977: Даринка Јеврић, *Знање језика – бољи увид у научне токове / разговор са Божидаром Бегенишићем* // *Јединство*, 10. јун 1977.
- Јеврић 1981: Даринка Јеврић, *Уместо разговора о ‘Ижицама’ или, шта је писац хтео да каже* // *Песничке новине*, бр. 5 – 6, год. V, 1981, 9.
- Јеврић 1984: Даринка Јеврић, *Почетни кораци* // *Јединство*, 30, јун 1984.
- Јеврић 1985: Даринка Јеврић, *Сачувати језик од заборава* // *Јединство*, 30. јануар 1985.
- Јеврић 1985а: Даринка Јеврић, *Слепа самодовољност* // *Књижевне новине* бр. 693, 1- септембар 1985.
- Јеврић 1987: Даринка Јеврић, *Tragedija deoba i seoba* // *Duga* br. 3471, od 13. do 26. juna 1987, 18-19.
- Јеврић 1988: Даринка Јеврић, *Ругање патњама*

- / Интервју: разговор водио Стеван Станић // *НИН*, 29. мај 1988.
- Јеврић 1989: Даринка Јеврић, Истраживање културе ‘неалбанаца’ на Косову: разговор са Миленком Јевтовићем // *Политика* (културни додаток), 1. јул 1989.
- Јеврић 1991: Даринка Јеврић, Живимо у вријеме рушних утопија /Интервју: разговор водио Милутин Ђуричковић // *Лидер*, 15. фебруар 1991, 12-14.
- Јеврић 1991а: Даринка Јеврић, Време бесудно и беспутно // *Јединство*, 26-27. децембар 1992.
- Јеврић 2002: Даринка Јеврић, Мој језик је устрељен // *Јединство*, 4. март 2002.
- Ковачевић 1986: Р.Ковачевић, Емигрант кроји уџбенике // *Илустрована политика*, 5. VIII 1986.
- Негојевић 1988: Р. Негојевић, Оптужени због туђих фалсификата // *Јединство*, 19. мај 1988.
- Павловић 2000: Миодраг Павловић, *Извор: (поезија 2)*. – Београд: Просвета.
- Павловић 2000: Миодраг Павловић, *Исход: (поезија 3)*. – Београд: Просвета.
- Парун 1982: Весна Парун, Док песник дарива себе свима / Интервју: разговор водила Даринка Јеврић // *Јединство*, 10. април 1982.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бејкер 1992: С. Baker, *Attitudes and Language*. – Clevedon: MultilingualMatters.
- Бећковић, Разговор с академиком Матијом Бећковићем / Разговор водио Горан Раденковић, проф. Богословије Светога Саве. <www.spc.rs/sr/razgovor_sa_akademikom_matijom

betshovitshem>

- Бугарски 1996: Ranko Bugarski, *Jezik u društvu*. – Београд: Ћигоја – XX век (Sabrana dela, knj. 4).
- Бугарски 2001: Ranko Bugarski, *Lica jezika: sociolingvističke teme*. – Zemun: XX век; Београд: Ћигоја štampa.
- Винавер 2012: Станислав Винавер, *Језик наш насушни. Граматика и надграматика* / приредио Гојко Тешић. – Београд: Службени гласник – Завод за уџбенике.
- Гордић 2008: Славко Гордић, Песничка заоставштина Даринке Јеврић, у: М. Рељић и Н Павићевић (прир.), Даринка Јеврић. *Посланице с Проклетија* (стр. 99). – Београд: Српска књижевна задруга.
- Данојлић 2011: Милован Данојлић, Језик је највеће уметничко дело нашег народа / Мира Поповић – интервју // *Печат*, 14. 01. 2011.
- Егерић 2007: Мирослав Егерић, За светао спомен Даринке Јеврић // *Траг* 12: књижевност, уметност, култура. Врбас, децембар 2007.
- Ивановић 1976: Радомир Ивановић, Нестварни летопис песникиње // *Књижевност*, Београд, год. XXXI, књ. LXIII, св. 11–12.
- Ивановић 1998: Радомир Ивановић, „Chrisoreia verbalis. Књижевно-естетски проседеи у поезији Десанке Максимовић, Добрише Цесарића, Душана Костића, Блажа Конеског и Ивана Минатија”, у: В. Б. Савић (прир.), *Десанка Максимовић. Споменница о 100-годишњици рођења* (стр. 354–365). Ваљево: Изд. аутора.
- Инкрет 1977: А. Инкрет, „Између речи и оног што значи...пада мук”, у: Нико Графенауер, *Песме* (стр. 221–245). Београд: „Народна књига”.
- Ковачевић 2017: Милош Ковачевић, О стилско-је-

- зичким доминантама *Посланица с Проклетија Даринке Јеврић* // Даринка Јеврић, *Архетип, љубав, трагика: тематски зборник поводом седамдесет година рођења и десет година од упокојења песникиње*. – Косовска Митровица – Грачаница: Филозофски факултет Универзитета у Приштини – Дом културе „Грачаница”, 71–85.
- Кожевникова 2001: Н. А. Кожевникова, О языке художественной литературы русского зарубежья // *Русский язык зарубежья* / Под ред. Е. В. Красильниковой. – Москва: Российская академия наук: Институт русского языка им. В. В. Виноградова. 119–287.
- Лотман 2005: Юрий М. Лотман, *Воспитание души*. – Санкт-Петербург: „Искусство – СПб”.
- Микић 1991: R. Mikić, *Pesma kao palimpsest* // *Vorba*, 6. jun 1991.
- Мицкјевич 1955: Адам Мицкјевич, *О српској народној поезији* (с польског ревео Стојан Суботин). – Цетиње: Народна књига.
- Павловић 1984: Миодраг Павловић, *Природни облик и лик*. – Београд: Нолит.
- Павловић 2000: Миодраг Павловић, *Огледи о народној и старој српској поезији*. – Београд: Просвета.
- Парандовски 1964: Jan Parandovski, *Alhemiја reči*. – Beograd: Kultura.
- Пипер 2014: Предраг Пипер, *Лингвистичка славистика*. – Београд: Славистичко друштво Србије.
- Пипер 2016: Предраг Пипер, Српски језик између немара и намере // *Политика*, 21. октобар 2016, стр. 8.
- Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. – Београд: Филолошки факултет.

- Прилепин 2017: Захар Прилепин, Шта књижевност може у данашњем времену // *Политикин додатак*, 9. септембар 2017. – Београд: Завод за проучавање културног развоја.
- Раскин 1965: Džon Raskin, *Vrednosti*. – Београд: Kultura.
- Рељић 2013: Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект)*. – Београд: САНУ – Кос. Митровица: Филозофски факултет.
- Секулић 1966: Исидора Секулић, *Говор и језик*. – Нови Сад: Матица српска.
- Томашевић 2014: Б. Томашевић, Песништво фактичности или о томе како се она објављује у песништву // *Летопис Матице српске*, Књига 494, свеска 6, децембар 2014, 879-888.
- Фишман 1978: Džoša Fišman, *Sociologija jezika / prevod i predgovor Srđan Janković*, Sarajevo.
- Хајдегер 1998: Martin Hajdeger, *O humanizmu / preveo Milan Denčić*. – Niš: Gradina.

ПЕСНИК У ЗАТОЧЕЊУ

(ПРИЛОГ)

ПАТЊА И РЕЧ БЛАГОСЛОВЕНА

Банула је као „незвани гост у времену” те јој није било друге него да се ослони на, како сама каже, „оне непогрешиве сјене космичког сата којим препознајемо сопствено вријеме”. Да ли случајно или неком вишом промишљу, свет је угледала баш на српском Истоку, одакле се, ко уме да види, лако наслућују оријентире васељенски. Загледана у фреске и манастирске борике, у древне палимпсесте, камене календаре, титле и ижице, Даринка Јеврић слутила је „душу ријечи”, па „попут свилопреље издвајала жице и дамаре” и гласове предака претакала у исконозбор што размиче границе светова.

Властити поетски дар, касније и професију новинара, Даринка је поимала, пре свега, као послање дато јој да сведочи истину – уметничку, историјску, животну. „Остати по страни, или, још горе, бити равнодушан, понекад је равно издаји” – изговориће једном приликом. Ко је пажљиво слушао Даринку Јеврић, читао њене поетске и прозне редове, зна да из овако формулисаног става никако не следи просторном и временском збиљом ограничена животна филозофија. Наиме, Даринкина поезија, укључујући и круг песама са хвостанском „повијесном потком”, па чак и онај „црнбехарни” *Горки брст* из *Јудиног пољупца*, таман као и сам песникињин живот, будући трајуће сведочанство свеколике људске

драме, превазилази схематизам било каквог локалистичког „доколичења”.

Родољубље је схватала као нешто само по себи разумљиво, поготово за оног ко се нагледао патње свог рода, у часном родољубном прегнућу *копни-ла смјерно ко надгробни камен*, али за „службу народу” никад и ником није „испостављала рачуне”. А богме ни полагала рачуне модним интернационалистима, онима што наводно цео свет воле, једино им народ из ког су потекли, најблаже речено, није по вољи.

Песникиња која је поодавно слутила *Гласника двијехиљадите* („казала ми песма, она је мудрија од мене” – у најкраћем је тумачила властиту поетску интуицију) те се крајње искрено и упозоравајуће питала: „није ли неучтиво бити оптимист?”, у јуну деведесетдевете, упркос свему, одлучно ће рећи: „Ја остајем овде, на то ме обавезује моја поезија”. Тиме што ни тад није пристала на *срамну завјетрину* већ у приштинској *тами стоокој* хтела да досања *Невјесту што чудевно ће да бане / На огњеву ату у врт призрени / презрени / Поврати царске кључе, олтарске / Господи / И Архангеле изнова посвијети*, за многе је постала пример стаменисти, за понеке пак немила грижа сопствене савести. Даринка Јеврић, слéдећи онај хришћански дамар у сопственој души, ником није ружним узвраћала. Напротив, трудила се да пронађе оправдање за диспуте и „грлатих трећепозиваца” и шаптароштва схимника-клеветника, безмало колико и тихе захвалности за речи благовесника. „Чувај своју душу!” – најчешћа је песникињина реченица којом је свакад предухитрила осуду другог. Ако је у

одбрану духовног бића и достојанства свог народа стајала с речима молитвено-лековитим као *благ* дан, али и бриткијим од *двосјеклог мача*, сама се, попут монахиња девичких, од свакојаких пошаст

бранила *једино Богом* и болом благословеним.

Даринкина лична патња јесте вером однегована смерност, ослобођена горчине, сваког егзистенцијалног страха. Као мерило сопственог живота признавала је само страх Господњи, осталима дозвољавала и другачије, та „нисмо сви од исте грађе” – напомињала уз пуно уважавање и биолошког страха, нарочито код људи одговорних за животе властитог потомства.

Знала је Даринка још оног часа кад је, наставши се у *боловаоници овога свијета* почела да трага „за својом песничком постојбином, својим Видиковцем”, да ће јој, по свему судећи, боли и бити саставни део свакодневице, па је, осигуравши им достојанствено трајање, временом од њих сазидала обитавалиште интимне слободе из којег се оглашава она Његошева – што год дође ја сам му наредан. У Даринкином личносном, па, према томе, и песничком стасовању од помоћи је, и то не мале, била пажљиво бирана лектира којом се крепила од најраније младости, све до последњег дана и даха.

У студеним приштинским ноћима без струје палиле бисмо свећу, понекад, онако „расипнички” и по две, у полумраку заузимале свака своје место и наглас читале поезију.

– Дај Рилкеа! – разрешавала би Даринка очас моју дилему покрај витрине са књигама, или

– Хоћемо ли прво једну Веснину? Хајде где се отвори.

Следећих вечери би пожелела да се присети Хелдерлина, Цветајеве, Васка Попе, Виславе Шимборске... Чак и добро познате јој стихове (многе, још у младости наизуст научене, памтила је и каткад радо рецитовала), Даринка је изнова слушала или читала с таквом пажњом као да их први пут чује.

С искреним пијететом изјашњавала се и о књижи те пажње вредној песми писца с којим се дружила или само сретала, а понајвише се радовала песничком дару којег из најмлађе генерације. Код песникиње Даринке Јеврић није постојало ни зрнце сујете, а то је, биће, одлика оних најсигурнијих у свом послу.

Током тих наших „књижевних вечери” неизоставно су искрсавала Даринкина сећања на негдашња песничка дружења од Триглава до Ђевђељије, на сусрете с писцима бивше домовине које је памтила најпре по лепом. Оне с Весном Парун нарочито. Сад се не једном питала – „шта ли је с Весном Чудесном?”, па сама одговарала да, где год била, сигурно јој није лако. Весниних дарова – књига с посветама и рођенданским честиткама којима о *Горанову прољећу*, Веснином боравку у Метохији и у другим приликама, исказује поштовање Даринки – „дароватељици ријечи узорне” у Даринкином приштинском дому било је подоста. На видном месту стајаше урамљен Веснин аутопортрет. Пред насртајем зулумћара први пут су га, са осталим сликама и књигама, спасили Руси. А кад међународни „трудбеници”, у низу својих непочинстава, једном већ прогнане књиге и слике

избацише на улицу, па, здробивши стакло и рам, повредише и Веснин аутопортрет, Даринка, која је све дотад сопствену невољу претварала у представу под ведрим небом, тужно тек изусти: „Шта ли си им ти скривила, добра Весна?” Аутопортрет смо тад поново спасавали од кише, касније, испред албанских јуришника још једном онако „рањен” отимали, а Даринка помишљала, и не смогла снаге, да узврати Весни песмом – Писмом са Косова. Мени самој падало је на ум како би у тој песми свака „напаћена” слика и књига из Даринкине библиотеке завредила барем по стих.

Читање поезије при свећи, не би ли се лакше пребродио мрак, све више је постајало ритуално слављење Речи, те смо тај час, заборављајући на студено заточеништво, готово једва ишчекивале. Читање је по правилу прелазило у разговор о писцу, књизи или песми, а наш дијалог каткад у Даринкин песнички монолог. И док бих се снашла да дограбим папир и оловку, многи, мало је рећи вредни стихови, погубљени су у приштинској тмини. Накнадно сам јој, после дан-два, читала штогод од забележеног, а Даринка је, и не сећајући се свог поетског заноса, помало изненађена коментарисала: „па да знаш, и личи”, али, „стани мало, стани!” – истовремено одговарала на сугестију да би *Богојављенску зору двијехиљадите*, *Нову црницу*, *Залазак* и друге песме већ било време сместити у нову књигу. Као и увек, прибојавала се да јој не промакне која лоша. Зато, како рече Слободан Ракитић, „из њених збирки и није неопходно правити избор, јер све су песме такорећи изабране”.

А изабране песме нема без изабране речи. „Тачне” – рекла би Даринка. Даринка Јеврић помно је послушавала, па записивала речи на оном што јој се прво нађе при руци – у нотесу, на новинској маргини, фолији извученој из кутије цигарета, празној страници књиге, аутобуској карти, каквој било позивници. Као што није дозвољавала да јој ико „помери” реч у песми, тако није било упутно премештати ове расуте унаоколо, све док ту где их је песникиња оставила не сачекају и самере своју „тачност” с мноштвом других у тренутку Даринкиног надахнућа.

Тај својеврсни корпус метафора, неологизама, библеизама, славјанизама, историзама, дијалектизама, допуњаван је унедоглед будући да је стварност у којој је – рећи ће Даринка – „сам наш живот чиста литература”, била, мало је рећи, инспиративна. Севнула би суза у песникињином оку, али и реч-вијаск пред призором Андрићевих *Знакова поред пута* на приштинском буњишту, пред сликом албанског детета с каменом у руци, пред разореном црквом, домом и гробом. Нове речи збрајале су нове смрти, изнова именовале мрак, злослутни грак, кушнеровску лаж, понекад и радост неочекиваног пријатељског разговора, или тек једног погледа на сунчану Грачаницу. Није промакла Даринки ни која „тачна” из уста другог, па је детиње усхићено истог часа саопштавала: „Узимам!”.

Припремање хлеба које је у злодобу силом прилика усавршила, Даринка је сматрала свечаношћу попут одласка у цркву или видовданског причешћа. Овом послу увек је молитвено приступала, знала да тад сама није, па је у тихом њеном приви-

ву Господње помоћи искрсавала и реч – истинита и благословена. И кад би ми самој понестало речи, Даринкин савет је био: „Узми меси хлеб”.

Строго се односећи према свеколиким могућностима речи (денотативним, конотативним и иним), Даринка је без размишљања „повлачила своју ружну ријеч” кад год би јој се учинило да је дијалогу непримерена или недовољно достојанствена, а да то саговорник није ни приметио. Сагласно својој одговорности пред језиком, песникиња се, не само у поезији, „клонила јалових ријечи”, оних без јасне поруке – еуфемизованих и „пренемоглих”. Ако је при сусрету са својом песничком сабраћом „наздрављала звијездама”, тежаку, комшији, драгом пријатељу обраћала се, као што би и њена Десанка, народски једноставно: „Помаже Бог, добри људи!” и „Кућа вам пјевала!”.

Доследна језичкој прецизности,ridoшле из белог света Даринка је називала, како би другачије до окупатори. Подсећала их да је, захваљујући њиховом „миротворству”, „без суда и пороте” утамничен њен народ, њен језик и култура. Овима, разуме се, српска песникиња није била по вољи, прижељкивали су лепшу слику о себи. Уз то, Даринка Јеврић је била „недисциплинован” логораш; извештавала друге о овдашњем „практиковању” светске демократије, на гласачко место под стражом пристизала са широко раширеном српском заставом (само због тог привременог ослобађања заставе је на гласање и одлазила), а о нашим Крсним славама (по обичају без струје) отварала широм прозоре, не би ли се молитва свештеникова што даље чула. Примери Да-

ринкиног отпора могу се учинити и детињастим, али само онеме ко није тамновао у косовском-тохијским казаматима и осетио потребу да макар и тако покаже непријатељу непристајање на подаништво. Окупатори су се, све у складу са њиховим „демократским принципима”, на безброј начина светили. Чинили су то, кад подмукло – остављајући нас недељама, потом и месецима без струје, па прећутно допуштајући албански терор над српском песникињом, а други пут отворено – избацујући на улицу Даринкино једино богатство – књиге уз грдно демонстрирање британског „чојства и јунаштва”, или одбијајући да јој пруже помоћ у тренуцима животне угрожености.

Кад је, у низу чекуовско-кушнеровски смишљених „подвига”, товаром експлозива разнета кућа надомак наших боравишта и усмрћен млади Горан Јевтић, за тешко повређену српску песникињу, у зору тог 22. новембра двехиљадите није било амбулантних кола. Неће их бити ни сутрадан, кад је Даринку требало превести из косовополског Дома здравља натраг у Приштину, а нити наредних недељу дана за пут до које од болница изван покрајине. Песникиња је, у болу и бунилу, морала причекати редован одлазак породици овде запосленог српског адвоката не би ли, уз претходно измољену дозволу, возилом ОЕБС-а стигла до Мердара, после некако већ даље до београдске клинике. С неподношљивом физичком патњом, у заточеништву и у туђој кући (из своје су је годину раније сурово избацили), с мучним сазнањем да си ничији (наше су се „демократе” бавиле превасходно људским правима албанске песникиње), као и са сваком

другом муком, носила се Даринка јуначки. И тад брижно помишљала на другог.

– Јесу ли повређени? – приупитаће ме у магловитом присећању на оно што се збило.

– Мало – одговарала сам скривајући Горанову погибију.

Забринуте пријатеље и родбину Даринка је потоњом снагом тешила. Телефонски разговори појачавали су главобољу, апарат сам укривала јастуцима а, повремено, немајући куд, пружала песникињи слушалицу како би сама охрабрила сестру Каћу или којег од пријатеља.

Треба ли подсећати да је сваком Приштинцу, сваком напаћеном Косовцу и Метохијцу, Даринка била, пре свега, утеха, а сваки сусрет са њом подстрек да издрже, остану и опстану. Пример да се најтежа невоља поднесе без ропца, сачува вера и нада.

Песник и човек Даринка Јеврић, попут оног млађаног руског војника и поете палог на бојном пољу, *није умела да одступи*. На крају је, баш као и Захар Городијски, *пала унапред а не уназад*, и ваљало би запамтити да је косовскометохијске слободе, ако је икад буде, сто седамдесет и осам сантиметара *урачунато и у њен пад*.

(In memoriam // *Летопис Матице српске*. – Год. 183, Књ. 480, св. 1–2, јул–август 2007, стр. 126–131)

ПЕСМА МИ ЈЕ КАЗАЛА

„Кад се свијет дијелио на двије половине и на двије суштине рођена је Даринка Јеврић. Задјевојчила се једног багремовог прољећа у Метохији а Јефимија Мрњавчевић, ослоњена на мирис кипариса је тог часа препознала себе (...) Поетско мјесто сусрета Јефимије и Даринке Јеврић се заснива на духовној, националној и културолошкој катаклизми српског народа. Јефимија је извезла покров за мошти Светог кнеза Лазара а Даринка је шест вијекова касније сачинила вез за покров над Косовом. То је њена молитва за Васкрс небески и препород земаљски”. Овако је, поводом књиге *Јудин пољубац*, писао Живојин Ракочевић, песник, Даринкин друг и редовни полазник о Божићу и слави Светог Пантелејмона у време песникињиног петогодишњег заточеништва у Приштини. Тај поетски вез који је само наизглед омеђен просторном и временском збиљом, особен је пре свега по томе што је, како примећује Ракочевић, премошћујући stoleћа, за разлику од многих, Даринка Јеврић успела да избегне романтичарски дискурс о „слави и пропалом царству”.⁸⁰ У том смислу – напомиње Даница Андрејевић – „Остварила је, одговорно и сугестивно, свој грађански и уметнички став да саборно умље, генска меморија, базична истина који се крију у косовском миту имају смисла у савремености и у поезији само као уметнички резултат ‘процеса себе’ (И. Секулић), дакле у истовременој аутоиндивидуализацији, актуелности и универзализовању мита. Песникињи је то пошло за ру-

⁸⁰ *Глас југа*, фебруар-март 2007.

ком захваљујући вредносним постулатима њеног песниковача – примарној творачкој имагинацији, завидној лексичкој култури, виталној мисаоној енергији и високој лирској емоцији.”⁸¹ Лексичка особеност и осебујност у песништву Даринке Јеврић не промиче пажњи језичких стручњака будући да представља захвалан предмет истраживања, посебно у оквиру савремених лингвистичких теорија. Анализирајући поетску лексику Даринке Јеврић са аспекта когнитивне теорије, теорије језичке личности и теорије идиостила, Стана Ристић у свом реферату представљеном на међународној научној конференцији „Косово и Метохија у цивилизацијским токовима”, између осталог, утврђује „особеност песничког дискурса Д. Јеврић у коме се она, креативним избором и начином употребе одређених лексема, остварује не само као песник високих естетских домета, него и као језичка личност која снагом песничке речи презентује и богати лексички потенцијал српског језика. Лексичке јединице у поезији Д. Јеврић на когнитивном нивоу у својим концептима носе информације језичке слике света како са националним специфичностима тако и са универзалним вредностима”.⁸² Реагујући на напрасно „национално буђење” свагдашњих „трећепозиваца” сама песникиња ће уочи бомбардовања

⁸¹ *Феноменологија косовског мита у поезији Даринке Јеврић*. – Простор Косова и Метохије као културолошки феномен српског народа. – Косовска Митровица: Универзитет, Филозофски факултет, 2009, 208.

⁸² *Стварност и мит у лексици поезије Даринке Јеврић*. – Међународни тематски зборник “Косово и Метохија у цивилизацијским токовима”, књ. 1: Језик и народна традиција. – Кос. Митровица – Београд: Филозофски факултет, Завод за уџбенике, 2010, 265–266.

1999. г. рећи: „Овдје су предачке стопе и завјетне светиње и ја их поимам као истински цивилизацијски траг – по којем свако разуман и добронамјеран препознаје наше истинске споне са Европом и свијетом и нијесу нам потребна никаква лакрдијашка довијања”.⁸³

А све је почело са „светковином срца” сред хвостанског столетног борја покрај Пећке и Дечанске Бистрице где се глас „узиђује у камен и луч” не би ли се „изнова ријеч срочила”, камен онај „најдоњи дечански” коме се заветује васколика снага и слобода и са којим сваки сусрет представља сусрет са бићем које ћути и мисли, сусрет са временом, са својим претком, са сопственом речју и васељеном. Загледана у камене календаре, древне палимпсесте, титле и ижице, Даринка Јеврић, баш ту, „на тим извориштима, као на сопственом врелу”, слутила је душу Ријечи која размиче границе светова.

Јединственост песничке биографије Даринке Јеврић огледа се и у томе што су неке од њених младалачких песама уврштене у антологију пре него што је и објавила своју прву књигу *Преварени тишином* а о чијем квалитету говори податак да се појавила у издању тада угледне *Просвете* и уз рецензије Стевана Раичковића и Милорада Павића. Потом су дошли *Нестварни записи*, *Ижице*, *Хвостанска земља*, *Слово љубве*, *Јудин пољубац*, па *Дечанска звона и друге песме* у избору Мирослава Егерића, *Псалм бездомника и друге песме* у избору Слободана Ракићића, а *Ракићић*, *Егерић*, *Владета Вуковић*, *Радомир Ивановић*, *Бојана Стојановић-Пантовић*, *Даница*

⁸³ *Лидер*, 15. фебруар 1999.

Андрејевић, Славко Гордић, само су неки од многих које Даринкина поезија није остављала равнодушним. Стихови пак којима су Даринку даривала њена браћа и сестре по перу, почев од Весне Парун, Рајка Петрова Нога, Ранка Јововића, Зорана Костића и других, представљају јединствену руковет љубави и поштовања пред Даринкином стаменошћу, песничком и људском доследношћу. Оданост пријатеља песника била је најважнија подршка онда кад јој је било најтеже. Обраћали су јој се једноставно: друже, друшкане, сестро. „Дарја, рођенка наша” – завршавао би Мошо Одаловић божићну честитку у краснопису и, са својственом му даровитошћу, уз цртеж са пуном врећом врабаца „да јој буде топлије у дај Боже дугом животу!”, па одашиљао факсом, јер пошта у пришт-варош Србима другачије не стизаше, а не стиже ни данас.

„Даринко, друшкане, / Покрстица жарних везиљо и слико, / Где да ушушкамо навек / Твоју васионску тугу? / И ко ће нас раскубане запојити / Из златног кондира? / Издана хајдучице, / Бездома властелинко!” – тако се пре пет година опраштао од Даринке њен сабрат Андреј Белић Мариоков.

Ипак, како и приличи „времену овом”, постхумно објављена збирка Даринкине поезије *Посланице с Проклетија* у издању Српске књижевне задруге само је понеке истински дотакла. „Када су” – како записа Драган Хамовић – „ствари обрнуте наглавце, када влада паклена инверзија, не можемо ни очекивати да се, у самопораженом народу и вредносном беспоретку, један несумњиви подвиг и самопосведочење животно и песничко, препозна, призна и посвуда огласи да буде ретко часно

знамење у једном невремену, бесправљу и страдању”.⁸⁴ Ваља се, међутим, сетити мудрог Сенеке који каже: „Радимо на томе да наш живот буде као нека драгоценост која не заузима много простора, али је велика по тежини”.⁸⁵ Доиста, Даринкин живот оличен је у сведеном песничком рукопису, у стиховима који – рећи ће Славко Гордић – светlucaју „као грумен руде из Трепче”, а надати се да ће тежина те драгоцености тек бити измерена.

О свему што се догодило, што се догађа и што ће се догађати на Косову и Метохији од Даринкиног одласка до данас, песникиња је болно предосећала. Песма јој је говорила – како је умела да каже. Али се песма и надала. Остало нам је да чекамо њену „Невјесту што чудевно ће да бане / На огњеву ату у врт призрени / презрени / Поврати царске кључе, олтарске Господи / И Арханђеле изнова посвијети”.

(Реч одржана у Коларчевој задужбини поводом петогодишњице песникињиног упокојења)

⁸⁴ *Песма од почетка: есеји, критике и записи.* – Зрењанин: Агора, 2009, 82.

⁸⁵ *Писма пријатељу.* – Нови Сад: Матица српска, 1987, 204.

ЧИСТ ОБРАЗ, УМИВЕНА ДУША

У песмама посвећеним Даринки Јеврић (а већ их има довољно за лепу збирку) те освртима на њен живот и стваралаштво, назваће је „дароватељицом ријечи узорне” (В. Парун), „вилом равикојлом српског песништва” (Д. Ерић), „покрстица жарних везиљом и сликом” (А. Ј. Мариоков), „сестром и вечном невестом” (Р. П. Ного), оном чије се „Слободе прибојавају / И поробљени. И погосподарени, / И убица се чуди њеном Чуду” (Р. Јововић)... Говорило се о стамености песникињиној „и кад казује похвале и кад сриче клетве, кад пева о витештву, части и достојанству, и кад критички жестоко и неумољиво исмејава похлепу, издају и саможивост” (С. Ракитић), беседило о њеној храбрости и спремности да, речју и животом, до краја суделује у трагедији свог рода.

Никад Даринка, па ни током њеног петогодишњег заточеништва у Приштини, није зборила о својој храбрости. Пустила је да се храброшћу диче неки други, добро знајући да, као што о врлини властите вере приповедају слабо верујући а над сопственом невољом јадикују у патњи недовољно увежбани, тако се и неустрашивошћу хвалишу најчешће бојше. И те како је, међутим, онако старински, држала до витешке храбрости других.

Кад је деведесетдевете сазнала да јој је у Пећи киднапован брат од стрица Милош Јеврић, Даринка је, разумљиво, и стрепела и туговала а фамилију по обичају тешила, зрнце наде уливала. У потрази за Милошем до родбине су, како то бива, стизале свакојаке информације. По једној која је потекла од не-

ког Албанца, наводног сведока, Милош је, пре него су га егзекутори дотукли, успео да ишчупа нож из сопственог тела и зарије га у тело целата. Ова прича никад није потврђена, али након што ју је чула, Даринки као да је лакнуло. Желела је да верује у њу, па је, присећајући се Брасиде, спартанског војсковође у Пелопонеском рату који је копљем извученим из властитих груди смртно ранио непријатеља, о Милошу овако сведочила: *Као у вријеме хеленско / Копљем је извидао копље / И срамена сунчаних / Клетву Проклетијску / Вазнио у зимоморје*. Презиме му у песми поменула није (многим другим страдалницима јесте), како не би зазвучало хвалисаво. Важнији од свега за Даринку је био тај чин непокорности брата јој Милоша, и сваког другог потомка оног *Милоша / Што папуче османлијске / Никада љубио није*. Ако је ишта онеспокојавало у свом народу, то је, већ по навици, спремност једног његова дела да, како би сама рекла, „робија маратонски” па још да од тог начини врлину, олако заборављајући препуштање „првоневјестица агином пјаном блуду”. Била је доследна у ставу да физичким очувањем колективности (ако је уопште очуван) а на рачун идентитета њен род није на богзна каквом добитку, свесна да је удворичко пристајање на ропство у многим периодима наше историје, значило пристајање на другост што у сваком веку и колону изнедри повелик број, модерним језиком казано – „умерених Срба”. Безброј је пута Даринка Јеврић показала да јој је и те како близак онај новозаветни принцип по коме треба љубити и непријатеља свог, али, одлично поимајући савремене језичке мистификације и марифетлуке, то, тај „умерени Србин” никако није хтела бити. На-

рочито не из позиције слабијег, животно угроженог човека. Оном етичком начелу чојства да слабијег треба заштитити, ко год он био, а да се насилнику адекватним средствима ваља супротстављати (Даринкино једино оружје била је реч жежена), остала је верна до краја живота, иако се свакодневно могла уверити да то правило код њених албанских суседа и познаника никад није важило.

У лето деведесетдевете Даринку су свакодневно походили разбијачи, отимачи, потенцијални убице. Једина активност међународних „трудбеника” беше да припомогну Албанцима при изгону Срба. Па и они листови хартије с крупним натписом: THIS FLAT IS UNDER THE KFOR PROTECTION које су умножавали и лепили по вратима српских станова, заправо су служили, схватићемо то нешто касније, као одлично средство идентификације домова непожељних. Другачије се нису могле разумети ни честе посете Норвежанке (име сам њено изгубила), „активисткиње” UNCHER-а која је навраћала само колико да приупита Даринку кад ће напокон отићи, а нит ћутња овде запослене негдање српске снахе Паскал Делпеш до које су, без икакве сумње, стизале вести о нечувеном терору над српском песникињом.

За разлику од „умерених Срба” чија је, интересом те кукавичлуком диктирана умереност, значила поништавање идентитета и људског интегритета, умереним Албанцима сматрали су се они који на врата, бар за почетак, нису долазили да разбију и убију, већ да „учине”, да простране комфорне станове „купе” за коју хиљаду марака, или узму на „чување”, због чега им је жртва имала бити захвална,

како се већ подразумевало да и последња српска душа мора напустити град. Тако ће једандан, а поводом „куповине” стана на Даринкина врата банути нико други до албански дечји писац из Приштине. Препознавши српску песникињу, само се мало збунио, али и брзо повратио те, пречувши Даринкину жељу и намеру да остане у свом дому, стао да декламује како би узео, „учинио”, него му квадратура није по вољи, већи – рече – стан тражи и потребује. Памтим да тај албански литерата пред људском невољом ни трепнуо није, а камоли се застидео сопственог поступка. Уместо њега, стидела се Даринка, истински се можда први пут стидела човека, јер је по одласку изненадног придошлице остала ћутња, песникињина чемерна туга и неверица.

Како би скројили лепу слику о свом мисионарству, приспелима из белог света било је важно да уза се имају што више тих „умерених Срба”. Њихова „служба прислушна” добро је радила и врло брзо су прикупили абере о појединачном „владању” приштинских сужања. Сазнавши да је међу овима претекло и двоје што нешто чита и пише („један песник, један професор и један свештеник, има нас од сваке руке по једно” – горко се шалио парох Мирослав Попадић), кфоровски комесари подозрево би питали: „Пишете ли за све стране?”. Ова језичка несувислост садржавала је ништа друго до препоруку да затворимо очи пред голготом народа, афирмишемо „доброту” поменутог албанског писца, другим речима, нађемо оправдање што нас прогоне и убијају.

– Хвала, господо, толико посвећени нисмо. Пишемо о оном што очима видимо, одговориле бисмо

и, разуме се, очас стицале епитет, благо је рећи, неподобног коме се свакако треба светити те му на сву невољу колико год је могуће придодати.

– Без подигнуте оптужнице, суца и пороте ухапшен је цео мој народ, култура и мој језик – саопштавала је Даринка сваком ко ју је хтео саслушати. Њен вапај путем радио-таласа и штампе стижао је до Милана, Берлина, Москве, неретко брже него ли до Београда. Малобројни знају да је оданде, из приштинског казамата, једно време посредством Ниша из недеље у недељу слат фонски извештај Миланском радију, предочаване слике људског страдања. Српска песникиња неуморно је сведочила о отетим родилиштима, школама, обдаништима.

Доиста, предуг је списак отетог. Шта је све, осим сурово узиманих живота, поотимано Србима, Ромима, Горанима и другим недужним људима доласком такозваних међународних снага, ови се сете тек кад нешто ненадано затреба. Као оно кад је из Приштине прогнаној Стефанки затребала капела. А у гвозденом контејнеру, „конзерви” – како су га несрећници звали, на грачаничком бетонском платоу, где је Стефанка неочекивано преминула, тог лета огњило је с неба и из земље, пржило тело и душу. Све до поноћи већао је са својим кумом и сапатником Митар Тишма, смишљао како да пронађе коначиште уснулој животној сапутници. „Куд ћеш је у конзерву, овде ни починула не би, а заслужила је барем толико. У поноћ смо телефоном пробудили секретара Црвеног крста, дошао је те поспремио своју службену просторију. Онде, у канцеларији је преноћила.”

Следом опште отимачине укинуте су, разуме се, и све српске ТВ и радио-станице и дуго времена ће

проћи пре него се први радио скромно огласи из села Чаглавице. Дотад су поједини млади Албанци и кфорови војници, обноћ поставши новинари, путем њихове радио-станице „информисали” српску језичку популацију. Било је то нечувено ругање новинарском занату и, надасве, српском језику који је загађиван у свакој изговореној речи. Ако је, којим случајем, било струје и неометене таласне фреквенције, покоја вест из престонице стизала је преко Лондона, Вашингтона, Прага а посредством ББС-ија, Гласа Америке те, бар у то време, професионалности прилично ослобођене Слободне Европе. Од оног што се могло чути било је понајвише београдских револуција и, како је Даринка с тугом говорила, „братоубич мегдана”. После гомиле суморних вести привремено би згасла нада у чудо звано ослобођење, а онда се та нада, некако застиђена, потајно изнова јављала. Чудо у таквим околностима ишчекује свако, па и песник, све уздајући се да ће га и песма најавити. Читав циклус Даринкиних песама под насловом *Запис о домовини*, као и остале писане у Приштини од деведесетдевете до двехиљаде и четврте, настале су у ишчекивању чуда, зато што је, макар немала никакву рационалну основу, нада која се рађа у заточеничким условима и непријатељском окружењу сама по себи чудо. С детињим жаром њу је гајио и наш добри парох.

– Дођи да ти нешто покажем! – призна ме по завршетку недељне Литургије отац Мирослав петнаестак дана уочи мартовског јуриша у којем ће страдати и наша Црква Светог Николе. Испод певнице извуче стару књигу, отвори задњу страну на чијој пожутелој полеђини стајаше графитном олов-

ком пре близу сто година исписан текст и даде ми да прочитам. Писаше да је 9. октобра 1912. године, био је уторак, четири иза подне, месни свештеник примио ослободиоце Приштине. На крају потпис: војвода Коста Пећанац. Кад прочитах, отац Мирослав, као да је слутио олују, приупита:

– Да ли ћу ја то икад доживети, сестро?

– Хоћете, оче – рекох не баш уверљиво. Тек, тешили смо једни друге, па сопствена надања оправдавали чежњама оних до себе.

Самим својим присуством подстицала је Даринка Јеврић ту веру код сународника, више неголи многи други. Расположењем и шаљивим досеткама на рачун нашег протекторски удешеног „комфора” и најтужнијег је успевала да охрабри. При ретким сусретима с осталим заточеним Приштинцима о својим невољама никад није приповедала, нит иког личног патњом оптеретила. Њу је поверавала папир у. А некако јој се од самог почетка „дало” да буде понајближе циљевима „анђеоских” смрти лица. Становаше у насељу Купусиште надомак дан и ноћ бомбардоване касарне и православног гробља. Чудом је остајала жива док би јој *оно, бестијална Нато ала* у свом разарајућем походу, кревет у који би се преморена спустила да предахне, изненада засипало стаклом. Јутром је Даринка с прозора упира ла поглед ка разрушеном гробљу, са страхом крета ла онамо, потом бележила:

„Немилосни анђео је сијач и супервизор смрти. Луциферским сијевом прати менует са смртицом. Обасјава почивала давно упокојених. Погано скрнави и свјеже хумке бранилаца њеног височанства Отацбине...

Са свијећом, и жутом ружом, хитам њиховим мраморовима. Зебем: хоћу ли им гробове затећи живе...

Дневи јесу немилосне.

Логистичар сатана бестијали.

Нит' мира, нит' гробосклона, роде."

По окончању бомбардовања, кад ће зло тек наступити а геноцид, лингвоцид, гробоцид постати најважније патриотско занимање огромног броја Албанаца, то православно гробље било је скоро једино тужно сусретиште преосталих Срба у Приштини. Онде смо се, збрајајући побијене гробове, и ми живи о задушницама пребрајали, увек са стрепњом није ли нас које мање. Радосна захвалност нас је обузимала ако би нам кфоровци поделили енглеске сабљасте алатке и причували који минут више него што су планирали. Тад бисмо се размилели, журили да штогод раскоровимо, приподигнемо срушен споменик знаног и незнаног будући да све почивше приштинске самотнике доживљавасмо као најрођењу својту. Најтежи Даринкин и мој задатак беше кад пријатељи и познаници унапред телефоном замоле да обиђемо хумку њихова сродника, проверимо у каквом је стању. То, не зато што нам је тешко падало пробијање и посртање кроз страшни коров и гроболом, већ из страха хоћемо ли гроб затећи жив, а ваљало је родбини истину казати. Камен би пао са срца тек пошто и ако бисмо хумку нашли нетакнуту. А добри и несрећни људи телефонирали су уочи сваких задушница. Никакво чудо што би неко од ојађених прогнаника зажелео барем шаку земље с

гроба најмилијег. Е, та шака земље са Жаркова гроба тешко да се може заборавити.

До Врања, куд беше изгнан мој Филолошки факултет и где ћу се по договору срести са Жарковом кћери мезимицом, путовало се у то време преко Гњилана и Кончуља те излазило на Бујановац. Све док око Прешева није заратило. Онда су храбри НИШЕКСПРЕС-ови возачи, до оног зла на Ливадицама, пут Грачанице кретали преко Мердара. Не зна се који је од два правца био страшнији. Невоље овдашњих Срба и Рома који су до Ниша путовали зарад посете лекару, или да би својој свега жељној деци допремили покоју намирницу, Швеђани пратиоци редовно би утростручили понижењима сваке врсте, па и темељитим прегледима путника безмало до голе коже. Тражењем кривице код беспомоћних Срба и обавезном расподелом сумње на равне части, „емисари” су, заправо, све време ублажавали злодела својих штићеника. Чине то и данас.

Тек пошто на излазу из Грачанице поставише аутобусе и транспортере у кобајаги безбедан поредак, а народ постројише за смотру, сетих се, попут делића Жаркове душе дотад чуване и у мојој ташни брижљиво спремљене кесице са земљом. Ташну по правилу до дна провере, а тај „сумњив” садржај (можда баш дрога), једва ће ишчекати. Узеће, или још горе, просути. И згазити сигурно, ту на мусавом друму, јер, зар војник – туђин може разумети српску чежњу и српску тугу. Вечност је трајало то моје стајање у реду за контролу уз грозничаву молбу Господу да сачува шаку земље са Жаркова гроба. И услишио је Пресветли, као и сваки пут кад је било најтеже; у ташну ми први пут и не завирише.

При сваком обиласку месног гробља најпре смо прилазили хумци младог и даровитог песника Ивана Тодоровића, упокојеног само који месец пре бомбардовања. Тек потом бисмо се упутиле Ањи, Мишку, Бобану, Верици... Колико год да се журило, Даринка није пропустила да упали свећу крај споменика јунацима изгинулим у Првом светском рату, нит мимоишла масивни камени белег приштинског добротвора Живка Хаџи-Трајковића који је, избачен НАТО бомбама, сам и зачуђен, на стази испред старе изубијане капеле, дуго пркосио гроболовцима и гроболомницима.

Ни о поменима упокојених није се увек и лако добијала оружана пратња. Претходили су томе мучни разговори и договори, каткад без икаквог резултата.

– Гробље је минирано! – саопштавали су нам телефоном из кушнеровске полиције уочи Митровданских задушница двехиљадите. Сва инсистирања те објашњења да стиже родбина упокојених била су узалудна; добијали смо један те исти одговор – ескорта неће бити. А Иванови родитељи, и Даринкини добри пријатељи, некако већ стигли до Косова Поља. Тешко смо се мириле с могућношћу да пређу дуг и мучан пут а не посете синовљево хумку. Пре него ћемо, уз помоћ, кога би друго него Руса, Златка и Љиљу по мрклој ноћи превести из Косова Поља у Приштину, Даринка прибрано саветоваше да им одмах ништа не казујемо, можда ће се у међувремену нешто смислити. Сву ноћ и сутрадан до иза подне смишљало се и већало. И таман кад смо гостима предложили да пођемо сами и пешке (ми концлогораши имали смо, уз ескорт

Вишњег, с времена на време и такве екскурзије), појавио се Владимир Владимирович Бобков, високи официер војно-поморске флоте. Беше тек месец његовог службовања у Приштини те није могао ни претпоставити колико је ризично и приближити се гробљу православних. Зато смо, доводећи у опасност живот овог доброг човека, поред свега, осећали и голему грижу савести. А он, разумевши нашу стрепњу, благим је осмехом свеколико бодрио. Биће то само једно од многих добротинастава које ће храбри Рус учинити приштинским Србима. Једним нечовечним поступком српске „демократске“ власти узвратиле су му на најгори начин. Ономе који је, ношен сопственим дамаром праведности, части и дужности, све нељудске рампе као од шале прелазио, не дозволише да прекорачи ону крај Руднице, него га у глуво доба ноћи изведоше из аутобуса и оставише на мрачном друму. А колико се радовао сусрету са својима и заслуженом одмору у Москви, толико беше детиње усхићен што путује баш преко Београда и што ће нашу престоницу први пут видети.

С Ивановим родитељима, или без њих, и даље смо се окупљали око његова сломљеног крсног углавља. Све док једандан, уместо затрављене хумке, нисмо затекли зјапећу црну рупу.

– Украли нам га! – промукло изусти песник Живојин Ракочевић.

Покојнике су нам крали једни и други. Изгони-тељи да упозоре и дају на знање како Срби, упокојени и они који још земљом ходе, одавде имају нестати. Али и сродници упокојених, налазили би какву везу, у тајности долазили, своје најмилије на

брзину ископавали и односили. И опет је хиљаду црних мисли прошло кроз главу пре него смо сазнали да је Ивана, на сву срећу, украо отац. Извињавао се потом добри Златко што нам је, не стигавши да јави, жалосну непријатност приредио.

Ниједна се жалост није могла упоредити с оном на парцели уприличеној за укоп по становима, каљугама и риваљима уморених Срба те помрлих или ко зна како још скончалих у приштинском Дому старца. Њих су, не осврћући се на молбе и протесте нашег свештеника, „цивилизовани” Британци заједно с Албанцима, у пластичним врећама спућене конопом или жицом, каткад и без те вреће, просто бацали у црну земљу. Уместо крста, побадали би лимену плочицу на коју су с ругалачком немарношћу исписивали бројеве или штуре податке на албанском језику и тако их посмртно, дакако свесно, до краја унижавали.

Упркос очигледној решености Албанаца и, с часним изузецима, већине белосветских промотера „демократије” да сатру и затру све што је српско – људе, цркве, гробове, језик, никад се Даринка Јеврић није мирила с „проценама” појединаца, најчешће вечитих заговорника „живе главе на рамену”, да је све и засвагда изгубљено. Колико год да је разумевала страхове људи, била јој је туђа она Чарнојевићем нам у наслеђе остављена навика лаког одласка а као начин тобожњег спасења. Безброј пута поновила је Даринка: „Није моја глава вреднија од глава монахиња девичких” и одлично знала да, зброје ли се у тракторским колонама помрли, од студени и болести по сабирним центрима и туђим избама издахнули, од туге пресахли или

сами себи пресудили, па од сапатника помућена ума настрадали Срби, њен народ, при свакој одлуци да напусти дом, и у „живим главама на рамену” на слабом је добитку, а да не говоримо о избегличким траумама сиротиње које остављају ожилјке бар до трећег колена. Те, кад је наумила да обнови српску културу у Приштини, песникиња је то мислила најозбиљније, о чему сведоче, у њеној писаној заоставштини нађени, планови, скице, дописи. Галерија *Иконос*, саздана од Даринкиних избеглих слика и књига те допуњавана, на степеништу, улици, буњишту затицаним успоменама из похараних српских домова – фотографијама, дечјим цртежима, учиратним дневницима, записима, ципелицама, требало је да буде заметак будућег српског културног центра. „Та српска кућа бринула би о презентовању и афирмацији националне културе – кроз активности Галерије и, надамо се, будуће библиотеке, поетског театра, мултидисциплинарне трибине итд.” – стоји, између осталог, у Даринкином обраћању Министарству културе 29. 12. 1999. године, а у којем тражи скромну помоћ и подршку. Сачинила беше амбициозан план, с појединим уметницима и разговарала те за почетак предвидела изложбу скулпторских минијатура Олге Јеврић, радова Драгана Лубарде, књижевно посело Стевана Раичковића. Ни мрак, студен, посвемашњи јад, ништа Даринку није могло поколебати у том науму, па ни неостварена радост самог чина отварања Галерије, како је то већ била замислила два месеца раније. А планирала је да свечаност увелича присуством и казивањем стихова учесника традиционалне песничке манифестације „Лазар Вучковић”,

песника који већ беху пристигли у српска села на-
домак Приштине. Требало је да тог 23. октобра,
при повратку за Београд, пратећи транспортер и
аутобус с писцима само мало скрену с главног
пута и учине нам радост.

Данима смо се припремале за свечаност. Више
од свега Даринки је било важно да охрабри и уве-
ри што више људи у могућност васпостављања
српске културе у Приштини, као и то да се овамо
може доћи и мора долазити.

Изјутра смо се нарочито спремиле, за сваки слу-
чај још једном завириле у беспрекорно уређену Га-
лерију, па, благодарећи опет Русу, кренуле у Грача-
ницу где ће Даринка у друштву гостију обрадовати
ђаке својим стиховима и где ју је њена песничка
братија једва ишчекивала. И кад дође време да се
писци опросте с домаћинима, с пратиоцем пута
договорисмо да, при уласку у Приштину, возила
скрену десно, па навише и покрај болнице ето нас
зачас до одредишта. Али, како стиже до приштин-
ског „кружног тока”, пратећи транспортер продужи
напред, а аутобус се заустави само колико да
нас две слављенице изиђемо. Писци запишташе –
једни из страха за сопствене животе, други од туге
за нама двома и ужаса што се нађосмо у неприја-
тељском осинаку одакле нам до станишта треба
барем петнаест минута најбржег хода. Памтим да
Душка Врховац, Мила Алечковић-Николић, а биће
још њих, продужише грцајући у сузама.

Корачале смо ћутке, разочараност је потрла сва-
ки страх. По уласку у Галерију, претужна, Даринка
се уморно спусти на столицу. И даље је ћутала.
После неког времена бојажљиво предложих да

замислимо пуну просторију гостију и нашу Галерију свечано отворимо (нисмо се једном тешиле сличним детињаријама). Песникиња живну, припремисмо послужење, ја устадох па с оног места како је било планирано, најлепше што сам могла, прочитах за ову прилику раније припремљен текст. Следио је, не баш громогласан аплауз, а затим се, не би ли потиснуле мисао да је било „кобајаги”, машисмо књига и стадосмо наглас читати поезију.

– Њима снајпери, свако непочинство, нама књиге, слике, духовност – поручивала је Даринка Јеврић у нади да ће културни центар, како га је већ замишљала, доиста заживети. А што није, најмање је Даринкина кривица. Упозоравала је притом да се у „Посланицама с Проклетија – кота 999”, како је у наднасловима песама неретко означавала своје заточеничко станиште, нашим сведочењима не сме ништа додати, нити одузети. „Чист образ, умивена душа” – гесло је које је у старту промовисала, понављала и доследно га се придржавала.

Сваком ко није био сведок Даринкиног страдања, тешко је и замислити количину и врлину њезине патње. Људске несреће свакодневно су се низале пред нашим очима, неретко с таквом учесталости да их је немогуће било збројити. Слике дневних страдања навешћивале су сутрашње, оживљавале јучерашње. Неке од тих слика Даринка ничим није могла избрисати из сећања, оне, на пример, кад је данима гледала са свог прозора непрегледне колоне чељади која је јуна деведесетдевете хитала ка сабирном центру у Косову Пољу. Људи, највећма несрећни приштински Роми, бежали су с голом душом, са завежљајем у руци, ма-

кањама у наручју или каквој двоколици коју су у грозничавом страху гурали или теглили за собом.

Шта јој је од свега најтеже падало, сувишно је претпостављати, јер и онај ко је с Даринком делио те голготске дане и године, тек кад пажљиво прелиста песникињину рукописну заоставштину, готово се зачуди како јој ништа није промакло. У песмама Даринке Јеврић, од којих је део управо и први пут пред читаоцем, једино нема ни речи о њеном личном страдању двехиљадите, онда кад су суседи, е да не изневере обичај, товаром експлозива огласили нашу Светоархангелску зору, на најцрњи начин прекинули песникињин сан. Невоља другог увек јој се чинила већом од сопствене.

Утешно је сазнање да, упркос свим нашим удесима и посрнућима, има доста људи који не беже од тога да о достојанственој Даринкиној патњи те погибији недужног народа, и чују и да их заболи. Доказ за то је жеља и настојање двојице песника и културних угледника да се обелодане Даринкине песме – сведочанства, па и овај, за уобичајене прилике необичан Поговор.

(Поговор књизи *Посланице с Проклетија*,
Београд: Српска књижевна задруга, 2007)

ДАРИНКИН ЗАКЛЕТ РОДУ

Књига *Посланице с Проклетија* (СКЗ, Београд 2008) још једна је руковет бола Даринке Јеврић, али бола понајвише свечаног и Вишњим благословеног чији је крајњи смисао прочишћење душе као једини услов истинске слободе. Књигом је обухваћен један број песама насталих током Даринкиног приштинског заточеништва од 1999. до пламеног марта 2004. године, у времену, дакле, и окружју сличном оном након цариградског пада, где се библијска повест практично живела и кад је, према речима митрополита Амфилохија, свака реч Господња примана с аврамовском вером у тајну Откривења.

Наслов књизи није требало домишљати, препоручила га је Даринка у наднаслову већине својих песама. Даринкине *Посланице* управо су разговор с одсутним, разговор песника спремног да застане на *горуђој коти* и *Вишњем само свједочи*. Треба замислити искушење у којем су се нашли језик српски и песник, заједно усужњени онде *гдје заузлан је говор славјански* и кад је тај говор најчешће *жалац под језиком глухонијемим*. Ово нису само успешно срочене песникињине метафоре, већ и сурова стварност која је психоллингвистима, да их је било, могла пружити драгоцену научну грађу. *Ал да избјегнем линч – вели песникиња – Умијем рајетински да доакам – / Ријеч материнску удомим у рибу / Пчелу птицу / Цвијет самоникао*. Скривајући сопствени језик сваки је од малобројних Приштинаца, попут у стањима афазисје, истог постајао непрекидно свестан те би му ненадано

ослобађана реч звучала литургијском свечаношћу. Тим пре, сведочи песникиња: *Важем ријеч ко злато / уједа псину первазим / просте ријечи ресим / суштим љубав дакако*. А та, на новозаветном етосу саздана љубав, упркос свему, не допушта апокалиптично поравнање у злу, већ *огњу* супротставља *Бога, винима невине*.

Иако мање транспарентна него ли у *Јудином пољуцу* – претходној песничкој збирци Даринке Јеврић, супротстављеност добра и зла и, следствено томе, наспрамност два времена, два етичка и мисаона принципа у *Посланицама с Проклетија* посве је очигледна, како у језичкој, тако и у симболичкој равни. Њу није тешко сагледати на нивоу звуковне организације стиха, па на морфостилистичком нивоу, лексичком поготово. Отуд на једној страни *густ зјап свијета* по којем с *барјацима мркленим* тумарају *уранијумом истетовиране* душе, и насупрот овом, насупрот свим *мрчогорјима*, на страницама књиге блистају *Богојављенске зоре, јутрења Преображењска, Лучинданска свијетла јутра*, *пристижу зографи с просвијетљеном руком*, тражи покајање у *језику Васкрслога*. У *Посланицама с Проклетија* једна од најупечатљивијих, заправо је слика напоредности, својеврсног прожимања светлости и таме. Она је нарочито изразита у очекиваним лексичким спојевима који чине фигуративна језгра изнимне асоцијативности, попут *сведид тамени, Мати моја слијена / Сведидећа, Тамница моја од свјетлости* и др. Овакве песничке метафоре имају симболичку основу, но каткад и сасвим реалну – пејзажну. Наиме, Универзитетско насеље, где је песникиња након изгона из свог дома

нашла привремено и, како ће се показати, слабо
уточиште, беше с погледом на Грачаницу и често,
лети и зими, повоздан осунчано. Доиста, чудан је
био тај спој сунчеве светлости и посвемашње жи-
вотно-амбијенталне мрклине чија се неприродност
понекад манифестовала мутном искричавошћу
приштинског ваздушног простора и, по правилу,
најављивала несрећу. Не може се рећи да светлост
сунчева физичку патњу није каткад и ублажавала.
Патњу, пак душевну, песникиња Даринка Јеврић
није никад ни поимала друкчије до као врлину, као
метафизичку датост, а не пуки биолошки факат.
Зато и каже: *Знадем: све је / крсни пут / Збирам сув
звук таблица / напукле фреске што мироточи – /
прогрушане душе / на горућој коти.*

Посланице с Проклетија представљају, у нај-
краћем, потресно сведочанство страдања на ми-
лост и немилост остављеног народа, језика, све-
тиња. Ономе ко је са песникињом делио те страш-
не дане и године није тешко да препозна утамниче-
ношћу људи, језика и вере изнуђене поетске слике,
јер и сад живо види песникињу док *на језику Руса
и Срба / молитви путем ка цркви / Николе Светог,
па кроз Акташ, онде Поред крста Светога Спаса
/ Испотиха заталаса муњу – молитву гласа / Пред
посве личним зидом плача.* Ипак, док прелистава
Даринкину песничку заоставштину, зачуди се како
јој ништа промакло није. Сlike распетог народа,
детење патње – сузе Божје, смењују, на само Да-
ринки својствен, иронијски интониран и жигошући
начин, песнички прикази виновника свеколике
патње. Насупрот уопштеној карактеризацији *виних
и зазелених*, многе косовскометохијске страдалнике

и јунаке песникиња, без устезања читаоцу представља пуним именом и презименом. У том смислу, не треба да изненађује садржајна документарност којој Даринка Јеврић прибегава кад сведочи о витешким поступцима официра руских, јер они својом чашћу и пожртвовањем само потврђиваху да су из земље оне *што граничи се с Богом*.

Посланице с Проклетија су књига највећма епски интонираног бола, не и патетичне сентименталности песникињине. „Ако би се о њеном неминуовно печалном тону и дојму говорило” – пише Славко Гордић – „онда би Даринкин ламент био најсроднији *мушком плачу* Његошевом и Ракићевом.” Тај плач није сасвим без наде, јер Даринкина песма која је, како би она сама рекла, старија од ње и боље зна, слуги Богојављенску зору и *Невјесту што чудевно ће да бане / На огњево ату у врт призрени презрени / Поврати царске кључе, олтарске Господи / И Арханђеле изнова посвијети*. Даринкина слутња истовремено је порука и заклет роду да му косовскометохијска зора буде и прва мисао при сваком погледу упртом у, према оном прастаром српском обичају, отворена богојављенска небеса.

(Реч поводом представљања књиге у Градској библиотеци у Новом Саду, 28. маја 2009. године // *Летопис Матице српске*. – Год. 186, Књ. 485, св. 1 – 2, јануар – фебруар 2010, стр. 169–172)

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија представља, хронолошки дат, списак радова аутора ове књиге, од којих су неки у целости (знатно или незнатно прерађени), а неки тек мањим делом укључени у књигу.

Лексичке иновације песника Момира Војводића у новинским текстовима (социолингвистички и творбени аспект) // *Универзитетска мисао VOLIII*, Приштина, 1996, стр. 1–4.

Неологизми у функцији сликовних и експресивних средстава // *Славистика*, 1997, 1, стр. 49–55.

Оркестрација бола у поезији Десанке Максимовић // *Славистика*, 1999, 3, стр. 75–80.

Руковет бола славјанске госпе: Поводом књиге Даринке Јеврић „Јудин пољубац” (језичкостилска анализа) // *Стварање*, јун – август 1999, стр. 606–613.

О „фрескословљу” Момира Војводића (језичкостилска анализа) // *Стварање*, децембар 1999, стр. 878–883.

Стид, жалост, страх Божији – елементи моралног начела у „Горском вијенцу” // *Зборник Филолошког факултета у Приштини*, 2000, 10, стр. 157–169.

Култ камена у стваралаштву словенских песника // *Славистика*, 2006, 10, стр. 204–210.

Прототипична ситуација и узроци стида у асоцијацијама косметских респондената // *Славистика*, 2012, 16, стр. 110–118.

Прототипични узрочници страха у асоцијацијама косметских респондената // Зборник радова са Међународног научног скупа (одржаног у Херцег Новом 20–23. априла 2012) „Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и

- српски језик данас”. – Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик и књижевност и Матица српска у Новом Саду, 2012, стр. 261–270.
- Постојаност / непостојаност у *Лучи микроkozма* – теолингвистички приступ // *Зборник радова са Међународне научне конференције „Од косовског завета до Његошевог макроkozма: Петар II Петровић Његош (1813–2013)“*. – Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2014, стр. 713–726.
- Етнофолизми у књижевном дискурсу Григорија Божовића // *Поетика Григорија Божовића* (ур. Даница Андрејевић и Александра Костић). – Косовска Митровица: Филозофски факултет; Ниш: Филозофски факултет; Зубин Поток: Културни центар „Стари Колашин“, 2016, стр. 421–431.
- Станислав Винавер: Само они који се боре твој су род (лингвокултуролошки осврт) // *Век српске голготе 1015 – 2015* (тематски зборник међународног значаја), књига 2: Књижевност и језик (ур. Урош Шуваковић). – Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2016, стр. 219–232.
- Појам славе у књижевном и публицистичком стваралаштву током Великог рата // *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, Год. 47, бр. 2 (2017), стр. 3–14.
- Ставови о језику у песничком и прозном тексту Даринке Јеврић // *Даринка Јеврић: љубав, архетип, трагика: зборник радова* (ур. Даница Андрејевић и др.). – Косовска Митровица: Филозофски факултет; Грачаница: Дом културе „Грачаница“, 2017, 227–248.

РЕГИСТАР ПОЈМОВА

А

- абревијација 185
- авангардисти 179
- авангардни 175
- адорирати 103
- акмеизам 18, 19, 20, 45, 189
- акмеисти 18, 19, 35
- аксиологема 135, 139
- аксиолошки 116, 137, 157
- активитет 162
- актуелизован 40, 41
- акустички 256, 272
- акустичко-значењски 256
- албанизација 327
- алвеолари 257
- алитерација 162, 257, 258
- алитерацијски 258, 262
- алитерично-асонантни 189
- амбивалентно 226
- аналог 20, 220, 228
- аналогија 185, 209, 215, 231, 277
- анархија 57
- ангелски 56
- анимистички 41
- антидогматски 298
- антипод 309
- антитеза 206
- антички 20, 40, 97, 178
- антонимија 182
- автономазијски 320
- антропологија 62, 69
- антропоморфизам 39
- антропоним 135, 139, 141, 237, 239, 276, 309
- антропонимијски 153, 234
- апофатичка естетика 160
- апроксимативан 163
- апсолут 41

апстрактан 64, 107, 125, 279, 280
апстрактне именице 279, 280
апстраховање 159
арабизми 283
аргумент 11, 137
артефакт 34
артикулација 255
артикулисан 12
архаизам 143
архајски 310
археолог 8
археолошки 36, 39, 326
архиклинички 97
архитектоничност 20
асонантни 189, 257, 258
асонанца 257, 258
асоцијације 12, 18, 26, 73, 112, 120, 129, 131, 142,
153, 186, 192, 214, 215, 255, 371
асоцијативно поље 129, 141
асоцијативно-симболички 262
асоциран 6
аспект 52, 73, 76, 87, 91, 97, 107, 112, 129, 132,
133, 141, 148, 180, 203, 226, 246, 247, 269, 303,
305, 306, 307, 316, 346
атеистички 52
атрибут 227, 265, 290, 292
атрибуција 291
аутгрупа 287, 297
аутентична љубав 92
аутошовинизам 136
афикси 201, 260
афирмација 325, 363
африкати 256, 272

Б

бајалице 223
бесуфиксација 272
библейзми 261, 310, 340
библијски 5, 8, 26, 59, 60, 62, 65, 78, 237, 291, 367

библијско-митски 42
библијско-православни 107
библијско-философски 270
библистички 78
битије 107
битијно 59
бифункционалан 177
благодат 59
блажени 61, 168, 314
богослов 50, 129
богослужење 105
богумил 25, 163
божанска природа 5
Божија Ипостас 49, 56
Божија творевина 59
Божих 126, 128, 345
бол 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 104, 138, 159, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 199,
206, 210, 227, 254, 261, 267, 308, 337, 342, 367, 370
братство 79, 135, 137, 139, 141, 155, 279

В

валер 180
валерски акорд 180
ванјезички 273
варијације 6, 7, 49, 163, 165, 220
варијетети 304
васкрсавање речи 176, 222
велари 257
Велики рат 119, 135, 139, 141, 142, 144, 148, 155
вербални 120, 139, 179
верски синкретизам 296
вечност 42, 55, 130, 305, 359
византијски 28, 53, 160
визибилни 178, 181, 190, 192, 194, 264, 265
визибилно-звучни 190, 196, 239
визуелизације 190, 193, 264
вокал 116, 204, 205, 255, 256, 257, 272, 273, 278
воља 90, 91, 124, 129, 162, 336, 341, 354

враџбине 223
вредносна слика света 135
вулгаризација 303, 322

Г

гласовна семантика 223
гласовноизражајни 253
гласовноимитативни 253
гласовносимболички 253, 255
говор мржње 288, 290, 296, 298, 300
говорна култура 328
гордост 42, 59, 120, 129
граматика 156, 203, 243, 246, 248, 267, 284, 306,
307, 331
графема 257
графичка симболика 225
грех 49, 53, 56, 58, 60, 61, 64, 68, 74, 76, 78, 80, 86,
97, 100, 129
гротескни 232

Д

девербатив 208
девербативни 230
декадентство 18
декларативан 187
делегитимизација 287, 290, 293
делотворна љубав 96, 169,
демонизам 41
демонологија 62
деноминатив 116
денотативна нееквивалентност 120
дентали 257
деривација 202, 279, 291
десакрализација 50
десемантизација 207
дескриптивни 167, 244, 248
деструктиван 96, 98
детерминанта 169, 309
детерминисан 92, 303

детерминисати 83, 87, 307
дехероизовати 140
дехуманизација 290, 293
дијалекти 270, 305, 324
дијахронијски 40
дикција 258, 275
дионизијски 205
дисквалификација 65
дискурс 37, 49, 53, 64, 110, 119, 124, 129, 132, 143,
153, 160, 260, 269, 274, 287, 288, 290, 293, 306,
312, 315, 317, 321, 328, 345, 346, 372
дистопијска слика 195
дистрибутивни 258
доминантан 168, 178, 186, 190, 191, 194, 214, 258,
263, 266, 272
дуалност 7
дурска и молска скала 180
духовна матрица 9
духовни оријентир 122
душа 9, 13, 24, 28, 31, 41, 46, 58, 62, 73, 76, 77, 79,
80, 96, 104, 105, 110, 143, 164, 170, 198, 199, 200,
212, 213, 248, 259, 269, 272, 273, 294, 295, 296,
308, 311, 312, 318, 319, 328, 335, 336, 347, 351,
354, 355, 359, 365, 367, 368, 369
душевност 24

Е

евеструм 87
евхаристијски 57
егзистенција 39, 91, 98, 274, 308
егзистенцијални 81, 91, 93, 98, 337
егзоними 290
егофутуристи 187, 216
егоцентризам 166
еквивалент 57, 111, 262
екологија језика 255, 306
еколошки 325
експеримент 186, 187, 219, 222, 239, 254
експериментално 253, 254, 255, 256

експликација 135
експлицирати 88, 120
експлицитан 15, 30, 40, 79, 166, 167, 170, 269, 303, 315
експресема 207
експресивни 173, 174, 175, 181, 187, 202, 204, 212,
213, 214, 215, 239, 262, 263, 275, 281, 371, 374
експресивност 173, 174, 175, 183, 190, 202, 212, 213,
214, 216, 249, 282
експресивно-емотивни 211, 212, 277
екстралингвистички 257, 284
ексцентричан 229
ексцерпиран 121, 167, 189, 214, 287, 303
елементи 13, 39, 73, 79, 92, 101, 107, 135, 139, 140,
181, 191, 202, 212, 213, 223, 251, 252, 262, 265, 266,
303, 328, 371, 374
емоције 73, 75, 76, 96, 99, 150, 161, 218, 346
емоционални 101, 174, 272
ентитет 73
епитет 61, 176, 355
епска традиција 150, 152, 261, 265
ергонимија 308
ерудиција 36, 271
етимолошки 18, 116, 193
етници 287, 290,
етнички 287, 288, 289, 293, 294, 324
етноверски 294, 296
етнографски 46, 324
етнојезички 293
етнолог 288
етноними 287, 289, 290, 291, 292
етнофолизми 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294,
296, 297, 298, 372, 374
естетски 87, 174, 176, 177, 179, 203, 257, 260, 303, 304,
305, 346
естетско-семантички 266
етимологија 269
етичка категорија 97
етички 74, 77, 78, 80, 82, 90, 97, 119, 261, 303, 309,
316, 353, 368

етичко-религиозни 99
етногенеза 289, 299, 301
етнос 141, 289, 290, 298, 328,
етноцентрично православље 101
еуритмика 223
еуфемизација 303, 317, 322
еуфонија 223
еуфонијски 180
ефекат 173, 174, 179, 181, 190, 192, 196, 216, 232,
236, 239, 262, 277, 281, 296

Ж

жанровски синкретизам 225
жртва 8, 28, 79, 122, 123, 135, 136, 139, 141, 142,
144, 145, 155, 353
жртвеник 7, 9

З

закон језичке економије 186
заумни језик 217, 218, 219, 223, 249
звездани језик 223
звукотно-метрички 259
звучање 232, 253, 255, 269, 274
звучна експресија 193
звучна полифонија 223
знаковни 117, 118
значање 6, 10, 19, 40, 41, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 64,
65, 81, 84, 87, 101, 111, 112, 115, 118, 119, 120, 124,
133, 142, 143, 175, 176, 177, 183, 193, 198, 199,
202, 203, 205, 207, 211, 213, 218, 223, 237, 252,
253, 254, 255, 257, 264, 265, 269, 271, 274, 277,
278, 280, 281, 284, 288, 291, 292, 294, 311, 313
значањска компонента 212
зооними 291, 309

И

идеја 87, 136, 162, 177, 252, 271
идентичан 168, 274
идентификација 8, 135, 142, 288, 353

идеографски 217
идиолекти 304
идиоматски 16, 185, 277
идолопоклонство 63
изабрани народ 6
изведенице 65, 116, 193, 201, 203, 204, 205, 206,
210, 221, 239, 246
илустрација 256
имагинативни 39, 42
имагологија 87
имажинизам 189, 229
именице субјективне оцене 280
имитовање 180
императивна сложеница 214
императивност 311
имплицитно 79, 170
инвентар 8
инвентивност 228
индивидуални 28, 81, 82, 117, 159, 177, 185, 190,
244, 251, 276, 284, 297
индиферентан 117, 123,
индоевропска митологија 265
иницијалан 191, 273
инкорпорирати 98
инстинктиван 93
инструмент 251
интенционалност 202
интермедијални 178, 181
интерпретација 40, 62, 66, 107, 159, 168, 178, 186
интуитиван 177, 178, 251, 271, 315
интуитивно 253, 312
интуитивизам 218
интуиција 36, 218, 271, 306, 336
информативност 212, 216
Ипостас 49, 56, 57, 67
ирационалан 98, 180
иредентизам 326
историзми 275, 283
итератив 116

Ј

- Јеванђеље 6, 7, 68
- Јеванђеоски 82, 104
- језгро концепта 120
- језгро лексичког значења 177
- језичка аномалија 203
- језичка мимикрија 320
- језичка ситуација 50
- језичка слика света 346
- језичка слика стварности 141, 157, 332
 - индивидуална 141
 - колективна 141
- језичка фигура 125
- језичке структуре 20
- језички идентитет 320
- језички ставови 303, 304, 306, 307, 315, 322, 328
- језички стереотип 121
- јудејски 20, 21

К

- камен 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 336, 347, 358, 374
 - драги камен 6
 - евен 6
 - јаспис 6
 - камен – антропоморф 32, 39
 - камен вере 20, 21
 - камен – клетвеник 33
 - камен – лечебник 33
 - камен спотицања 7
 - крајеугаони камен 30
 - најдоњи камен 28, 29
 - облутак 10
 - сапфир 6
 - халкидон 6
 - смарагд 6
 - чудотворни камен 37
- каменовање 6, 7, 31, 32
- капацитет 251, 255, 304, 309

карактеризација 167, 214, 215, 236, 239, 263, 278,
287, 290, 293, 294, 295, 369
категоризација стварности 141
категорија 9, 77, 82, 97, 107, 141, 174, 177, 202,
260, 276, 278, 283
категоријални 175
категоријално мишљење 314
катрен 167, 193, 211, 259
класицизам 117
класификација 66, 183, 197, 202, 290
клетве 8, 223, 351, 352
Књига Постања 7, 65
књижевноуметнички 173, 175, 177
когнитивна лингвистика 125, 141
когнитивни сценариј 99
колективни утисак гласа 254
колективно сећање 26
комбинација 182, 184, 217, 258, 272, 278
композиција 121, 278
компонента 116, 144, 184, 212, 232
комуникација 161, 218, 281, 288, 296
конвенционални 121, 166
конвертитство 67
конотативно 174
конотација 260, 289, 290, 298
консеквенца 140
конститутивни 69, 75
контекст 6, 12, 64, 70, 87, 126, 129, 132, 175, 177,
185, 190, 191, 192, 198, 202, 206, 211, 215, 216,
232, 240, 254, 263, 264, 276, 282, 287, 289, 290,
294, 303
конфесионални 287, 288, 293, 297
концепт 35, 115, 118, 120, 121, 131, 132, 135, 141,
142, 144, 148, 155, 162
- индивидуални 142
- компонентни 135, 141
- културни 142
- полиструктурни 135
концептуализација 52, 118, 126, 129, 167, 171

концептуална структура 115, 130, 135, 141
концептуални 99, 125, 141, 164, 266
концептуално поље 120
концепција 6, 80, 266
корелација 175, 253
коренски 116, 194
кореспондирати 97, 253
корпус 136, 155, 167, 186, 199, 202, 203, 221, 232,
239, 260, 261, 273, 278, 280, 297, 310, 340
космички 20, 40, 208, 263, 335
кост 11, 13, 14, 42, 143, 195, 209, 314
кохерентност 259, 275
криптоглосија 319
ктетици 287, 290
култни 10, 42
култура 5, 7, 74, 92, 98, 115, 117, 120, 126, 131,
135, 137, 139, 157, 188, 225, 226, 269, 317, 319,
323, 324, 325, 326, 328, 330, 332, 341, 346, 355,
363, 364, 372
култура говора 269
културна традиција 135
културне детерминанте 309
културноисторијски 75

Л

лабијали 257, 258
ланчана реакција 185
латентан 136
легенда 9, 26, 121, 324
лексема 49, 51, 52, 53, 64, 118, 119, 120, 173, 183,
184, 185, 186, 187, 192, 193, 194, 202, 260, 261,
264, 275, 277, 278, 287, 317, 346
лексикограф 8, 120, 130
лексикологија 244, 253, 323
лексикостилема 262
лексичке иновације 190, 194, 263, 269, 275, 276,
277, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 371
лексички експеримент 187
лексички систем 185, 186, 273, 280

лексички фонд 51, 52, 64, 182, 184, 185, 186, 283
лексичко-граматички 121, 139, 142
лексичко-синтаксички 175
лепота 23, 74, 126, 166, 167, 170, 237, 262, 305
ликовност 193
лингвиста 162, 173, 186, 275, 288, 306, 323
лингвистика 125, 131, 141, 173, 244, 245, 306
лингвоекологија 316
лингвокултура 119, 120
лингвокултуролог 8
лингвокултуролошки 98, 112, 301, 372
лингвостилистика 271
лирски аутопортрет 315
лирски јунак 11, 181
лирски субјекат 22, 36, 312
литургијске анагнозе 105, 109
личина 57, 58
логичност 275
логоцентрични 225
локализација 73
лоцираност 196

Љ

љубав 5, 27, 30, 32, 33, 53, 64, 79, 85, 92, 93, 96,
97, 100, 101, 103, 121, 122, 135, 139, 141, 149, 150,
151, 152, 156, 162, 165, 166, 169, 170, 212, 213,
255, 267, 306, 314, 321, 327, 332, 348, 368, 372

М

мајка 29, 49, 86, 98, 126, 127, 152, 206
маниризам 229
манихеизам 76
маргинализација 52
маска (образица) 58, 69, 278
медии 78, 178, 179
метафизика 20, 161
метафизички 19, 20, 138, 314, 369
метафора 21, 119, 125, 340, 367, 368
- концептуална 125

- лексичка 135
- појмовна 99, 125, 149
- онтолошка 125
- оријентациона 125
- структурна 125
- фразеолошка 135
- метафоризација 118, 202, 278, 309
- метафоричко-метонимијски 291
- методолошки 36
- метонимијски 294
- микроконцепт 83
- микросиха 87
- милети 283, 291, 293, 297
- мисаоно-чулни 22, 28
- мистерије 9, 160, 267
- мистификација 205, 352
- мистички 42, 58
- митозооними 66
- митологема 225, 263
- митологија 8, 9, 40, 41, 46, 48, 225, 265
- митоперсоними 66
- митопоетска свест 226
- митопоетски 227
- митотопоними 49
- митохидроними 66
- митска стварност 9
- митски 9, 13, 15, 22, 40, 42, 37, 226
- митско-пагански 26
- модел 10, 185, 202, 234, 279, 280, 287, 291
- модификације 259
- морал 31, 74, 80, 85, 107, 117, 214, 277,
- морална вредност 91
- морални закон 80
- морално искуство 80
- моралност 80, 81
- морфема 184, 194, 255, 278
- морфостилистички 259, 368
- мотив 5, 6, 7, 10, 31, 34, 40, 45, 89, 118, 181, 263, 264
- мотивисаност 252

мотив окамењивања 34, 35, 45
мотивски 10, 232, 251, 282

Н

надграматика 156, 243, 267, 284, 306, 331
национални менталитет 135
Небеско царство 91, 105, 122
нелингвалан 319
неологизација 185, 239
неолексема 188, 193, 196, 202, 203, 204, 207, 208,
212, 213, 214, 216, 220, 222, 234, 235, 239, 245,
263, 273, 276, 277, 280, 281, 282
неолексичка антропонимија 236
неолексичка пародија 229
неолексичка фигура 197
неолексичке синтагме 195
неологизми 182, 184, 190, 193, 202, 207, 212, 215,
216, 221, 232, 234, 371
- апсолутни 183
- аптроними 236, 245
- ауторски 173, 185, 186, 187, 263
- деноминативни 183
- денотативни 183
- индивидуализми 183
- индивидуално-ауторски 185
- лексички 183
- лексичко-семантички 183
- номинативи 183
- номинативно-стилистички 183
- оказионализми 183
- оказионални 185
- релативни 183
- семантички 239
- стилистички 183, 185
неоплатонизам 76
неперцептибилно 226
Нови Јерусалим 6
новозаветни 5, 6, 29, 168, 352, 368
номинација 177

номинацијски 212, 213
норма 70, 74, 80, 81, 84, 86, 92, 100, 117, 145, 316
нулти суфикс 206, 221, 227, 230, 245, 280
нумерологија 225

О

објекат 140, 169, 180, 225, 253, 306
образ 31, 47, 49, 57, 62, 64, 65, 83, 84, 85, 90, 92,
99, 174, 246, 249, 351, 365
образ Божији 59, 63, 65, 273
одуховљеност 74
оказионализација 118
оксиморон 198, 200, 201, 239
оксиморонски 197, 198, 200, 206, 266
окцидентални 9
ономастика 244, 307, 323, 324, 325
ономастикон 49, 68
ономатопејски 226
онострано 227
опсервација 10, 42
опус 24, 82, 168, 225, 287, 291, 298
општесловенски 115, 116
оријентални 9
оријентација 20, 119, 125, 130, 170, 174
ортодоксни мистичари 169

П

паганско 168
палатали 257
палимпсест 309, 315, 316, 355
палиндром 62
парадигма 120
парадокс 52, 198, 200
парадоксни 198, 265, 282
парадоксна конструкција 198
параметар 141, 254
паремиолошки 99
паримије 105
пародијски 208, 230, 237

парономазија 232, 239
парономазијска атракција 232, 233
патријархални 31, 85, 126
патриотизам 137
пејзажна слика 190, 264
периферија (асоцијативног) поља 129
периферијско значење 120
персонализам 82
персоналистички 75
перцептибилно 226
перцепција 22, 229
песничка реч 20, 159, 251, 346
песничка фигура 258
песничка филологија 306, 307
песнички мотив 263, 264
песнички околионализми 229
пиктурални 190, 192
пиктуралност 264
плетеније словес 189, 199, 244
поглед на свет 20, 66, 142, 157, 225, 278, 305
подвиг 53, 107, 138, 342, 348
подвижништво 58
подобје Божије 58
подражавање 179, 191, 281
подсистем 253, 284
поетизам 143, 246
поетика 25, 46, 161, 226, 247, 307, 312, 329, 372
поетички 140, 194, 205
поетичко-естетски 140
поетска синтакса 52
поетска слика 16, 173, 175, 177, 230, 265, 369
поименичење 280
поливалентност 179
полисемични 53, 83
политичка лексика 274
политички језици 269, 304
полифонијски 267
полусложенице 195, 201, 203, 207, 209, 211, 213,
215, 221, 239, 263, 278

поствербал 116
постмодернистички 119
постојаност 15, 30, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 61, 67,
138, 372
потенцијалне речи 185
потоп 39, 59
православље 101, 120
православна традиција 129
прагматизам 129
прагматички 304
праелементи 20
пра-реч 222
прастихије 20
првородни грех 76
предање 8, 9, 22, 26, 37, 39, 312, 324
предметно-сликовни 141
предња рима 259
прецедентни 141, 309
префиксални 206, 209, 210
префиксација 209, 212
продуктивност 219
произвољност језичког знака 252
пророчки 49
просветитељство 118
прототипична представа 130
прототипични појмови 141
прототипично значење 64, 124
профани дискурс 53, 129
профано значење 124
процесуалност 279
психичка представа 253, 254
психоаналитички 78
психолошки 73, 76, 91, 98, 99, 164, 171, 190
психопатолошки 97
психофизиолошки 161
публицистички стил 278
пуритански стид 78

Р

рационалистички 117
реалија 120, 185, 218
релативизација 65, 296, 297
религија 40, 46, 48, 58, 68, 100, 109
репрезентант 93, 258
ресемантизација 119
референција 274
рима 208, 221, 259, 315
ритам 208, 221, 260
ритамски 162, 212, 262
ритуални 7, 26, 31, 308, 339
романтичарски 144, 150, 166, 345
руски формализам 176, 221, 245
рускословенски 50, 51

С

саборност 57
сазвучја 256
сакрализација 50
сакрална сфера 54, 64, 130
сакрални 28, 49, 58, 65, 66, 130, 207
сакрални дискурс 64, 124, 129
сакрални лексикон 65, 129
самогласник 255, 269, 270
самопостојање 90
сарказам 42
састрадање 73, 77, 80, 82, 92, 95, 107, 374
сачулност 177
свети престо 30
светлост 27, 49, 55, 58, 62, 124, 130, 159, 162, 179,
180, 195, 208, 212, 262, 368, 369
светоносни 58
светоотачки 59, 168
светост 9, 85, 129, 130, 150
светотајински 57
свештени 24, 58, 67, 105
секуларни 64
селективан 136

селектовање 182
селекција 182
семантизација 10, 64, 65, 256
семантика 5, 8, 160, 194, 223, 232, 237, 243, 251, 253, 266, 267
семантичка дифузност 177
семантичка трансформација 53
семантички 10, 40, 49, 55, 58, 64, 87, 183, 184, 189, 190, 192, 193, 207, 212, 238, 239, 258, 276, 291, 311
семантички деривати 287, 290
семантички потенцијал 129
семема 176
семиотичан 117
семиолог 5
сенка 17, 24, 35, 41, 104, 192, 218
сепаратистички 310, 325, 326
симбиоза 51
симболизација 10, 309
симбол 13, 22, 25, 26, 30, 36, 42, 154, 155, 261, 265, 309, 315, 323
симболика 5, 8, 9, 10, 15, 34, 35, 41, 42, 154, 194, 225, 263, 266, 291
симболички 7, 13, 135, 139, 260, 261, 264, 265, 266, 368
синоним 55, 56, 116, 117, 123, 151, 174, 184, 221, 226, 323
синонимија 84, 182, 196
синонимични 173, 174, 262
синтагма 117, 118, 121, 123, 143, 155, 190, 195, 198, 210, 226, 228, 283, 311
синтагматски 116, 185, 197, 232, 277
синтакса боја 180
синтетички (језик) 310
систем 64, 117, 125, 179, 180, 182, 185, 186, 216, 232, 244, 253, 273, 274, 277, 280, 304, 307
системски 69, 121, 259
ситуативни 288
скулптор 8, 179
слава

- косовских јунака 123
- крсна 115, 120, 126, 341
- национална 126
- прототипична представа 130
- Слава Божија 115, 128
- слава Отаџбине 123
- херојска 115, 118, 121
- славенизми 51, 71, 275
- славеносрпски 50, 51
- Slavia Orthodoxa 51
- славословни 61
- славска икона 126
- слагање 212, 282
- сливенице 207
- слика 16, 17, 36, 42, 49, 66, 77, 87, 102, 106, 119, 126, 127, 129, 130, 135, 141, 147, 149, 157, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 190, 195, 196, 197, 202, 226, 229, 230, 259, 260, 263, 264, 265, 272, 279, 287, 298, 299, 313, 338, 339, 340, 341, 346, 351, 354, 355, 363, 365, 368, 369
- сликарство 150, 178, 179, 181, 191, 218, 245
- сликовито 174, 175, 176, 178
- сликовитост 173, 174, 175, 176, 177, 183, 228, 229, 277
- сликовни 173, 174, 176, 178, 181, 190, 191, 229, 239, 265, 282, 371
- сликовност 173, 175, 183, 190
- слобода 28, 33, 90, 91, 100, 119, 124, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 147, 150, 152, 155, 170, 281, 337, 343, 347, 351, 367
- словенска митологија 265
- словенофилство 222
- сложенице 65, 201, 203, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 227, 239, 263, 278, 282
- созерцање 107
- сонанти 257, 258
- сонет 35, 191, 193, 211
- социјална психологија 304
- социјално-прагматски 118
- социолингвистика 307

социолингвистички 112, 269, 275, 301, 309, 317,
322, 333, 371
социолект 53, 69
спознаја 12, 77, 177
спознајни 15, 229
спољашња историја језика 327
српсковизантијски 28
српкословенски 50, 51
старозаветни 5, 6, 77, 78, 153, 168
стереотипни 8
стигма 295
стигматизација 287
стид 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 91, 92, 97,
99, 107, 108, 109, 110, 112, 309, 371
стилема 203, 262
стилематизација 198
стилистички 174, 176, 183, 194, 245, 246, 306
стилоносни 260
стилска маркираност 262
стилска обојеност 202
стилска фигура 198, 201
стилски ефекат 281
стилскоизражајни 261
стимулус 129, 142
стојхејон 20
страсти 12, 58, 59, 164, 166
страх 73, 74, 89, 91, 92, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
166, 337, 364, 357, 366
- биолошки 99, 337
- Божији 73, 80, 96, 98, 100, 371
- савршени страх Божији 104
- уводни страх Божији 100, 101
- егзистенцијални 98, 337
- ирационални 98
- неетички 98
- племенити страх 98
- рационални 98
- социо-психолошки 98
страхопоштовање 19, 92, 99

структура 20, 68, 87, 106, 115, 120, 130, 135, 139,
141, 162, 183, 184, 185, 213, 226, 239, 248, 257,
259, 262, 264, 265, 266, 271, 276, 282, 324
суперлативни 212
супралокалан 125
супстанца 19, 187
супстанција 58
суфиксални 206, 215, 290
суфиксација 205, 206, 213, 291

Т

Тајна Пада и Спасења 78
таутолошки 174
творбена продуктивност 119
творбени 182, 185, 190, 198, 202, 203, 205, 213,
214, 216, 230, 232, 235, 237, 262, 263, 269, 273,
274, 275, 280, 281, 282, 284, 287, 291, 304, 310
творенице 177, 201, 203, 204, 208, 210, 215, 221,
223, 228, 233, 237, 239
теограматика 270
теологија 76, 105
теолошки 271
теоними 49, 66
теоцентрични 49, 97
терминолошки 174, 175, 184, 289
тестаментаран 140
типизација 236, 260
типолошки 74, 92
топоними 135, 139, 141, 153, 233, 261, 309
традиција 26, 51, 76, 129, 135, 137, 138, 139, 150,
152, 155, 188, 194, 226, 261, 262, 303, 305, 328
трансмисија 325
транспарентни 22, 25, 154, 273, 368
трансперсонално 159
транспозиција 64, 179, 191
трасценденција 78
трансцендирати 76
троп 175, 176, 177, 198
турцизми 275, 283

Ћ

ћирилометодијевски 51

У

узуална лексема 186

укрштена рима 259

уметничка проза 175

уметничка слика 177

уметнички 58, 149, 159, 163, 173, 175, 176, 177,
179, 181, 182, 212, 229, 236, 335, 345

универбација 184

универзални 73, 118, 141, 298, 346

универзалност 73

уникалност 141

унутарлексички контраст 211

унутрашња историја језика 327

унутрашња рима 259

унутрашња форма 177, 236, 276

урбанонимија 136

Уроборос 42

ut pictura poesis 178

Ф

фабула 81

фантасмагорија 162

фарисејски 261

фатализам 91

феномен 26, 27, 73, 74, 76, 80, 97, 98, 99, 107, 159,
161, 162, 170, 226, 271, 303, 304, 346

феудалац 117

феудални 116, 118

фигура 24, 125, 140, 175, 197, 198, 201, 239, 258

фигуративна језгра 266, 368

фикција 118

филологија 306, 307

философија 76, 83, 99

философски 12, 64, 81, 83, 98, 160, 164, 270, 271

фитоними 291, 309

фолклориста 8

фолклорна традиција 26, 155
фонемски 251, 271, 272
фонетика 253
фонетско значење 253, 254
фоничност 223
фоносемантика 251, 253, 255, 269, 272, 306
фоносемантички 252, 255
фоностилема 257
фоностилемика 162
форма 139, 140, 162, 176, 177, 182, 217, 225, 236,
252, 260, 262, 269, 276, 305
фрагментаран 226
фразеологизам 5, 7, 84, 99, 317
фреквенција 184, 356
фрескосликарство 28
фрикативи 256, 272
фројдовски 35, 78
функција 77, 173, 182, 190, 203, 208, 212, 213, 214,
215, 216, 221, 257, 262, 265, 273, 274, 276, 277,
278, 287, 294
футуристи 18, 179, 188, 216, 218, 219, 222

Х

хаос 20, 56, 57, 140
хармонски кључ 180
хедониста 144
хидроними 233
ходонимија 136, 308
хорос 106
христоликост 106
христољубље 107
хришћанска метафизика 20
хришћанско искуство 91
хришћанско-пагански 265
хришћанство 8, 21, 30, 64, 78, 79, 97, 98, 162, 171
хронотоп 46, 140
хуманистички 157, 298

Ц

црквенословенски 50, 51, 52, 194, 280

Ч

Часна трпеза 28

част 31, 65, 79, 83, 84, 89, 92, 116, 117, 118, 121,
136, 244, 370

чојство 81, 98, 109, 118, 295, 342, 353

чувствилиште 93

чуло учешћа 11, 12

Ш

штокавски дијалекти 324

САДРЖАЈ

Предговор2

I. ИЗ ПОЈМОВНИКА КУЛТУРЕ

Камен у стваралаштву словенских песника5

Постојаност / непостојаност у *Лучи микроkozma* –
теолингвистички приступ49

Стид, састрадање и страх Божији – елементи
моралног начела у *Горском вијенцу*.....73

Појам *славе* у књижевном и публицистичком
стваралаштву током Великог рата115

Станислав Винавер и Велики рат: само они
који се боре твој су род.....135

Оркестрација бола у поезији Десанке Максимовић..159

II. ЛЕКСИКА

Ауторски неологизми у функцији сликовних
и експресивних средстава (на материјалу српског
и руског језика).....173

Језичке особености књиге *Јудин пољубац*
Даринке Јеврић.....251

Лексичке иновације Момира Војводића
у новинским текстовима: социолингвистички
и творбени аспект.....269

III ПИСЦИ И СРПСКИ ЈЕЗИК ПОД ОКУПАЦИЈОМ

Етнофолизми у књижевном дискурсу Григорија Божовића	287
Ставови о језику у песничком и прозном тексту Даринке Јеврић	303
ПЕСНИК У ЗАТОЧЕЊУ (ПРИЛОГ).....	335
РЕЧНИК ПОЈМОВА.....	373

Главни уредник
проф. др Биљана Марић

Рецензенти
проф. др Предраг Пипер, академик САНУ
проф. др Ксенија Кончаревић
проф. др Биљана Марић

Дизајн корица
Миљана Дунђерин

Компјутерски слог
Душко Ћосић

Штампа
Графичар Севојно

Тираж: 100

*Монографија је објављена уз помоћ финансијских
средстава Министарства просвете, науке
и технолошког развоја Републике Србије*